43. *Ливицкая З. Г.* О профессоре А. Н. Деревицком, первом декане историко-филологического факультета Таврического университета // Пилигримы Крыма. Осень'2000 : путешествия по Крыму, путешественники о Крыме : V Крымская межд. науч.-практ. конф. : в 2 т. – Симферополь: Крымский архив, 2001. – Т. 1. – С. 107–111.
44. ЯДІЛМ, кп. 39596, спр. 5058; кп. 39599, спр. 5061; кп. 39595, спр. 5057; кп. 39593, спр. 5055; кп. 39594, спр. 5056.
45. Там само, кп. 39603, спр. 5063.
46. Див. докладніше: *Непомнящий А. А.* Українські історики та вивчення Криму в 1918 р. // Студії зархівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5. – С. 200–201.

Андрей Непомнящий

Забытый подвижник образовательного краеведения: Алексей Деревицкий

На основе архивных материалов Санкт-Петербурга, Киева, Симферополя, Москвы, Ялты воссоздан вклад в развитие крымоведения крупного украинского историка Алексея Деревицкого. Освещен наименее исследованный – крымский период жизни ученого.

Ключевые слова: *А. Н. Деревицкий, крымоведение, Таврический университет (пединститут).*

Andriy Nepomnyaschyi

Unremembered devotee of the educational local history: Oleksiy Derevytskyi

On the basis of archival material of St. Petersburg, Kyiv, Simferopol, Moscow, Yalta contribution to the development of Crimean studies of prominent Ukrainian historian Oleksiy Derevytskyi was restored. The most undeveloped, Crimean period of the scientist's life was elucidated.

Key words: *O. Derevytskyi, Crimean studies, Taurida University (Pedagogical institute).*

УДК 929(477)

Маріанна Ласінська, Олександр Тригуб (м. Миколаїв)

ДОЛЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО КРАЄЗНАВЦЯ (МИКОЛА ДМИТРОВИЧ ЛАГУТА)

У роботі простежується доля відомого миколаївського педагога-краєзнавця 1920–30-х років Миколи Дмитровича Лагути (1895–1937). Показано його науково-педагогічну роботу та працю на краєзнавчій ниві.

Ключові слова: *краєзнавство, краєзнавець, Миколаївщина, Микола Лагута, репресії.*

Значну роль в українському краєзнавчому русі грали педагоги навчальних закладів різного рівня. Одним із таких представників на Миколаївщині був відомий освітянин Микола Дмитрович Лагута (1895-1937), який не лише популяризував любов до всього українського – мови, культури, історії, а й любов та повагу до історії рідної землі, «малої Батьківщини», якою була для багатьох миколаївська земля.

Постать М. Лагути стала привертати увагу миколаївських дослідників з набуттям Україною незалежності та початком масового вивчення кримінальних справ, що зберігалися в архівосховищах Служби безпеки України [1]. Головну увагу дослідники звертали на репресії по відношенню до славетного краєзнавця, мало уваги приділяючи його творчому спадку. Завдання заповнити цю лакуну і ставлять перед собою автори.

Відомий краєзнавець, археолог і педагог Микола Дмитрович Лагута народився 22 листопада 1895 року в м. Миколаєві в родині звичайних робітників-міщан. Навчався спочатку в початковій школі, а потім у Миколаївській Олександрівській гімназії, по закінченню її у 1915 році вступив до Харківського університету на історико-філологічний факультет. У 1916 році перевівся до Новоросійського університету на однойменний факультет [2]. Революційні події 1917 року стали нездоланною перепоною для завершення освіти, закінчити навчання йому так і не довелося.

У 1918 році він повертається до Миколаєва, де проживає на вулиці 4-й Слобідській, 28 у будинку, котрий лишився йому у спадок від батьків. Після виборів до Директорії 16 грудня 1918 року він входить до складу Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій від кооперативів. Як представник

місцевого владного органу Директорії УНР, Лагута опікується розвитком української освіти і культури у місті та окрузі. Протягом 1918 р. молодий педагог працює лектором української мови на курсах для вчителів народних шкіл, а в 1919 р. викладав українську мову в Миколаївській гімназії імені І. Франка.

У 1919 році вступає до «Просвіти», заснованої на Миколаївщині видатним українським культурним діячем М.М. Аркасом [3]. В «Просвіті» він бере участь у численних культурно-просвітницьких заходах: читає лекції з української класичної літератури, складає репертуар театральних вистав, займається розгортанням бібліотечної мережі тощо [4]. З березня 1919 року М.Д. Лагута стає членом партії боротьбистів. Як він відзначав у своїй анкеті: «з літа 1919 і до лютого 1920 був співчуваючим у Миколаївській організації комуністів-боротьбистів, приймав участь у видавництві їх органу – газети «Революційна боротьба» влітку 1919 року» [5]. У боротьбистській газеті М.Д. Лагута деякий час перебував на посаді секретаря редакції [6]. Після цього його було мобілізовано до лав денікінської армії, за що він був вперше заарештований ЧК восени 1919 року. Але завдяки протекції боротьбистів цей арешт тривав не досить довго і наприкінці 1919 року його було звільнено.

Згодом майбутній краєзнавець починає викладати українську та російську мови і літератури у таких навчальних закладах, як школа ФЗН заводу Марті-Ведена, трудові школи № 17 та № 35, завідує українським дитячим будинком № 2, працює на курсах вдосконалення вчителів початкових шкіл [7].

З квітня 1920 року М.Д. Лагута працює в Миколаївському інституті народної освіти. А з 8 вересня 1921 року розпорядженням губпрофосвіти його призначають викладачем інституту. На засіданні факультету соціального виховання 22 вересня того ж року було винесено ухвалу: «…доручити читання лекцій з українознавства Лагуті М.Д.». Це дало поштовх для початку активної зацікавленості Миколи Дмитровича історією краю.

У 1923 році на XII з’їзді РКП(б) більшовицьке керівництво розпочало політику коренізації. Початком же українізації можна вважати вихід декрету РНК УРСР від 27 липня 1923 року «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» та декрет від 1 серпня 1923 року. «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвиткові української мови». У Миколаєві провідником українізації виступив саме Микола Лагута.

15 листопада 1923 року під керівництвом Миколи Дмитровича почав працювати гурток української мови, який мав на меті допомогти викладачам і службовцям інституту у вивченні української мови. Як провідний фахівець у цій галузі, М.Д. Лагута входить до складу державної комісії з українізації, як заступник голови – до складу суспільствознавчої комісії, редакційної колегії наукових записок інституту, комітету ІНО з метою обслідування праці бібліотек [8].

У 1923-1924 навчальному році в Миколаївському інституті народної освіти викладали українською мовою лише двоє: М.Д. Лагута (українська мова та література) та П.П. Циган (українська мова, історія України). Микола Дмитрович Лагута шляхом консультацій, порад, практичної допомоги намагається залучити до викладання українською мовою якнайбільше викладачів. Це призвело до того, що у статистичному звіті ІНО від 1 грудня 1925 року вже зазначається, що мова викладання у вузі переважно українська. Добре володіли нею М.Д. Лагута, Д.П. Короленко, В.П. Левицький, Л.З. Франко. Завдяки старанням Лагути на засіданні факультету від 7 грудня 1926 року приймається ухвала, яка рекомендує студентам у спілкуванні між собою, з адміністрацією, викладачами та технічним персоналом вживати українську мову і зобов’язує адміністрацію вести нею всю канцелярську документацію тощо [9].

По суті М.Д. Лагута був першим історіографом Миколаєва радянського періоду. Він запровадив у вузі читання курсу краєзнавства, в січні 1926 року разом із колегами підготував і провів першу обласну краєзнавчу конференцію. У 1923 році з ініціативи Миколи Дмитровича та директора Миколаївського краєзнавчого музею Феодосія Камінського в Миколаєві було засновано Наукове товариство імені Миколи Аркаса при ВУАН, що було затверджене 27 лютого 1923 року ВУАН і в якому Лагута посідає місце секретаря. В середині 1920-х років до Товариства входило 12 дійсних членів та 15 співробітників [10].

Було накреслено план роботи на найближче майбутнє: скласти наукові нариси «Природа, життя і населення Миколаївської округи, його минуле та сучасне»; показати віддзеркалення революції в етнографічному матеріалі; організувати в Миколаєві Музей матеріальної культури Миколаївщини; збирати експонати щодо дитячого життя; досліджувати говірки української, російської, болгарської, польської, єврейської, молдавської, німецької мови на теренах округи; проводити реєстрацію та охорону пам’яток давнини та мистецтва [11]. Результатом концентрації та активізації краєзнавчих сил на Миколаївщині стало видання у 1926 році

збірки «Миколаївщина». Одним з авторів став викладач Миколаївського інституту народної освіти М.Д. Лагута. До книги увійшов географічний нарис, нариси про флору і фауну Миколаївщини, екологічний огляд, історичний опис. Додатки містили адміністративно-територіальну мапу Миколаївського округу, план Миколаєва з показом напрямку ріки Інгул. Перу М.Д. Лагути в краєзнавчий збірці «Миколаївщина» належав розділ на сторінках 179-211 під назвою «Історичні місця, пам'ятники старовини і мистецтва на Миколаївщині». У вступній частині до розділу автор наголошує: «Історичними місцями, пам'ятниками старовини й мистецтва наша Миколаївщина багато значніша за інші округи і тому дослідження їх студіювання, вивчення у школах складає неабиякий інтерес для молодого покоління». Це та інші твердження Миколи Дмитровича були підхоплені та отримали своє продовження у дослідженнях істориків покоління вже нової незалежної України наприкінці XX – початку XXI ст. Також характерним є те, що всі роботи М.Д. Лагути були написані літературною українською мовою, що для досліджень цього періоду радше є винятком, ніж нормою.

Збираючи археологічні знахідки, предмети старовини та експонати, він створює кабінет краєзнавства. Разом з Ф.Т. Камінським співпрацював з Одеською крайовою комісією охорони пам'яток культури та природи, з головою секції академіком М.Є. Слабченком. Складає списки 43 пам'ятників, знищених у 1930-их рр. всупереч постановам уряду виданим з 1918 по 1924 рік (загалом таких постанов було 15) про охорону і збереження пам'яток: «Про охорону залишків старогрецького міста Ольвії: Постанова РНК від 13 вересня 1921 року», «Про охорону старовинної Грецької колонії «Ольвії»: Постанова РНК УРСР від 31 травня 1924 року» та ін. [12]. Опублікував нариси про М. Аркаса та Р. Судковського [13].

З 1930 по 1935 рр. перебуваючи на посаді співробітника історико-археологічного музею Миколаєва, він брав активну участь у археологічних розкопах, що велися на Кінбурні та в Ольвії [14].

За своє коротке життя він встиг надрукувати багато статей, присвячених краєзнавству. У 1926 р. побачила світ його збірка нарисів «Географічний збірник. Миколаївщина», 1928 р. була опублікована «Вся Миколаївщина». Але найбільше тему історії рідного краю він розкрив у своїй праці «Хронологія головних історичних подій міста Миколаєва», в ній автор намагався прослідкувати події, які траплялися в історії міста з 1774 до 1920 рр. [15].

Микола Дмитрович щиро вірив у справу, якою займався, і докладав чимало зусиль до розвитку українізації. Але фінал сумлінної праці талановитого педагога виявися трагічним. Знову ж таки натхненне заняття краєзнавством, входження до керівництва «Просвіти», викладання українською мовою та вимоги М.Д. Лагути становлення української мови у всіх школах далися взнаки. Така активна діяльність у напрямку українізації не могла лишитися непомітною для комуністичної машини терору.

Проти нього було штучно сфабриковано справу, згідно якої М.Д. Лагуті інкримінували членство у «Спілці визволення України». Але репресивній системі цього виявилося замало. Миколу Дмитровича звинуватили ще й у тому, що нібито він проводив шпигунську роботу – збирав дані про військово-оборонну промисловість Миколаєва і через Ф.А. Козубовського (директора інституту матеріальної культури Академії наук України) передавав польській розвідці. І хоча жодних доказів щодо цього не було представлено, проте висунуті звинувачення стали вагомим приводом для другого арешту в житті М.Д. Лагути.

У результаті Миколу Дмитровича було засуджено на три роки позбавлення волі умовно і звільнено з-під варти із зали суду [16]. Як свідчать документи, судовий процес розпочався 9 березня 1930 року о 17 годині 30 хвилин. Справа слухалася так званим Особливим складом Найвищого суду УСРР під головуванням Приходька. Склад суду був затверджений ЦВК, чим підкреслювалось особливе значення, якого уряд надавав процесові по справі «СВУ» [17]. Порівняно м'який вирок, винесений підсудним у цій справі, був трагедією для кожного засудженого не тільки тому, що завдав значних фізичних і моральних страждань, а й тому, що він визначив долю майже кожного з них у тому недалекому майбутньому, коли почнеться масове полювання на «ворогів народу». І коли без вини винуваті в судовому чи позасудовому порядку або знищувались, або зазнавали нових арештів, мало кому вдавалося звільнитися з місць ув'язнення після закінчення терміну покарання. Згодом в анкеті М.Д. Лагута писав із цього приводу: «Був під судом у справі СВУ, засуджений умовно на три роки без поразки в правах. Випробувальний термін ще не закінчений». Незважаючи на це, 22 березня 1931 р. він призначений завідувачем відділу «Історія м. Миколаєва» у Миколаївському державному історичному музеї.

Тридцяті роки стали найбільш плідним періодом творчої й дослідницької роботи Миколи Дмитровича Лагути. З 1930 по 1935 рр., перебуваючи на посаді співробітника історико-археологічного музею

Миколаєва, М.Д. Лагута приймав активну участь у археологічних розкопах, що велися на Кінбурні та в Ольвії [18]. У цей час ним створені: збірник «Матеріяли до історії міста Миколаєва (1788-1917 рр.)» (рукопис розміром до 180 стор., копія була передана в Миколаївський державний історичний архів); у збірнику «Місто Миколаїв. Техніко-економічний нарис. Матеріали для соціально-економічної реконструкції м. Миколаєва» (Одеса. 1931 р.) поміщений в книзі «Історичний нарис м. Миколаєва (1788-1931)»; складений реєстр пам'ятників матеріальної культури Миколаївщини й національних меншин (1932 р.); за пропозицією державного Степового інституту при Наркомземі складений збірник матеріалів по історії сільського господарства Миколаївщини з найдавніших часів до XX в.; рукопис «Історичний нарис сільського господарства Миколаївщини» (50 стор.); «Історичний нарис розвитку революційного робітничого руху в м. Миколаєві з 1847 до 1897 рр.» (незакінчений рукопис, 350 стор.); «Хроніка історії міста Миколаєва» (рукопис, 400 ст.); бібліографічні покажчики літератури по історії пролетаріату в м. Миколаєві, історії місцевих фабрик і заводів та багато інших. Крім цих робіт, як вказував М.Д. Лагута, у його архіві було ще близько сотні рукописів [19].

Третій арешт 1937 року, як і для багатьох подвижників українства, став останнім для науковця. У справі за номером 1052 по статтях 54-8 та 54-11 КК УРСР, яка зберігалася в архіві УКДБ по Миколаївській області, зазначається, що сержант Державної безпеки Черненко «розглянувши матеріали по звинуваченню громадянина Лагути Миколи Дмитровича, 1895 року народження, українця, громадянина СРСР, безпартійного, безробітного, який проживає в м. Миколаєві по вулиці 4-ій Слобідській 28, у злочинах передбачених статтею 54-10 КК УРСР, в минулому активний боротьбист, учасник контрреволюційної організації «СВУ», за що був засуджений, має зв'язок із українськими контрреволюційними націоналістичними елементами, проводить контрреволюційну діяльність, знайшов, що знаходження на волі буде негативно впливати на хід слідства» [20]. Тому вже 2 вересня М.Д. Лагута був взятий під варту. Його дружина Ганна Григорівна Фіздель після арешту чоловіка важко переживала страшне потрясіння, почала тяжко хворіти, в неї поступово віднялися ноги, осліпли очі. Після смерті Миколи Дмитровича, перед Другою Світовою війною вона намагалася лікуватися в Одесі. Собес виділив безкоштовну путівку, проте почалася війна. Що сталося з нею потім, невідомо [21].

Наступного дня після арешту Микола Дмитрович відповідав на питання, згадуваного вище сержанта Черненка, той сумлінно записував до слідчої справи відповіді відносно фактів приватного та громадського життя М.Д. Лагути: з 1935 року ніде не працював, у 1919 році був заарештований надзвичайною комісією та звільнений за клопотанням місцевого комітету партії українських соціал-революціонерів (боротьбистів). Не приховував Микола Дмитрович і ще одного факту, наявності якого вже цілком достатньо було для винесення суворого вироку. У 1919 році він був мобілізований до лав білої армії та служив недовгий час у студентській роті м. Сімферополя. Після відходу німецько-австрійських окупантів з Миколаєва знову повернувся до міста, де народився і виріс [22]. На допитах слідчих цікавила, насамперед, громадська діяльність у біографії М.Д. Лагути, діяльність майже двадцятирічної давнини, місце та роль у боротьбі місцевих політичних сил 1919-1920 рр. Згадки про участь у партії соціал-революціонерів, теоретично засудженої та розгромленої ВКП(б), у 1937 році виглядали історичним рецидивом, котрий чудово вписувався у контекст оперативної роботи, яка виконувалася у відповідності до наказу Комісаріату внутрішніх справ СРСР від 5 серпня 1937 року. Доручені ВКП(б) обов'язки по очистці радянського суспільства від опонентів та противників більшовизму. До того ж М.Д. Лагута в минулому належав до української партії, це викликало особливу обережність слідчих, вони вимагали докладних пояснень». Розкажіть, в якому році ви вступили до лав партії боротьбистів та про вашу роль ній?» – слідувало запитання сержанта Шимоновича. «В партію боротьбистів», – чесно відповідав М.Д. Лагута, – «я вступив у 1919 році. В той же час, коли стало відомо про утворення цієї партії. Разом з лідером боротьбистського руху Грачовим, Біликом, Хижняком та іншими, я був одним із засновників організації боротьбистів у Миколаєві. З моменту видання боротьбистської газети «Революційна боротьба» я працював в якості секретаря редакції та приймав діяльну участь у партійній полеміці, особливо у питаннях національно-земельних…» [23].

Цікавим є протокол вилучення особистого листування та перелік конфіскованої літератури: журнал «Життя і революція» з віршами В. Сосюри, збірка, присвячена 10-річчю Жовтневої революції з публікацією Бухаріна, журнал «Шлях освіти» з передовою статтею М. Скрипника. Заарештованими були «Старовина історія» М. Грушевського, книга Джона Ріда «Десять днів, котрі вразили світ»,

брошура М. Хвильового «Із моєї біографії», монографія про В. Сосюру, праці Каменєва, Зінов'єва, Рикова; «Кобзар» Т. Шевченка 1917 року видання зазначався, як «застарілий», словник політичних термінів 1924 року. Як «застаріла» відмічалася книга італійця Т. Кампанелли, його відома утопія «Місто сонця». В акті вилучення контрреволюційної літератури фігурували підручники «Українська мова», «Техніка української мови», «Записки українського фольклору» [24].

15 листопада 1937 року сумнозвісна «трійка» пригадала йому всі висунуті раніше безглузді звинувачення і винесла смертний вирок, у якому йшлося про те, що «Лагута М.Д. звинувачується в тому, що, виступаючи активним учасником контрреволюційної української націоналістичної організації, проводив антирадянську діяльність, організовував терористичні групи, завданням котрих було проведення терактів у випадку приїзду до міста керівників партії та уряду» [25]. 25 листопада, вже за десять днів після винесення вироку, він був приведений у виконання. Можна лише дивуватися безглуздим звинуваченням та запитанням, які містяться у протоколах допитів, обшуку, очних ставок, а також безпідставності винесення вироку. Закатований на допитах із застосуванням фізичної сили М.Д. Лагута визнав усі висунуті проти нього звинувачення.

У пам'яті людей, котрі знали Миколу Дмитровича, він назавжди залишився невисокою, коренастою, з дивно живими очима та чорними вусами веселою людиною [26]. Зараз до імені нашого земляка, історика і краєзнавця Миколи Дмитровича Лагути звертаються багато дослідників, тому маємо змогу наново відкрити для себе краєзнавчий збірник «Миколаївщина», у випуску якого приймав участь і М.Д. Лагута, поступово дізнатися про його долю та творчу діяльність, а також більш-менш ґрунтовно донести його наукову спадщину до фахівців, студентів, широкого загалу, взагалі усіх тих, хто цікавиться історією рідного краю та його видатними постатями з числа істориків, краєзнавців, на яких досить багатою є Миколаївщина.

Джерела та література

1. *Береза І.* Лагута М., щирий син рідної України // Слово і час. – 1993. – № 5. – С. 8-11; *Журецький Я.І., Шитюк М.М.* Освітяни Миколаївщини – жертви репресій сталінізму. – Миколаїв, 1994; *Мирошниченко Е., Мирошниченко В.* «Из расстрелянного поколения» (архивное дело Н.Д. Лагуты) // Освітянські вітрила: Гуманітарний альманах. – Миколаїв. – 2003 (жовтень); *Мирошниченко В., Мирошниченко Е.* Реабилитирован историей. По материалам архивного дела Н.Д. Лагуты // Южная правда. – 2003. – 19 августа та інші.
2. Державний архів Одеської області, ф.45, оп.4, спр.10865, арк.50.
3. *Береза І.* Дослідницька і просвітительська діяльність М.Д. Лагути // Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Миколаївського педагогічного інституту. – Миколаїв: 1994. – Частина І. – С.63.
4. *Лагута М.Д.* 1905 р. і М. Аркас // Життя і революція. – 1926. – № 2. – С.102.
5. *Щукин В.В.* Лагута Н.Д. // Николаевская область. Электронная историческая энциклопедия [Электронный ресурс]. – http://history.mk.ua/?p=197
6. Нородничество и трудовое крестьянство // «Борьба» (Николаев). – 1920. – № 7. – 10 марта.
7. *Нікітін В., Пономаренко І.* Усім смертям на зло // Радянське Прибужжя. – 1995. – 16 грудня. – С.3.
8. Лагута Николай Дмитриевич (1895-1937) – преподаватель Николаевского государственного педагогического института, краевед, археолог // Николаевцы, 1789-1999: Энциклопедический словарь. – Николаев: 1999. – С.196.
9. *Соболь П.* З Лагутою загинув цілий світ ідей, думок, поглядів… // Щотижня. – 2003. – 4 червня. – С.6.
10. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. Р-5859, оп. 2, спр. 2855, арк. 3-5, 10, 82-85.
11. План роботи Накутов'а, 1923 рік. – Миколаївський обласний краєзнавчий музей, фонд Камінського. – б/н. – арк. 3.
12. *Лагута М.Д.* Історичні пам'ятники м. Миколаєва // Николаевщина. Краеведческий сборник. – Николаев, 1926. – С.185.
13. *Лагута Н.Д.* Забытый художник Руфин Гавриилович Судковский. – Николаев, 1928.
14. *Береза І.* Лагута М., щирий син рідної України // Слово і час. – 1993. – № 5. – С. 8-11.
15. *Лагута Н.Д.* Хронология главнейших исторических событий города Николаева. – Николаев, 1927.
16. *Журецький Я.І., Шитюк М.М.* Освітяни Миколаївщини – жертви репресій сталінізму. – Миколаїв, 1994. – С.24-26.
17. *Балабольченко А.* «СВУ»: суд над переконаннями // Вітчизна. – 1989. - № 11. – С. 165.
18. *Береза І.* Дослідницька і просвітительська діяльність М.Д. Лагути // Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції, присвя-

ченої 80-річчю Миколаївського педагогічного інституту. – Миколаїв: 1994. – Частина I. – С.63.
19. *Щукин В.В.* Вказана праця.
20. ДАМО, ф.Р-5859, оп. 2, спр. 2855, арк. 3.
21. *Мирошниченко Е.,* Мирошниченко В. Из расстрелянного поколения: (архивное дело Н.Д. Лагуты) // Освітянські вітрила: Гуманітарний альманах. – Миколаїв, 2003. – С. 64
22. ДАМО, ф.Р-5859, оп. 2, спр. 2855, арк.5.
23. Там само, арк.10.
24. Там само, арк. 4.
25. Там само, арк. 82-85.
26. *Коган И.Л.* Помню его живым… // Радянське Прибужжя. – 1992. – 21 листопада.

Марианна Ласинская, Александр Тригуб

Судьба николаевского краеведа (Николай Дмитриевич Лагута)

В работе прослеживается судьба известного николаевского педагога-краеведа 1920–30-х годов Николая Дмитриевича Лагуты (1895–1937). Показано его научно-педагогическую работу и труд на краеведческой ниве.

Ключевые слова: *краеведение, краевед, Николаевщина, Николай Лагута, репрессии.*

Marianna Lasinska, Olexandr Trygub

Destiny the Mykolayiv regional specialist (Mykola Laguta)

In work the destiny of the known Mykolayiv teacher – regional ethnographer 1920–1930s of Mykola Laguta (1895–1937) is traced. It is shown his scientific and pedagogical work and work on a study of regional studies.

Key words: *regional studies, regional ethnographer, Mykolyiv region, Mykola Laguta, repressions.*

УДК 94(477.46)

Влада Сокирська (м. Умань)

ГРИГОРІЙ ХРАБАН – ПЕРШИЙ НАУКОВИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ УМАНЩИНИ

Одним із тих, хто присвятив своє життя самовідданій праці на ниві історії, є археолог, історик України та краєзнавець Уманщини Григорій Юхимович Храбан. Дослідження наукової біографії Г. Ю. Храбана дозволило визначити пріоритетні напрями його творчості: археологія, давня історія України, історія повстання 1768–1769 рр. в Україні, історія Уманщини від найдавніших часів, історія створення дендрологічного парку «Софіївка», «Шевченко і Умань», революційні події та події Великої Вітчизняної війни на території Уманщини, біографістика, бібліографічна діяльність.

Ключові слова: *краєзнавство, Уманщина, Г.Ю. Храбан, історія, археологія.*

Знання історії України важливе і необхідне насамперед для того, щоб осмислити сучасний розвиток держави, об’єктивно прогнозувати основні тенденції її розвитку в найближчому майбутньому.

Сьогодні багато говориться про Україну в європейському і світовому контексті. Її авторитет як сучасної держави залежить не лише від вдалої політики, зміцнення економіки, а й від уважного та дбайливого ставлення до її багатої історико-культурної спадщини. Із здобуттям Україною незалежності значно посилився інтерес усіх верств суспільства до витоків і джерел своєї історії. В руках сучасних істориків і краєзнавців благородна та відповідальна, важлива для майбутньої України справа – відродження історичної пам’яті, збереження зв’язку часів. Поки є небайдужі люди, не перерветься нитка духовності, що єднає минуле, сучасне і майбутнє. Тож і цікаві всім життєві долі ентузіастів-сподвижників, які бачили своє покликання у збереженні історико-культурної спадщини. Одним із тих, хто присвятив своє життя самовідданій праці на ниві історії, є археолог, історик України та краєзнавець Уманщини Григорій Юхимович Храбан (1902–1990) [1].

Сукупність матеріалів, що розміщені в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління (Київ), Центральному державному історичному архіві (Київ), Науковому архіві Інституту археології НАН України, Державному архіві Черкаської області, відділі фондів Уманського краєзнавчого музею є достатньо репрезентативною.

ченої 80-річчю Миколаївського педагогічного інституту. – Миколаїв: 1994. – Частина І. – С.63.
19. *Щукин В.В.* Вказана праця.
20. ДАМО, ф.Р-5859, оп. 2, спр. 2855, арк. 3.
21. *Мирошниченко Е.,* Мирошниченко В. Из расстрелянного поколения: (архивное дело Н.Д. Лагуты) // Освітянські вітрила: Гуманітарний альманах. – Миколаїв, 2003. – С. 64
22. ДАМО, ф.Р-5859, оп. 2, спр. 2855, арк.5.
23. Там само, арк.10.
24. Там само, арк. 4.
25. Там само, арк. 82-85.
26. *Коган И.Л.* Помню его живым… // Радянське Прибужжя. – 1992. – 21 листопада.

Марианна Ласинская, Александр Тригуб

Судьба николаевского краеведа (Николай Дмитриевич Лагута)

В работе прослеживается судьба известного николаевского педагога-краеведа 1920–30-х годов Николая Дмитриевича Лагуты (1895–1937). Показано его научно-педагогическую работу и труд на краеведческой ниве.
Ключевые слова: *краеведение, краевед, Николаевщина, Николай Лагута, репрессии.*

Marianna Lasinska, Olexandr Trygub

Destiny the Mykolayiv regional specialist (Mykola Laguta)

In work the destiny of the known Mykolayiv teacher – regional ethnographer 1920–1930s of Mykola Laguta (1895–1937) is traced. It is shown his scientific and pedagogical work and work on a study of regional studies.
Key words: *regional studies, regional ethnographer, Mykolyiv region, Mykola Laguta, repressions.*

УДК 94(477.46)

Влада Сокирська (м. Умань)

ГРИГОРІЙ ХРАБАН – ПЕРШИЙ НАУКОВИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ УМАНЩИНИ

Одним із тих, хто присвятив своє життя самовідданій праці на ниві історії, є археолог, історик України та краєзнавець Уманщини Григорій Юхимович Храбан. Дослідження наукової біографії Г. Ю. Храбана дозволило визначити пріоритетні напрями його творчості: археологія, давня історія України, історія повстання 1768–1769 рр. в Україні, історія Уманщини від найдавніших часів, історія створення дендрологічного парку «Софіївка», «Шевченко і Умань», революційні події та події Великої Вітчизняної війни на території Уманщини, біографістика, бібліографічна діяльність.
Ключові слова: *краєзнавство, Уманщина, Г.Ю. Храбан, історія, археологія.*

Знання історії України важливе і необхідне насамперед для того, щоб осмислити сучасний розвиток держави, об’єктивно прогнозувати основні тенденції її розвитку в найближчому майбутньому.

Сьогодні багато говориться про Україну в європейському і світовому контексті. Її авторитет як сучасної держави залежить не лише від вдалої політики, зміцнення економіки, а й від уважного та дбайливого ставлення до її багатої історико-культурної спадщини. Із здобуттям Україною незалежності значно посилився інтерес усіх верств суспільства до витоків і джерел своєї історії. В руках сучасних істориків і краєзнавців благородна та відповідальна, важлива для майбутньої України справа – відродження історичної пам’яті, збереження зв’язку часів. Поки є небайдужі люди, не перерветься нитка духовності, що єднає минуле, сучасне і майбутнє. Тож і цікаві всім життєві долі ентузіастів-сподвижників, які бачили своє покликання у збереженні історико-культурної спадщини. Одним із тих, хто присвятив своє життя самовідданій праці на ниві історії, є археолог, історик України та краєзнавець Уманщини Григорій Юхимович Храбан (1902–1990) [1].

Сукупність матеріалів, що розміщені в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління (Київ), Центральному державному історичному архіві (Київ), Науковому архіві Інституту археології НАН України, Державному архіві Черкаської області, відділі фондів Уманського краєзнавчого музею є достатньо репрезентативною.

Велика частина наукової спадщини не використовувалася належним чином до сьогодні, тому потребує належного прочитання та популяризації.

Григорій Юхимович Храбан народився 9 травня (26 квітня) 1902 року у селі Великий Молодьків Піщівської волості Новоград-Волинського повіту Волинської губернії (тепер Новоград-Волинський район Житомирської області). У гімназичні роки був активним учасником товариства «Просвіта» [2].

Самостійну роботу Г. Ю. Храбан розпочав як вчитель німецької мови, а згодом працював завідуючим у сільських школах. Роботу поєднував з навчанням у Київському педагогічному інституті (тепер Київський педагогічний університет імені М. Драгоманова). У березні 1934 року Григорія Храбана за пропозицією Київського обкому партії було призначено директором Уманського педагогічного технікуму.

2 липня 1938 року Г. Храбана було заарештовано органами НКВС. В процесі слідства він «зізнався» в тім, що ще у 1926 році був завербований у контрреволюційну буржуазно-націоналістичну організацію, яка ставила за мету «підняти повстання, повалити радянську владу, відокремити Україну від СРСР, відновити капіталізм…».

Вісім років покарання провів Григорій Юхимович на засланні, періодично звертаючись до вищих посадових осіб держави з проханням переглянути вирок.

Лише 2 липня 1946 р. Г. Ю. Храбана було звільнено і він повернувся до Умані.

20 січня 1950 р., під час перебування у службовому відрядженні, Григорія Юхимовича було заарештовано працівниками київського обласного управління Міністерства державної безпеки. «…Мне сказали, что даже если я не был виноват в 1938 году, но я обижен Советской властью, а значит – теперь уже настроен контрреволюционно». 29 липня 1950 року Особлива нарада при МДБ СРСР постановила: «за принадлежность к антисоветской националистической организации сослать на поселение в Красноярський край» [3].

Після повернення до Умані Г. Ю. Храбана у вересні 1956 року було призначено директором Уманського краєзнавчого музею. Краєзнавча діяльність Г. Ю. Храбана була різноманітною: з дозволу Інституту археології АН УРСР він брав участь в археологічних розкопках на території Черкаської та Полтавської областей; активно досліджував матеріали архівів та бібліотек Радянського Союзу. Результатом цієї роботи стала велика кількість науково обґрунтованих публікацій з історії краю у спеціальних та періодичних виданнях.

Дослідження наукової біографії Г. Ю. Храбана дозволило визначити пріоритетні напрями його творчості: археологія, давня історія України, історія повстання 1768–1769 рр. в Україні, історія Уманщини від найдавніших часів, історія створення дендрологічного парку «Софіївка», «Шевченко і Умань», революційні події та події Великої Вітчизняної війни на території Уманщини, біографістика, бібліографічна діяльність. Праці Г. Ю. Храбана відзначалися широкою джерельною базою.

З дозволу Інституту археології АН УРСР протягом 1959–1967 рр. Г. Ю. Храбан брав участь в археологічних розвідках на території Уманського, Христинівського, Тальнівського, Маньківського і частково Жашківського, Звенигородського і Монастирищенського районів Черкаської області, ряду районів сусідніх Кіровоградської, Вінницької та Житомирської областей. У 1962 р. Григорій Юхимович був запрошений до участі в археологічній експедиції Інституту археології АН УРСР для розкопок могильника черняхівської культури в с. Компанійцях Полтавської області. Результати його розвідок публікувалися у фундаментальних виданнях Інституту археології АН СРСР та Інституту археології АН УРСР [4].

Свої археологічні дослідження Г. Ю. Храбан здійснював тільки на основі збирання підйомного матеріалу і навіть не користувався шурфуванням. Такий спосіб розвідок надто обмежував можливості дослідника. Проте наслідки такої роботи давали йому те, на що можна було сподіватися, коли довелося б їх розкопувати. Зусилля дослідника не були марними.

Знайдені археологічні пам'ятки на території Уманщини за часом їх створення Г. Ю. Храбан поділяв на пам'ятки періоду палеоліту, трипільської культури, віку бронзи, білогрудівської культури, скіфського часу, зарубинецької культури, черняхівської культури, пам'ятки слов'ян VII – IX ст. [5].

На території Уманського та Маньківського районів дослідником були виявлені сліди перебування людей ще за часів палеоліту, тобто не менше, як вісім тисяч років тому, а в селах Громи, Танське, Папужинці Уманського району – сліди неоліту. Раніше подібних знахідок не було. Належність виявлених предметів до періоду неоліту підтвердили вчені Інституту археології Академії наук УРСР. Так на Уманщині вдалося заповнити прогалину в стародавній історії краю [6].

Близько трьох тисяч років до нашої ери територія України потрапила в орбіту найбільших цивілізацій світу. Тому важливим напрямком археологічних досліджень Г. Ю. Храбана була трипільська культура – культура ранніх землеробсько-скотарських племен епохи міді на території лісостепової частини України

і Молдавії, одне з найбільш яскравих явищ у розвитку первісного суспільства. Попри широке вивчення її вітчизняними та зарубіжними вченими, дослідження нових матеріалів зумовлює завжди і нові проблеми. Однією з тих були проблеми поселень-гігантів.

Краєзнавець доводив, що на території краю існує понад 40 трипільських поселень, дослідження яких допомогло б глибше пізнати життя трипільців. Численні знаряддя праці, речі культу і побуту, моделі житла трипільців, знайдені під час розкопок спеціальними експедиціями Академії наук Української РСР, дадуть повне уявлення про життя людини того періоду [7].

В Уманському краєзнавчому музеї зберігаються 77 паспортизованих пам’яток трипільської культури. В археологічній літературі з них відомі лише 34, а 23 залишаються не відшуканими [8].

Ще в 1970 році Григорій Юхимович прогнозував, що археологічні дослідження на Черкащині повинні розкрити ще не відомі для світу сторінки історії і не виключено, що якраз на території нашої області був осередок такої ж високої цивілізації, як у Месопотамії. Якщо порівняти ці поселення з містами стародавньої цивілізації в Месопотамії, то, приміром, Ніневія займала лише 20 га. До подібних відомостей уже не можна було поставитися байдуже: для вчених вони були сенсацією. Тому АН СРСР та УРСР запланували розпочати з 1971 року археологічні розкопки в Уманському та Тальнівському районах [9].

Великого значення у своїй науковій діяльності вчений надавав саме опрацюванню матеріалів з історії східноподільського регіону, активно використовував у власних публікаціях і популяризував документи архівних установ України, Росії, Литви, Польщі. Він систематизував і використав у своїх працях сотні раритетних, оригінальних архівних джерел та часописів, які стосуються історії України, Черкащини й Уманщини зокрема. Григорій Юхимович був безкомпромісним у питаннях встановлення реальної картини історичних подій, а тому, відстоюючи принципи об’єктивності в науці, піддавав критиці хибні тлумачення джерел та необґрунтовані висновки. Аналізуючи науковий доробок попередників із досліджуваних тем, Г. Ю. Храбан оцінював їх внесок у розвиток проблеми, визначив рівень повноти та інформованості студійованих ними джерел, інтерпретацію здійснених ними узагальнень та висновків. Особливістю науково-краєзнавчого пошуку дослідника слід відзначити вміння використовувати джерельну базу та історіографічні матеріали як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Цьому сприяло досконале володіння польською, німецькою, французькою, латинською мовами, прискіпливість у проведенні досліджень. Працюючи з історичними джерелами, дослідник застосовував методи текстологічного, порівняльного, критичного аналізу, виявляв актуальні, ще не вивчені проблеми.

Активною була педагогічна і громадська діяльність Г. Ю. Храбана, який, викладаючи у навчальних закладах Житомирщини та Уманщини, виголошуючи публічні лекції з минувшини краю, оприлюднюючи в періодиці численні праці, статті й рецензії з актуальних питань археології та історії України, беручи активну участь у формуванні краєзнавчого музею, зробив чимало для збереження історичної спадщини і поширення культурно-освітніх знань. Після призначення Григорія Юхимовича на посаду директора Уманського педагогічного технікуму відразу з’явився результат: уже за підготовку до початку нового 1934–1935 навчального року цей навчальний заклад було визнано переможцем у Всесоюзному конкурсі, оголошеному «Учительською газетою», відзначено і премійовано.

Багато зусиль докладав Григорій Юхимович до виховання молодого покоління. Директор особисто контролював навчальний процес у навчальному закладі. Потрібно було виправляти багато негараздів: майбутні вчителі мали поганий почерк, тому було запроваджено уроки каліграфії. Студенти не вміли розв’язувати арифметичних задач, зокрема з курсу початкової школи, тому були запроваджені додаткові заняття з математики. Директором було наведено дисципліну серед студентів, налагоджено виховну роботу в гуртожитках, почала працювати пральня, їдальня. Зверталася увага на обладнання навчальних кабінетів, комплектування бібліотеки, використання сучасних методів і засобів навчання, практикувалися екскурсії студентів з метою вивчення рідного краю. З ініціативи Г. Ю. Храбана було дещо змінено навчальний план, більше стали звертати уваги на естетичне та музичне виховання студентів. Ефективно проводилася боротьба і з тютюнопалінням як серед викладачів, так і серед студентів, ситуація з яким була дуже гострою в технікумі [10].

Оцінюючи діяльність педагогічного технікуму, Григорій Юхимович виділяв такі складові, як моральне виховання, організація самоосвіти студентів, обговорення рефератів, бесіди на різноманітні теми у формі публічних зборів, екскурсії, розвиток студентського самоврядування. Завдяки самовідданій та наполегливій праці директора та педагогічного колективу навчально-виховний процес у технікумі перебував на високому рівні.

Залюблений в історичну науку, Г. Ю. Храбан прищеплював любов до неї і своїм вихованцям, використовуючи весь арсенал методичних прийомів і засобів. Доктор історичних наук, професор П. М. Шморгун писав: «Мені пощастило слухати змістовні і цікаві лекції Г. Ю. Храбана в Уманському педагогічному технікумі, коли він уже був його директором. Важкі то були роки, і учні педтехнікуму, за невеликим винятком діти колгоспників, нерідко терпіли нужду, тож директор піклувався про їхній добробут. Його поважали і любили» [11].

Значною була діяльність Г. Ю. Храбана в громадському та культурно-просвітницькому житті України й Уманщини другої половини ХХ ст. Він активно співпрацював із різними громадськими, науковими та освітніми організаціями. Важливою віхою в житті Г. Ю. Храбана стала робота над матеріалами тому «Історія міст і сіл. Черкаська область», де проявилися його кращі якості як дослідника і члена редакційної колегії. Вагомим був внесок Григорія Юхимовича на посаді голови Уманської районної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, яке за характером своєї статутної діяльності тісно пов'язувалося з краєнавчо-пошуковою роботою. Протягом тривалого часу Г. Ю. Храбан був позаштатним кореспондентом газет «Уманська зоря» та «Черкаська правда», де вів рубрики «Славні люди Черкащини», «Герої-визволителі», «Герої-танкісти», «Прочитайте цю книгу», готував матеріали на історичну тематику для радіо. Його стаття про «Софіївку» під назвою «Сад-поема» на замовлення РАТАУ протягом липня – серпня 1960 р. друкувалася майже в усіх районних газетах України. Цей же нарис був передрукований у Варшаві газетою «Наше слово» – органом Головного управління українського суспільно-культурного товариства в Республіці Польща.

У процесі наукового пошуку Григорій Юхимович тісно співпрацював з тогочасними українськими вченими, краєзнавцями, письменниками на тлі регіонального дослідження історії України. Особливо активними були стосунки дослідника з відомими науковцями в галузі археології – А. Г. Брайчевською, В. В. Кропоткіним, Е. О. Симоновичем, Є. В. Махно. Важливими для нього були творчі дискусії з І. Г. Бутичем, В. В. Грабовецьким, В. Т. Пашуто, О. С. Компан, В.В.Мавродіним, Ф.П.Шевченком, П.М.Шморгуном. Небайдужість до правдивого висвітлення історії в художніх творах породила творчу дискусію з відомими письменниками К. К. Гри-бом, Л. І. Смілянським, М. Й. Сиротюком, В. Т. Титаренком, І. В. Шпитковським.

Аналіз наукового доробку Г. Ю. Храбана дав змогу визначити його наукові інтереси як знаного археолога та історика, котрий гідно прислужився розбудові і вдосконаленню джерелознавчої та історіографічної бази досліджень для історичної науки України та її теренів. Григорій Юхимович сформувався як відомий і авторитетний дослідник історії України, організатор краєзнавчих і регіональних досліджень, науково-громадський і просвітницький діяч.

Результатом активної участі в організації та проведенні археологічних досліджень на території історичної Уманщини та сусідніх з нею областей стали оригінальні праці «Археологічне вивчення краю», «Черняхівські пам'ятки Уманщини», «Чорноліська культура на Уманщині», «Ранньослов'янські пам'ятники на Уманщині», «Уманщина за найдавніших часів» та карти археологічних поселень.

Поклавши в основу всіх своїх значних історико-краєзнавчих праць відображення складних процесів історико-культурного, соціально-економічного і політичного життя України від найдавніших часів, Г. Ю. Храбан створив достовірні й об'єктивні дослідження, які базувалися на архівних та раритетних документальних джерелах, особистих наукових розвідках, відзначалися достовірністю викладеного матеріалу і до сьогодні слугують вартісним джерелом для сучасних регіональних історико-краєзнавчих досліджень.

Майже тридцять років життя Г. Ю. Храбан присвятив дослідженню народно-визвольного повстання 1768–1769 рр. на Правобережній Україні. Перший варіант монографії має близько двох тисяч машинописних сторінок. На його основі у 1989 р. було видано у скороченому вигляді монографію «Спалах гніву народного» об'ємом 173 сторінки, хоча в особовому архівному фонді Григорія Юхимовича відклалося 32 справи, а це близько двох тисяч машинописних аркушів. У Державному архіві Черкаської області робота дослідника «Селянська війна на Україні в 1768–1769 рр.» представлена у двох машинописних варіантах. Уперше в українській історіографії ми маємо повне найбільш правдиве висвітлення подій народно-визвольного повстання із залученням широкої джерельної бази. У ході дослідження Г. Ю. Храбаном було використано понад 500 друкованих джерел і близько 200 архівних справ [12]. Праця Г. Ю. Храбана заповнює прогалину в історії цього повстання сповна. У випадку не скороченого, а повного видання вона стала б зразком усебічного вивчення історії цього руху.

Цим дослідженням Григорій Юхимович презентував себе як фахівець-дослідник, який добре знався на архівних першоджерелах та літературі від XVIII ст. до наших днів. Автор першим в українській історичній науці здійснив комплексний аналіз історіографії і джерельної бази досліджуваної ним проблеми, уточнив і суттєво доповнив своїх попередників, спростував багато помилкових оцінок і висновків; довів неправомірність уживання назви «Коліївщина» і вважав доцільним називати ці події «селянською війною»; чітко визначив хронологічні межі та здійснив періодизацію повстання; охарактеризував його причини і мету; заперечив зв'язок цього повстання з гайдамацьким рухом; склав карту охоплення повстанням території Правобережної України. У такому обсязі, по суті, і до сьогодні ця монографія – перша, найповніша і найдетальніша, документально обґрунтована розповідь про повстання українських селян другої половини XVIII ст.

Створені Г. Ю. Храбаном упродовж 1960–1980-х рр. численні наукові, краєзнавчі праці, написані ним з винятковою майстерністю і правдивістю в зображенні історії України і Уманщини зокрема, не втратили своєї актуальності й досі і є цінним надбанням та джерелом для сучасної історичної науки («Селянська війна на Україні 1768–1769 рр.», «Повстання і гайдамацький рух – дві різні форми класової боротьби селян на Правобережній Україні у XVIII ст.», «Гайдамаччина», «Сад-поема», «Графиня Софія По-тоцька (на кого працювали кріпаки Уманщини)», «Тричі продана (Софія Потоцька)», «Рукотворна поема», «Огляд архівних першоджерел і основної літератури з історії «Софіївки», «Історична основа поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», «Історія м. Умані до 1917 р.», «Уманська операція військ 2-го Українського фронту», путівники «Умань»).

Дані, отримані в результаті наукової роботи, Григорій Юхимович публікував в «Історії міст і сіл Української РСР. Черкаська область», у 15 томі «Української радянської енциклопедії», «Шевченківському словнику», у журналах «Археологія», «Советская археология», «Материалы и исследования по археологии СССР», «Українському історичному журналі», «Уманській зорі», «Черкаській правді».

Дослідження наукової біографії Г. Ю. Храбана дає змогу твердити про багатогранність його наукових інтересів. Відзначимо, що дослідження історика з перелічених тем були цікавими, мали новаторський характер і залишаються актуальними і до сьогодні. Йому належить близько 190 наукових праць – це монографії, нариси, статті, рецензії, які охоплюють проблеми різних галузей знань історичної науки. Більшість наукових розвідок Г. Ю. Храбана залишаються неопублікованими і знаходяться в рукописах на збереженні в Науковому архіві Інституту археології НАН України та Державному архіві Черкаської області у фонді особового походження дослідника. Г. Ю. Храбан зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки і заслуговує на почесне місце в українській історіографії.

Отже, реконструкція життєвого шляху й культурно-наукової, громадської та педагогічної діяльності Г. Ю. Храбана переконливо свідчить, що він був одним із помітних і оригінальних представників української інтелігенції другої половини XX ст., зробив реальний внесок у поступ української національної справи.

Джерела та література

1. *Сокирська В.В.* Історик Григорій Юхимович Храбан: життєвий шлях та наукова спадщина: монографія / Влада Володимирівна Сокирська. – Умань: ПП Жовтий. – 2009. – 226 с.: - Бібліогр.: с. 173 – 223.
2. Г.Ю. Храбан. До 100-річчя від дня народження // Збірник статей та матеріалів. – Черкаси. – 2002. – 59 с.
3. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО), ф. Р – 5624, оп. 1, спр. 152, арк. 14.
4. *Сокирська В.В.* Археологічні дослідження Г.Ю. Храбана / В.В. Сокирська // Література та культура Полісся: Історія та культура Полісся у загальноукраїнському контексті. – Ніжин, 2007. - Випуск 36. – С. 167.
5. Відділ фондів Уманського краєзнавчого музею, спр. 1373, арк. 14.
6. ДАЧО, ф. Р – 5624, оп. 1, спр. 76, арк. 4.
7. ДАЧО, ф. Р – 5624, оп. 1, спр. 77, арк. 5.
8. ДАЧО, ф. Р – 5624, оп. 1, спр. 68, арк. 13.
9. *Храбан Г. Ю.* Земля стародавньої цивілізації / Г. Ю. Храбан // Черкаська правда. – 1970. – 9 жовтня. – С. 4.
10. ДАЧО, ф. Р – 5624, оп. 1, спр. 115, арк. 8.
11. *Храбан Г. Ю.* Спалах гніву народного (Антифеодальне народно-визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768 – 1769 рр.) / Г. Ю. Храбан. – К.: Видавництво при Київському державному університеті, 1989. – 173, [3] с., іл.
12. ДАЧО, ф. Р – 5624, оп. 1, спр. 39, арк. 10.

Влада Сокирская

Григорий Храбан – первый научный краевед Уманщины

Одним из тех, кто посвятил свою жизнь самоотверженному труду на ниве истории, является археолог, историк Украины и краевед Уманщины Григорий Ефимович Храбан. Исследование научной биографии Г. Ю. Храбана позволило определить приоритетные направления его творчества: археология, древняя история Украины, история восстания 1768–1769 годов в Украине, история Уманщини с древнейших времен, история создания дендрологического парка «Софиевка», «Шевченко и Умань», революционные события и события Великой Отечественной войны на территории Уманщини, биографистика, библиографическая деятельность.

***Ключевые слова:** краеведение, Уманщина, Г.Ю. Храбан, история, археология.*

Vlada Sokyrska

Grygoriy Hraban – first scientific local historian of Uman

One of those who devoted his life to selfless work in the field of history is an archaeologist, historian and ethnographer Uman Ukraine Grygoriy Hraban. The study of scientific biography G. Hraban possible to determine the priorities of his work: Archaeology, Ancient History of Ukraine, history rebellion 1768–1769 famine in Ukraine, Uman history from ancient times, history of Arboretum "Sofiyivka", "Shevchenko and Uman", revolutionary events and events of the Great Patriotic War in Uman, Biographical, bibliographical activities.

***Key words:** Regional Studies, Uman, G.Hraban, history, archeology.*

УДК 07(87)456

Ірина Петренко (м. Київ)

ВІРА ЖУК – КОРИФЕЙ ВІТЧИЗНЯНОГО ОСВІТЯНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

Статтю присвячено дослідженню внеску В.Н.Жук у розвиток освітянського краєзнавства. Акцентовано увагу на тому, що діапазон наукових зацікавлень ученої широкий: давня історія, козацька доба, національні меншини, релігія, культура, освіта, відомі люди України і Полтавщини. Наголошується на тому, що В.Н.Жук своєю активною науково-пошуковою роботою продовжила краєзнавчі традиції Полтавщини.

***Ключові слова:** Віра Никанорівна Жук, освітянське краєзнавство, історія, Полтавщина, наука, краєзнавчі традиції краю.*

Полтавщина дала людству цілу плеяду талановитих людей: учених, письменників, поетів, митців, винахідників, державних діячів. Серед них варто згадати відомого в Україні та за кордоном вченого-історика, архівіста, фахівця у сфері славістики, зокрема, болгаристики, автора понад 400 наукових праць, кандидата історичних наук, заслуженого працівника культури України Віри Никанорівни Жук (1928–2008).

Науковий доробок В.Н.Жук не втрачає актуальності і нині. Її праці, присвячені багатьом проблемам вітчизняної історії та історичного краєзнавства, становлять собою вагомий вклад у розвиток української історичної науки. Дослідниця була винятково принциповим, об'єктивним, наполегливим, глибоким ученим, а також висококультурною, доброзичливою, порядною, чуйною, толерантною, інтелігентною людиною.

Певну кількість студій вже було присвячено життєвому і науковому шляху В.Н.Жук. Зокрема, спогади про співпрацю з нею написали відомий вітчизняний вчений П.Т.Тронько [1] та болгарський дослідник Х.Станев [2]. Науково-дослідницькій роботі В.Н.Жук в Державному архіві Полтавської області присвятили свої студії полтавські архівісти Т.П.Пустовіт [3] і М.Чиркова [4]. До 80-річного ювілею вченої І.М. Петренко підготувала дослідження, де було зроблено спробу підбити підсумки багаторічної пошукової і дослідницької роботи В.Н.Жук [5].

Незважаючи на наявність зазначених досліджень, все ж таки узагальнюючої розвідки про науково-дослідницьку діяльність і роль В.Н.Жук у розвитку вітчизняного краєзнавства досі немає. Заповнити цю прогалину і покликана дана стаття.

Метою даної студії є показати внесок В.Н.Жук у розвиток вітчизняного краєзнавства, визначити і охарактеризувати сферу зацікавлень ученої та її науковий доробок.

В.Н.Жук народилася 12 квітня 1928 р. в приміському селі Кривуші Кременчуцького району Пол-

Влада Сокирская

Григорий Храбан – первый научный краевед Уманщины

Одним из тех, кто посвятил свою жизнь самоотверженному труду на ниве истории, является археолог, историк Украины и краевед Уманщины Григорий Ефимович Храбан. Исследование научной биографии Г. Ю. Храбана позволило определить приоритетные направления его творчества: археология, древняя история Украины, история восстания 1768–1769 годов в Украине, история Уманщини с древнейших времен, история создания дендрологического парка «Софиевка», «Шевченко и Умань», революционные события и события Великой Отечественной войны на территории Уманщини, биографистика, библиографическая деятельность.

Ключевые слова: *краеведение, Уманщина, Г.Ю. Храбан, история, археология.*

Vlada Sokyrska

Grygoriy Hraban – first scientific local historian of Uman

One of those who devoted his life to selfless work in the field of history is an archaeologist, historian and ethnographer Uman Ukraine Grygoriy Hraban. The study of scientific biography G. Hraban possible to determine the priorities of his work: Archaeology, Ancient History of Ukraine, history rebellion 1768–1769 famine in Ukraine, Uman history from ancient times, history of Arboretum "Sofiyivka", "Shevchenko and Uman", revolutionary events and events of the Great Patriotic War in Uman, Biographical, bibliographical activities.

Key words: *Regional Studies, Uman, G.Hraban, history, archeology.*

УДК 07(87)456

Ірина Петренко (м. Київ)

ВІРА ЖУК – КОРИФЕЙ ВІТЧИЗНЯНОГО ОСВІТЯНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

Статтю присвячено дослідженню внеску В.Н.Жук у розвиток освітянського краєзнавства. Акцентовано увагу на тому, що діапазон наукових зацікавлень ученої широкий: давня історія, козацька доба, національні меншини, релігія, культура, освіта, відомі люди України і Полтавщини. Наголошується на тому, що В.Н.Жук своєю активною науково-пошуковою роботою продовжила краєзнавчі традиції Полтавщини.

Ключові слова: *Віра Никанорівна Жук, освітянське краєзнавство, історія, Полтавщина, наука, краєзнавчі традиції краю.*

Полтавщина дала людству цілу плеяду талановитих людей: учених, письменників, поетів, митців, винахідників, державних діячів. Серед них варто згадати відомого в Україні та за кордоном вченого-історика, архівіста, фахівця у сфері славістики, зокрема, болгаристики, автора понад 400 наукових праць, кандидата історичних наук, заслуженого працівника культури України Віри Никанорівни Жук (1928–2008).

Науковий доробок В.Н.Жук не втрачає актуальності і нині. Її праці, присвячені багатьом проблемам вітчизняної історії та історичного краєзнавства, становлять собою вагомий вклад у розвиток української історичної науки. Дослідниця була винятково принциповим, об'єктивним, наполегливим, глибоким ученим, а також висококультурною, доброзичливою, порядною, чуйною, толерантною, інтелігентною людиною.

Певну кількість студій вже було присвячено життєвому і науковому шляху В.Н.Жук. Зокрема, спогади про співпрацю з нею написали відомий вітчизняний вчений П.Т.Тронько [1] та болгарський дослідник Х.Станев [2]. Науково-дослідницькій роботі В.Н.Жук в Державному архіві Полтавської області присвятили свої студії полтавські архівісти Т.П.Пустовіт [3] і М.Чиркова [4]. До 80-річного ювілею вченої І.М. Петренко підготувала дослідження, де було зроблено спробу підбити підсумки багаторічної пошукової і дослідницької роботи В.Н.Жук [5].

Незважаючи на наявність зазначених досліджень, все ж таки узагальнюючої розвідки про науково-дослідницьку діяльність і роль В.Н.Жук у розвитку вітчизняного краєзнавства досі немає. Заповнити цю прогалину і покликана дана стаття.

Метою даної студії є показати внесок В.Н.Жук у розвиток вітчизняного краєзнавства, визначити і охарактеризувати сферу зацікавлень ученої та її науковий доробок.

В.Н.Жук народилася 12 квітня 1928 р. в приміському селі Кривуші Кременчуцького району Пол-

тавської області в сім'ї службовця. У 1935 р. вона поступила у 1-й клас Кривушанської неповної середньої (семирічної) школи, де й закінчила до війни 6 класів. У роки Великої Вітчизняної війни В.Н.Жук з батьками проживала на окупованій території, пережила всі страхи війни і окупації, з 1942-го – до вересня 1943 р. працювала в громадському дворі. Після звільнення села деякий час разом з іншими односельчанами працювала в колгоспі ім. Г.І.Петровського. У 1947 р. закінчила Кременчуцьку середню загальноосвітню школу № 2. 1950 р. поступила на історичний факультет Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка і в 1955 р. з відзнакою закінчила історико-архівний відділ цього університету.

Після закінчення університету В.Н.Жук була направлена на роботу в Державний архів Полтавської області (тоді Полтавський обласний державний архів). Працювала там до червня 1978 р., спочатку на посадах наукового і старшого наукового співробітника, згодом – начальника відділу використання і публікації документів. Із червня 1978 р. до вересня 1986 р., до виходу на пенсію, працювала в Полтавському державному педагогічному інституті (тепер – національний університет) імені В.Г.Короленка спершу на посаді асистента, потім викладача, старшого викладача, доцента кафедри історії СРСР та УРСР. Після виходу на пенсію протягом кількох років ще продовжувала працювати і у педінституті на посаді доцента. Співробітничала з Полтавським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти ім. М.В.Остроградського.

Працюючи в архіві, В.Н.Жук займалася дослідженням історії архівної справи та архіву, брала участь у підготовці двох видань путівника по архіву, збірників документів, публікацій у наукових журналах про пошукову, видавничу роботу, виступала зі статтями, у тому числі в часописах, на різну тематику. У 60-х роках ХХ ст. брала активну участь у підготовці тома «Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область» [6] на громадських засадах, за що Указом Президії Верховної Ради УРСР від 25 лютого 1975 р. їй було присвоєно почесне звання Заслуженого працівника культури Української РСР.

У травні 1977 р., без відриву від виробництва, при відділі історії і міжнародних відносин соціалістичних країн Інституту історії Академії наук Української РСР захистила кандидатську дисертацію на тему «Громадськість України в російсько-болгарських взаєминах 60–70-х років ХІХ століття» (науковий керівник – доктор історичних наук П.С. Сохань). Науковий ступінь кандидата історичних наук присуджено рішенням Ученої ради Інституту історії АН УРСР від 31 травня 1977 р. Звання доцента офіційно присвоєно рішенням ВАК при Раді Міністрів СРСР 27 листопада 1985 р.

Діапазон досліджень В.Н.Жук досить широкий. Протягом усього часу своєї трудової, наукової діяльності вчена брала участь у написанні більше 20 колективних наукових історичних видань – книг, збірок документів, 13 випусків серії брошур “Наш рідний край” [7], таких солідних праць, як “Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини” (1648–1941; 1943–2002 рр.), “Полтава. Історичний нарис” (Полтава, 1999) [8] та інші. Також вона є автором (самостійно чи у співавторстві) близько 200 статей у книгах, брошурах, наукових журналах, понад 460 статей та довідок в енциклопедичних виданнях, зокрема в енциклопедичному довіднику “Полтавщина” [9]. В.Н.Жук готувала методичні рекомендації для викладачів, вчителів, студентів, учнів, опублікувала велику кількість статей у часописах. Брала участь у багатьох міжнародних, всеукраїнських і регіональних історичних конференціях.

Широко використовуються у школах і вищих навчальних закладах Полтавської області підготовлені за участю Віри Никанорівни 13 випусків історико-краєзнавчого видання „Наш рідний край”, у яких йдеться про важливі історичні події, пов’язані з історією України і Полтавщини, про пам’ятки природи, розвиток освіти, культури, піонерів ракетобудування, авіації, космонавтики, котрі народилися чи проживали у краї, про підземелля Полтави та стародавніх міст-фортець Полтавщини, голодомор 1932–1933 рр., Велику Вітчизняну війну та ін.

Багато статей вчена присвятила таким видатним людям, як І.П.Котляревський, Т.Г.Шевченко, М.В.Гоголь, В.Г.Короленко, Євгеній Булгаріс, Никифор Феотокі, Афанасіос Псалідас, М.В.Скліфосовський, Ю.В.Кондратюк, Ю.О.Побєдоносцев, М.А.Комарницький, А.С.Макаренко та іншим.

В.Н.Жук є автором історичних нарисів про ряд храмів та монастирів Полтави і Полтавщини, які були центрами розвитку духовності, освіти, культури краю. Зокрема, „Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов’язані з ним важливі історичні події. Статті з коментарями та фотоілюстраціями”, „Перлина Козельщини. Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря” (у співавторстві з Г.Д.Сердюком) [10].

Основні напрямки наукової діяльності В.Н.Жук – історичне краєзнавство, конкретно історія Полтавщини (різні періоди), пам’ятки історії та культури, видатні люди краю. В галузі славістики – вивчення економічних, культурних та інших

зв'язків України і Болгарії, Полтавщини та Болгарії у XIX – XX ст. [11]. Досліджувала також питання про німецьких колоністів на Полтавщині, їх соціально-економічне становище, культуру, побут, історію окремих відомих нащадків тих колоністів, які переселилися на українські землі ще в другій половині XVIII – на початку XIX ст. [12]. Писала брошури про смт. Градизьк, Диканьку, Нові Санжари, про битву Вітовта на Ворсклі із золотоординцями 1399 року.

В.Н.Жук багато працювала над створенням методичних рекомендацій, посібників для вчителів та учнів з історії рідного краю. В останнє десятиліття чимало уваги приділяла дослідженню процесу формування української народності, про перебування наших земель у складі Великої Скіфії, Сарматії, Готської держави, під владою гуннів, Аварського каганату, у складі Великої і Чорної Булгарії, Київської Русі та інших державних ранньофеодальних об'єднань, аж до завоювання монголо-татарами та входження до складу Великого князівства Литовського; про історичні корені різних етносів, які проживали тут у давнину, а також про їх взаємини між собою [13].

Наслідком цього багаторічного дослідження і копіткої роботи стала книга "Із сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини (VII ст. до н.е. – XVI ст. н.е.)" (книга витримала 3 видання) [14]. Дослідження присвячене тривалому процесові формування української народності, маловідомим сторінкам вітчизняної історії, особливо періоду до Київської Русі. У монографії В.Н.Жук розкрила особливості перебування українських земель, у тому числі й території Полтавщини, у сиву давнину в складі Великої Скіфії, Сарматії, під владою готів, гуннів, Аварського каганату, Великої та Чорної Булгарії, під ігом Золотої Орди, у складі Великого князівства Литовського. Вчена показала роль протоболгар, торків, половців та інших етносів у процесі формування українського етносу та державотворчих процесів в українських землях. В.Н.Жук дослідила історичні корені різних племен, народів, які переходили через наші землі або осідали на них, про їх взаємозв'язки. Окремі нариси присвячено питанням про час заснування та перші згадки про Полтаву, про Кия і Київ та іншим. На підставі аналізу багатьох історичних джерел ряд трактовок, міркувань у книзі висловлено вперше. В.Н.Жук правдиво і науково достовірно інтерпретувала цілу низку недостатньо або зовсім не досліджених так званих «білих плям» в історії не тільки українського, а й болгарського, угорського, польського і ряду інших народів, започаткованих «у сивій давнині».

Ґрунтовно вивчаючи давню історії України, В.Н.Жук пов'язала її історичний розвиток із давніми булгарами, Великою Булгарією, акцентувала увагу на зв'язках України й Болгарії. Вчена досліджувала життя і діяльність Булюмара-Шеке (Щека), Кубрата (Хорива), Шамбата (Кия), участь народних мас України у визволенні Болгарії від п'ятивікового османського іга та ін. Велику роль у цьому відіграла співпраця з відомим історикм із м. Казані (Татарстан) Фаргатом Габдул Хамітовичем Нурутдіновим. Їх пов'язувало тривале листування, обмін думками, поглядами, новинками в розвитку історичної науки. Зокрема, збережені і введені в науковий обіг Фаргатом Нурутдіновим унікальні пам'ятки – перш за все звід давньобулгарських літописів „Джагфар Тарихы" та карачаєво-булгарські літописи, що проливають багато світла і відкривають багато „білих плям" в історії України і конкретно Полтавщини. Ці унікальні джерела дають можливість по-новому поглянути на нашу давню історію і роль у ній давніх булгар.

В.Н.Жук брала безпосередню участь більш ніж у 20 міжнародних, республіканських, обласних тематичних і краєзнавчих наукових конференціях, у тому числі в двох у Болгарії. Займалася пошуковою науковою роботою в багатьох центральних державних архівах колишнього СРСР, у центральних та обласних архівах України і в 4-х архівах Болгарії. Підтримувала контакти з багатьма вченими, краєзнавцями, полтавськими книголюбами (була членом Полтавського клубу книголюбів), що в значній мірі допомагало в її пошуковій та науково-дослідній роботі. У 2006 р. В.Н. Жук стала лауреатом обласної премії ім. Самійла Величка.

Внесок В.Н.Жук у розвиток сучасної науки є досить вагомим. Її відкриття у галузі давньої історії України є величезним здобутком української історичної науки. Вона була виняткововo принциповим, об'єктивним, наполегливим, трудолюбивим ученим. В.Н.Жук була надзвичайно щирою, доброзичливою, порядною, чуйною, толерантною, інтелігентною людиною. Про таких людей як вона колись козаки говорили „сіль землі", тому що на таких як вона тримається планета, а тому до неї завжди тягнулися люди. Вчена ніколи не відмовляла у допомозі, завжди вислуховувала, радила, допомагала словом і ділом, підтримувала.

Свої знання В.Н.Жук передавала молодим вченим: консультувала, радила, допомагала. До неї завжди можна було звернутися з будь-яким запитанням з історії України і Полтавщини, вона завжди знаходила на нього відповідь або радила літературу, що її вар-

то прочитати. Колишні студенти і молоді науковці завжди згадують Віру Никанорівну з вдячністю і ніжним трепетом у душі. Адже її здатність надихати, пробуджувати інтерес, розвивати творчі здібності, поради не лише на науковій ниві, але й у буденному житті, викликають захоплення і щиру вдячність.

Незважаючи на свій поважний вік, В.Н.Жук брала активну участь у громадському житті міста. Вчена зустрічалася з викладачами ряду вищих навчальних закладів, учителями, студентами, учнями, ділилася з ними своїм багаторічним досвідом у галузі архівознавства, історичного краєзнавства та історії України. В.Н.Жук була активним учасником конференцій, що проводилися у Полтаві та за її межами, виступала з актуальними дослідженнями і цим самим внесла свій вклад у розвиток вітчизняної історичної науки.

3 листопада 2008 р. після тяжкої хвороби перестало битися серце В.Н.Жук. Поховали дослідницю в Полтаві, історію якої вона досліджувала все своє життя. У жовтні 2010 р. на могилі встановлено пам'ятник на зібрані родичами ученої кошти, а також на пожертви учнів, колег, друзів, науковців, усіх небайдужих.

Внесок В.Н.Жук у розвиток вітчизняного краєзнавства важко переоцінити. Її науковий доробок становить величезний вклад у розвиток української історичної науки. Діапазон наукових зацікавлень В.Н.Жук широкий: давня історія, козацька епоха, період Великої Вітчизняної війни, національні меншини в Україні, релігійні, освітні, культурні, мистецькі традиції України і Полтавщини. Студії, присвячені давній історії Україні (додержавний період і період Київської Русі), дали змогу ліквідувати багато «білих плям» у вітчизняній історії, крім того, нині вони є перспективними з точки зору їх подальших теоретичних розробок. Праці, присвячені взаємовідносинам між українським, болгарським, німецьким народами, не втрачають своєї актуальності, а сприяють порозумінню толерантних відносин і налагодження культурних зв'язків між ними. Виступи, лекції, дискусії, співпраця В.Н.Жук із освітянським, науковим загалом Полтавщини і України, учнями, студентами сприяло розвитку освітянського краєзнавства і продовжило традиції краєзнавчого руху краю.

Перспективами подальших розробок даної теми може бути дослідження інтелектуального оточення В.Н.Жук, її наукових зв'язків, переписки з відомими вченими, письменниками і державними діячами.

Джерела та література

1. *Тронько П.Т.* Летопись дружбы и братства // Из опыта создания «Истории городов и сел Украинской ССР» в 26-ти т. / П.Т.Тронько. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 76.
2. *Станев Христо.* Братская дружба ни свързва // Очерки за Полтавска област / Христо Станев. – София : Издательство на Отечествен фронт, 1981. – С. 6.
3. *Пустовіт Т.П.* До ювілею архівіста / Т.П.Пустовіт // Архівний збірник до 80-річчя Державного архіву Полтавської області. – Полтава : ДАПО, 1998. – С. 315-333.
4. *Чиркова М.* Жук Віра Никанорівна / М.Чиркова // Українські архівісти: Бібліографічний довідник: у 3-х вип. / Упор. Т.В.Портнова. – К. : Держкомархів, 2002. – Вип. 2: 1940-1960-ті рр. – С. 84-86.
5. *Петренко І.М.* Віра Никанорівна Жук: талановита дослідниця на ниві історичної науки України / І.М.Петренко // Постметодика. – 2008. – № 2. – С. 51-55.
6. Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – К.: Головна ред-я УРЕ АН УРСР, 1967. – 1028 с.
7. *Жук В.Н.* Що знаємо про Полтавську губернію? Якою була її економіка в дореволюційні часи? / В.Н.Жук // Наш рідний край. Сторінки про економічний розвиток Полтавщини. – Полтава : Друкарня вид-ва «Полтава», 1990. – С. 3-10; *Жук В.Н.* Яка доля унікального дару молдавського господаря? / В.Н.Жук // Наш рідний край. Сторінки про пам'ятки історії та культури Полтавщини. – Полтава : Друкарня вид-ва «Полтава», 19917-12. – С. 3-10; *Жук В.Н.* Наш рідний край. Сторінки з історії Полтавщини в запитаннях і відповідях / В.Н.Жук. – Полтава : ІВА «Астрея», 1992. – 63 с.
8. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648-1941 рр.). Довідник з історії адміністративно-територіального поділу / Упор. Жук В.Н., Суховська З.М. – Полтава : Департамент поліграфії ПП «ЕНТ», 2002. – 205 с.; Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1943-2002 рр.) / Упор Жук В.Н., Суховська З.М. та ін. – Полтава : «Полтавський літератор», 2002. – Ч. ІІ: З історії адміністративно-територіального поділу. – 377 с.; Полтава. Історичний нарис / За ред. О.Б.Супруненка, М.А.Якименка, В.Є.Лобурця та ін. – Полтава : Полтавський літератор, 1999. – 280 с.
9. Полтавщина. Енциклопедичний довідник / За ред. А.В.Кудрицького. – К. : «Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана», 1992. – 1022 с.;

10. *Жук В.Н.* Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події. Статті з коментарями та фотоілюстраціями. Видання друге, перероблене і доповнене / Віра Никанорівна Жук – Полтава: ТОВ „АСМІ", 2007. – 248 с.; *Жук В.Н.* Перлина Козельщини. Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / Жук В.Н., Сердюк Г.Д. – Полтава : Поліграфічне підприємство «АСМІ», 2007. – 238 с.
11. *Жук В.Н.* На Шипці народжена. Нариси про дружні зв'язки Полтавщини і Болгарії // Жук В.Н., Кушнір М.С. – Х.: Прапор, 1970. – 108 с.; *Жук В.Н.* На Шипці народжена // Жук В.Н., Кушнір М.С. – Х.: Прапор, 1975. – 117 с.; *Жук В.Н.* Собор болгар України на Полтавщині / В.Н.Жук // Постметодика. – 2002. – № 1. – С.57-58.
12. *Жук В.Н.* Долею пов'язані з Україною. Нариси з історії німецьких колоністів на Полтавщині, про долю їх нащадків і відродження німецьких товариств у краї / Віра Никанорівна Жук. – Полтава: Дивосвіт, 2006. – 330 с.
13. *Жук В.Н.* Давні булгари і Кубрат – володар Великої Булгарії // Слов'янський збірник. – 2002. – Вип.1. – С.65-88; *Жук В.Н.* Половці як складова частина українського етносу / В.Н.Жук // Слов'янський збірник. – 2004. – Вип.3. – С.13-35; *Жук В.Н.* Сліди великих переселень народів на карті Євразії / В.Н.Жук // Слов'янський збірник. – 2005. – Вип.4. – С.10-26; *Жук В.Н.* Найдавніші відомості про Полтаву / В.Н.Жук // Історична пам'ять. Науковий збірник. – Полтава, 1998. – № 1. – С.23-46; Історична пам'ять. Науковий збірник. – Полтава, 1999. – № 1-2. – С.19-42; *Жук В.Н.* Кубрат – володар Великої Булгарії / В.Н.Жук // Болгарський ежегодник / Редкол.: Алексеєва Ю.Н. и др. – К.: Київський славістичний університет, 2006. – Т.6. – С.101-109; *Жук В.Н.* Із глибини віків. Сторінки з історії Полтавщини від Скіфії до Великого князівства Литовського (VII ст. до н.е. – XVI ст. н.е.) / В.Н.Жук // Постметодика. – 2003. – № 1. – С.44-52; № 2. – С.46-53; № 3. – С.8-21; № 4. – С.10-15; *Жук В.Н.* Про Кия та час заснування Києва / В.Н.Жук // Постметодика. – 1997. – № 4. – С.18-28.
14. *Жук В.Н.* Із сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н.е. – XIV ст. н. е. / Віра Никанорівна Жук. – Полтава: Вид-во „Полтава", 1998. – 213 с.; *Жук В.Н.* Із сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н.е. – XIV ст. н.е. / Віра Никанорівна Жук. – Полтава-Кобеляки: Вид-во „Кобеляки", 2003. – 410 с.; *Жук В.Н.* Із сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н.е. – XIV ст. н.е. / Віра Никанорівна Жук. – Полтава: АСМІ, 2005. – 384 с.

Ирина Петренко

Вера Жук – корифей отечественного образовательного краеведения

Статья посвящена исследованию вклада В.Н.Жук в развитие образовательного краеведения. Акцентировано внимание на том, что диапазон научных интересов ученой широкий: древняя история, казацкая эпоха, национальные меньшинства, религия, культура, образование, известные люди Украины и Полтавщины. Внимание обращается на то, что В.Н.Жук своей активной научно-исследовательской работой продлила краеведческие традиции Полтавщины.

Ключевые слова: *Вера Никаноровна Жук, образовательное краеведение, история, Полтавщина, наука, краеведческие традиции края.*

Iryna Petrenko

Vira Zhuck – the coryphaeus of local history

The article deals with the contribution of Zhuck Vira into educational local history. The author emphasizes broad scientific interests of this scientist: ancient history, the Cossacks period, national minorities, religion, culture, education, outstanding people of Ukraine and Poltava region. So, V. Zhuck's works continued traditions of Poltava local history.

Key words: *educational local history, history, Poltava region, science, traditions of local history.*

УДК 908 (477.73)

Петро Тригуб (м. Миколаїв)

ЮРІЙ СЕМЕНОВИЧ КРЮЧКОВ – ЛІТОПИСЕЦЬ МИКОЛАЄВА

У статті розглядаються життєвий шлях, наукова діяльність у галузі суднобудування і краєзнавчі дослідження доктора технічних наук, професора Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова Юрія Семеновича Крючкова.

Ключові слова: *Ю.С.Крючков, Миколаїв, літописець, Чорноморський флот.*

Серед краєзнавців Миколаєва Юрій Семенович Крючков займає особливе і почесне місце. Це знана і шанована людина у місті корабелів. Доктор технічних наук, професор, заслужений працівник культури України, дійсний член Академії суднобудування України, Почесний громадянин міста Миколаєва, “Громадянин року” в номінації “Літописець Миколаєва”, Почесний член Миколаївського Пушкінського клубу, лауреат багатьох премій. Юрій Семенович протягом понад 50 років займався будівництвом і дослідженнями в галузі підводного кораблебудування, йому належать відкриття в галузі парусних суден, він знайшов в архівах, головним чином Санкт-Петербурга, стільки унікальних документів про Миколаїв, його засновниках і будівничих, про судна, збудовані на його верфях, що по ним можна відновити історію міста. Дослідник також є автором кількох художніх творів. Однак його ім’я мало відоме серед краєзнавців України, тому автор цієї статті ставить своїм завданням охарактеризувати життя і творчість цієї унікальної людини.

Юрій Семенович Крючков народився у 1928 році у Миколаєві. У 1952 р. закінчив Миколаївський кораблебудівний інститут ім. Адмірала Макарова. З 1952 по 1956 рр. працював на Чорноморському суднобудівному заводі при будівництві важкого крейсера “Сталінград” і підводного човна проекту 613 на посадах старшого інженера, помічника будівничого, будівничого з механічної частини. На початку 1956 р. переїхав до Ленінграда у зв’язку зі вступом до аспірантури ЦНДІ-45 імені академіка О.М.Крилова. Тут він працював до 1973 року інженером-дослідником, молодшим науковим співробітником, начальником сектора. У 1969 р. заснував у Ленінграді секцію парусних суден при Центральному правлінні Науково-технічного товариства Судпрому СРСР.

У 1973 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора технічних наук і переїхав до Миколаєва на викладацьку роботу у кораблебудівному інституті, працюючи на посаді професора (1974-1975 рр.), завідувача кафедри динаміки і міцності корабельних машин (1975-1991 рр.), а з 1991 р. – професора кафедри.

Основними напрямками наукової діяльності Ю.С.Крючкова стали: вибухостійкість енергетичних вузлів підводних човнів в умовах підводних атомних вибухів, теорія і проектування сучасних парусних суден. Під його керівництвом винайдені оригінальні конструкції жорстких вітрил, виконані проекти і побудовані прогулянковий катамаран “Бумеранг” і тримаран для наукових досліджень “Таїс 3”, здійснено дообладнання науково-дослідного судна “Дельта” і сухогруза “Саатлі” жорсткими вітрилами і проекти круїзних парусних катамаранів “Сімніко” і “Селін 80”.

З 1985 р. дослідник працює в галузі енергетичних установок підводних човнів (теорія і проектування системи РДП, анаеробні енергетичні установки та ін.). Він одержав 20 авторських свідоцтв СРСР за винаходи в галузі парусних суден, створив школу наукових працівників в галузі динаміки і міцності корабельних машин, заснував лабораторію по дослідженню екологічно чистих корабельних двигунів (1977 р.) і керував нею, секцію історії суднобудування при Чорноморському міжобласному правлінні Науково-технічного товариства (1974 р.), організував і провів у Миколаєві Всесоюзні симпозіуми з парусних суден (1979, 1982, 1986 рр.) і міжнародний семінар у Херсоні (1986 р.) та дві конференції з ударних процесів у Миколаєві. За свої наукові праці в галузі кораблебудування та розробку проектів Юрій Семенович був удостоєний премії М.І.Яновського за книгу “Динамическая прочность судового оборудования” та диплому Ю.О.Гагаріна Центру підготовки космонавтів за розробку тримарана “Таїс 3”, державної стипендії на 1997-1998 рр.

Паралельно з науково-дослідною роботою в галузі кораблебудування Ю.С. Крючков займався (а зараз в основному займається) історією судно-

будування, флоту і Миколаєва. З 280 друкованих праць, які належать його перу, понад 100 пов'язані з історією. Він заснував нову допоміжну історичну науку про назви кораблів – кароніміку [1].

Перші його історичні праці були присвячені адміралам С.К.Грейгу та О.С.Грейгу, архітекторам Миколаєва [2], а у 1991 р. вийшло перше видання путівника по старому Миколаєву [3].

У 1996 р. дослідник видав ґрунтовну книгу, присвячену історії Миколаєва [4]. При написанні цієї книги Юрію Семеновичу довелося вирішувати питання про періодизацію історії міста: подавати її за правлінням російських імператорів чи за марксистським вченням про суспільно-економічні формації. Автор прийняв рішення про те, що історія міста має бути природною, у її зв'язку з розвитком загальноросійських і світових подій, а також з внутрішнім життям міста. При написання книги було використано близько 400 джерел як друкованих, так і архівних. І результатом цієї роботи автора стала книга про історію Миколаєва від його створення до сучасності.

Наступною краєзнавчою працею Ю.С.Крючкова стала книга про вулиці Миколаєва [5]. Ця книга автором задумана давно як пам'ятник рідному місту, головною метою її було не допустити, щоб з людської пам'яті зникли старі назви вулиць, околиць, які історично склалися, а з ними – і частина нашої історії. Юрій Семенович зробив спробу на основі документів відновити лінгвістичну і культурно-історичну біографію кожного географічного об'єкта міста і його найближчих околиць. Крім назв, обов'язково вказується, ким і коли була дана ця назва і які історичні особи чи події були пов'язані з ними. Книга розкриває нам історію Миколаєва, його вулиць, площ і скверів, промислових, господарських, культурно-освітніх об'єктів міста і пригородів.

Інший путівник по старому Миколаєву побачив світ у 2003 р. [6] Історичні рамки цього путівника – від заснування міста до 1918 року, тобто це час, коли місто розвивалося в межах Миколаївського півострова та його околиць. Книга складається з двох частин: історії розвитку самого міста і опису його вулиць, площ з найбільш примітними будинками та іншими об'єктами. Найбільш цікаві в історичному чи архітектурному сенсі будівлі виділені й описані окремо. Як ілюстрації використані оригінальні поштові відкритки з видами Миколаєва, плани, карти. Багато фотографій зроблено самим автором, розміщені також його власні малюнки.

Захоплення дослідника старим Миколаєвом продовжувалося і в наступні роки, у 2008 р. краєзнавець видав дві книги з цієї тематики [[7]. У порівнянні з попередньою книгою у словнику-довіднику "Старый Николаев" значно розширене інформаційне поле: до нього включено велику кількість планів і карт старого міста і околиць, а також фотографій найбільш цікавих будинків і вулиць. Всього представлено у довіднику близько 580 топонімів міста. У назвах вказується їх походження, рік їх появи і наведені всі перейменування аж до нашого часу. Великий інтерес являють плани Миколаєва 1860, 1898, 1908 рр.

Друга з названих книг є унікальною, оскільки до цього часу не було такої фундаментальної книги щодо архітектури старого Миколаєва. Архітектурні пам'ятки, хоча б згадки про них та їх вигляд, конче потрібно зберегти, бо вони руйнуються на очах: зникають старі будинки, знищуються окремі архітектурні деталі, спотворюється вигляд старих будинків, їхні фасади, зникає простір вулиць Миколаєва. Тому книга Ю.С.Крючков, у певному сенсі, увіковічнює те, що зникає з часом.

Автор викладає власну точку зору на архітектуру і будівництво Миколаєва за увесь дореволюційний період. Читач може познайомитися з найбільш характерними для Миколаєва трьома архітектурними напрямками – класицизмом, еклектикою і модерном. Окремий розділ присвячений особливостям Миколаєва як південного провінційного міста і морського порту. Книга ілюстрована 455 малюнками і фотографіями, причому сучасні фотографії виконані самим автором.

Юрій Семенович закоханий у кораблі, і свідченням цього є його книга "Корабель і естетика" [8]. У цій книзі корабель розглядається як твір мистецтва, його відображення у творах мистецтва і мистецтво давати назви кораблям. Книга містить велику кількість ілюстрацій.

Багато років дослідник вивчає життя і діяльність адмірала Олексія Самійловича Грейга, який стояв біля колиски Миколаєва і зробив дуже багато для його розвитку. Багаторічна зацікавленість втілилась у його чергову книгу [9]. Доля цієї неординарної особистості була драматичною: він пережив і наклеп, і травлю, і не безхмарне особисте життя. У книзі вдало поєднується історична достовірність і легкість викладу, яка межує з романтизованою біографією. Автор книги через призму часу показує живу чарівність цієї освіченої і багатогранної людини, тонкої і ранимої, розкриває причини неоднозначного ставлення до О.С.Грейга його сучасників та істориків.

Перу Ю.С.Крючкова належать сотні краєзнавчих публікацій в різних періодичних виданнях, насамперед в місцевих газетах, протягом кількох десятиліть. Дослідник вирішив їх зібрати докупи і видати у 8-ми

томах. На сьогодні вийшло три томи [10]. Науковий інтерес становить і його автобіографія [11].

Юрій Семенович – неодмінний учасник всіх краєзнавчих конференцій, які з 1995 року проводить Миколаївський краєзнавчий музей, де він виступає з доповідями про минуле Миколаєва [12]. Він є організатором і керівником міського історико-краєзнавчого товариства “Золотая ладья”, яке було засноване у 1988 р. Це товариство підготувало і видало книгу “Именовать – город Николаев”, в якому розміщена стаття Ю.С.Крючкова [13]. Не забув краєзнавець і про школярів: видав хрестоматію з історії рідного краю [14].

Талант Ю.С.Крючкова розкрився і при написанні ним історичних художніх творів [15]. Любов до літератури і поезії у Юрія Семеновича проявилась ще з ранніх років. В результаті з’явилося кілька художніх творів, але видані не всі. Вивчивши велику кількість архівних документів і справжніх листів Олексія Орлова, Самійла Грейга, Катерини II та інших, автору пощастило знайти раніш невідомі історичні факти про сумну долю княжни Тараканової і викласти їх жваво і цікаво для всіх читачів.

До книги “На грани веков” включені три повісті, які охоплюють столітній період історії російської імперії з 1750 по 1850 рр. Перша повість “Колесо фортуни” розповідає про три долі: корсара, засновника американського флоту, російського адмірала Пола Джонса; іспанця, який воював під стінами Очакова, російського адмірала, засновника Одеси Йосифа Дерибаса і самозванки, натхненниці й організатора вбивства Павла I красуні Ольги Жеребцевої.

Друга частина книги – “Камергер и Кончита. Послесловие к рок-опере “Юнона и Авось”. Це розповідь про драматичне життя російського дипломата Миколи Рєзанова, про його любовний зв’язок з юною іспанкою Кончитою Аргуельйо, про трагічні долі командирів суден “Юнона” і “Авось”, про гострі взаємовідносини Миколи Рєзанова з Іваном Крузенштерном під час кругосвітньої подорожі.

Третя частина – “Храм Вести. Есе”. Це розповідь про життя російського адмірала, командира Чорноморського флоту, військового губернатора Миколаєва і Севастополя Олексія Грейга і його дружини Юлії, про складні взаємовідносини з мічманом Володимиром Далем та іншими особами, які зводили наклепи на Грейга та його дружину.

Юрій Семенович Крючков – повний сили і енергії. 16 грудня 2010 р. була презентована Центральній бібліотеці ім. М.Кропивницького міста Миколаєва нова його книга “Підводні човни та їх творці: 1900-2000 рр. Драми людей, кораблів та ідей”. Дослідник-краєзнавець у розквіті своїх творчих сил і здібностей.

Будет нелёгким мой путь,
Тянут ко дну боль и грусть –
Прежних ошибок груз.
Но мой плот,
Сшитый из песен и слов,
Всем моим бедам назло
Вовсе не так уж плох.

Ці слова з пісні Ю.Лози “Плот” – кредо Юрія Семеновича Крючкова.

Джерела та література

1. *Крючков Ю.С.* Имя на борту / Ю.С. Крючков. – М.: Транспорт, 1988. – 157 с.; *Крючков Ю.С.* Каронимика – наука о названиях кораблей / Ю.С. Крючков // IV Миколаївська обласна конференція “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження”. – Миколаїв, 2002. – С.274-277.
2. *Крючков Ю.С.* Алексей Самуилович Грейг: 1775-1845 / Ю.С. Крючков. – М.: Наука, 1984. – 104 с.; Крючков Ю.С. Самуил Карлович Грейг / Ю.С. Крючков. – М.: Наука, 1988. – 96 с.; *Крючков Ю.С.* Архитекторы – пансионеры Черноморского флота / Ю.С. Крючков // Тези доповідей першої обласної наукової краєзнавчої конференції «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв, 1995. – С.120-122; *Крючков Ю.С.* Генеалогическое древо рода Грейгов / Ю.С.Крючков // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: III Миколаїв. обл. краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2000. – С.292-293.
3. *Крючков Ю.С.* Старый Николаев и окрестности. Топонимический словарь – справочник / Ю.С. Крючков. – Николаев: «Дикий Сад», 1991. – 127 с.
4. *Крючков Ю.С.* История Николаева от основания до наших дней / Ю.С. Крючков. – Николаев: МП “Возможности Киммерии”, 1996. – 299 с.
5. *Крючков Ю.С.* История улиц Николаева: топонимический путеводитель по городу и окрестностям / Ю.С. Крючков. – Николаев: Возможности Киммерии, 1997. – 159 с.
6. *Крючков Ю.С.* Град Святого Николая: путеводитель по старому Николаеву / Ю.С. Крючков. – Николаев: Возможности Киммерии, 2003. – 256 с.

7. *Крючков Ю.С.* Старый Николаев: топонимический словарь-справочник / Ю.С. Крючков. – Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2008. – 128 с., илл.; *Крючков Ю.С.* Архитектура Старого Николаева / Ю.С. Крючков. – Николаев: Возможности Киммерии, 2008. – 240 с., 455 илл.
8. *Крючков Ю.С.* Корабли и эстетика / Ю.С. Крючков. – Николаев: ЧП Торубара Е.С., 2007. – 172 с.
9. *Крючков Ю.С.* Алексей Самуилович Грейг и его время: адмирал, личность, человек / Ю.С. Крючков. – Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2008. – 408 с.
10. *Крючков Ю.С.* Очерки истории Николаева: в 8 книгах / Ю.С. Крючков. – Николаев: Степь-инфо, 2004-2006. – (Серия «Библиотека горожанина»). – Кн. 1, 2003. – 138 с.; кн.2, 2004. – 118 с.; кн.3, 2006. – 136 с.
11. *Крючков Ю.С.* И этот миг называется жизнь! / Ю.С. Крючков. – Николаев: Полиграф. объединение «Шамрай», 2007. – 37 с.
12. *Крючков Ю.С.* Николаев как образец южного провинциального города / Ю.С. Крючков // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: ІІІ Миколаїв. обл. краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2000. – С.94-100; *Крючков Ю.С.* Планы Николаева как источники по истории города / Ю.С. Крючков // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: ІІІ Миколаїв. обл. краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2000. – С.268-270.
13. *Крючков Ю.С.* Начало Николаева и судостроения в городе / Ю.С. Крючков // «Именовать город Николаев»: Ист.-краевед. вып. – Николаев,1989. – С.10-41.
14. *Крючков Ю.С.* Очерки истории Николаева: Хрестоматия в помощь учащимся при изучении курса краеведения / Ю.С. Крючков. – Николаев: Степь-инфо, 2002. – 126 с.
15. *Крючков Ю.С.* Кто вы, княжна Тараканова?: Историческая повесть / Ю.С. Крючков. – Николаев: ИПП «Степь-инфо», 2005. – 120 с.; *Крючков Ю.С.* На грани веков: исторические повести / Ю.С. Крючков. – Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2007. – 408 с.

Пётр Тригуб

Юрий Семёнович Крючков – летописец Николаева

В статье рассматриваются жизненный путь, научная деятельность в области судостроения и краеведческие исследования доктора технических наук, профессора Национального университета имени адмирала Макарова Юрия Семёновича Крючкова.

Ключевые слова: *Ю.С. Крючков, Николаев, летописец, Черноморский флот.*

Petro Trygub

Yuriy Kryuchkov – annalist of Mykolayiv

In article the life, scientific activity are considered in the field of shipbuilding and study of local lore researches of Dr.Sci.Tech., the professor of National university of a name of admiral Makarov Yuriy Kryuchkov.

Key words: *Yuriy Kryuchkov, Mykolayiv, annalist, the Black Sea fleet.*

УДК 94:[929+908(477.82)]

Наталія Кот, Галина Романчук (м. Луцьк)

КРАЄЗНАВЕЦЬ, ВЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ (ГЕННАДІЙ ВАСИЛЬОВИЧ БОНДАРЕНКО)

У статті розкриті деякі аспекти наукової, педагогічної та громадської діяльності Геннадія Васильовича Бондаренка, голови Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Ключові слова: *Г.В.Бондаренко, краєзнавство, краєзнавча освіта, волинезнавство, конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся».*

«Людина в краєзнавстві є одночасно і творцем, і дослідником, і споживачем історії, охоронцем матеріальних і духовних цінностей краю», «краєзнавство завжди біля витоків відродження» – ці твердження Г.В.Бондаренка, відомого волинського краєзнавця, розкривають і його особисту життєву позицію, і напрями діяльності вченого і педагога [1].

З приїздом на роботу на Волинь у 1977 році після закінчення аспірантури Київського педагогічного інституту, Г.В.Бондаренко стає активним членом клубу «Краєзнавець», який діяв при обласній бібліотеці [2]. Молодий дослідник відразу ж включається у розробку краєзнавчої тематики регіону, залучає студентів-істориків до цієї роботи, стає організатором наукових конференцій. З 1985 р. у Луцьку починають проводитися наукові історико-краєзнавчі конференції «Минуле і сучасне Волині» з виданням наукових збірників тез (1-ий – 7-ий випуски) і матеріалів (з 8-го випуску) як загального, так і тематичного характеру [3], кількість яких на червень 2011 року налічує тридцять дев’ять. З 2002 року назва конференції змінилась на «Минуле і сучасне Волині та Полісся», що вказує на розширення регіональної тематики проблем, що розглядаються на конференціях [4]. Проведення конференцій значно активізувало вивчення краєзнавчої проблематики як у змістовому спрямуванні досліджень, так і у кількісному її вираженні. До краєзнавчих досліджень долучилася когорта вчителів історії, української мови та літератури, природознавства, для значної частини яких це стало справою життя.

Особливістю Волинських конференцій є те, що вони періодично проводяться у містах та районних центрах, історичних населених пунктах області, їх учасники, як правило, відвідують цікаві для краєзнавців куточки Волині: музей-садибу Лесі Українки в Колодяжному, музей Ігоря Стравінського в Устилузі, Шацькі озера, Берестечко та заповідник «Поле Берестецької битви», стародавній Володимир-Волинський з його чисельними пам’ятками, Луцький історико-культурний заповідник та музеї міста [5].

Знаковим стало проведення третьої Волинської історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне Волині» у 1989 році. На ній відбулося організаційне оформлення краєзнавчого товариства Волинської області із затвердженням Статуту, виборами президії [6]. Очолив Товариство Г.В.Бондаренко. А з 2009 р. він – голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член правління НСКУ.

Плідна та розмаїта діяльність Товариства підготувала ґрунт до проведення у Луцьку у 1992 році II регіональної «Велика Волинь» та VI обласної «Минуле і сучасне Волині» історико-краєзначих конференцій «Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи», на якій істориком проаналізовано основні етапи краєзнавчого руху на Волині та означено завдання його подальшого розвитку [7].

Вагомим підсумком краєзнавчого пошуку вченого стала монографія «Історичне краєзнавство Волині», в якій висвітлено основні напрями й тенденції розвитку краєзнавчого руху та історичних досліджень у Волинській області від 40-х років XX століття і до початку XXI століття [8].

У колі наукових інтересів Геннадія Васильовича – історія України і Волині, методологічні та методичні проблеми сучасного історичного краєзнавства і організація науково-краєзнавчих заходів, краєзнавча освіта і підготовка молодих науковців та майбутніх педагогів до вивчення і наукового осмислення історії та культури рідного краю. Він – автор понад 300 публікацій: монографій, підручників, статей, рецензій з історії України та Волині, спеціальних історичних дисциплін, історичного краєзнавства та практики історичного пізнання, член редколегії часопису «Літопис Волині».

У 1998 році в науково-педагогічному віснику Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти «Педагогічний пошук» з ініціативи Г.В.Бондаренка започатковано рубрику «Краєзнавство». Постійний автор рубрики вчений представив у ній 24 власних матеріали, залучає до співпраці

науковців та педагогів області, спрямовуючи їх науково-краєзнавчий пошук та домагаючись тематичного розмаїття друкованих у ній праць. У наукових статтях та повідомленнях акцентується увага на нових підходах до краєзнавства, зокрема історичного, літературного, географічного, мистецького тощо. Постійною є увага до таких тем, як лесезнавство, історичні постаті краю, історія населених пунктів, воєн і революцій, розвиток культури і мистецтва, традиційно-побутової культури тощо. Рубрика забезпечує не лише науковоінформаційний і науково-методичний розвиток краєзнавства в регіоні, але й стала важливою ланкою здійснення краєзнавчої освіти. Особливістю рубрики є постійний друк у ній списків нової краєзнавчої літератури «На книжкову полицю краєзнавця», рецензій на твори волинських дослідників, висвітлення хроніки основних подій краєзнавчого життя області. У журналі також подаються матеріали для занять і заходів з волинезнавства, уроків з історії та культури краю, проведення гурткової та позакласної роботи.

Під гаслом «у краєзнавчій освіті найважливішим кроком є той, що веде до пізнання самих себе і духовного збагачення» об'єдналася навколо Геннадія Васильовича група ентузіастів, працівників Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти та педагогів з метою завершення роботи з відкриття музею «Історії освіти Волині» при ВІППО, яке було приурочене до Дня працівників освіти у 2003 році [9]. Цей музейний заклад виконує важливі завдання, серед яких: представлення розвитку освіти і педагогічної думки в краї з найдавніших часів, а також ознайомлення з сучасними досягненнями навчальних і позашкільних закладів з метою навчання та запозичення досвіду роботи, зібраного за багато років з усіх районів області.

Робота музею стала поштовхом до створення музейних кімнат з історії шкіл у навчальних закладах області та відкриття музею історії освіти Турійського району. У 2010-2011 навчальному році Камінь-Каширський відділ освіти та районний методичний кабінет провели конкурс пошуково-дослідницьких робіт «Моя рідна школа: минуле й сьогодення», кращі матеріали якого були представлені на щорічній виставці «Творчі сходинки педагогів Волині» у Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти (травень 2011 р.).

Саме ця виставка дає змогу відслідковувати розвиток краєзнавчо-пошукової роботи в школах області, демонструючи її кращі зразки. У огляді виставок Г.В.Бондаренко вказує, що «виховна робота, історія, географія, українська мова і література, хімія і математика, інші предмети показують, що освітяни області намагаються якнайширше залучати місцевий матеріал.

Краєзнавчі матеріали презентують усі напрями навчання і виховання: уроки, виховні заходи, позакласну роботу в гуртках, туристичні походи, екскурсії тощо. Методичні посібники, рекомендації, різноманітні матеріали до уроків та інших заходів навчально-виховного процесу на виставках останніх двох років показують якісно нову сходинку розвитку краєзнавчої освіти, яка визначає важливі напрями у вихованні патріота і громадянина. Більшість матеріалів сприятимуть поширенню знань про рідну землю – Волинь і Полісся, людей та їхнє життя» [10].

Значним здобутком у розвитку краєзнавства в області є запровадження викладання у навчальних закладах з 1 вересня 2005 року факультативного курсу «Волинезнавство», автор-упорядник програми якого Г.В.Бондаренко. У програмі запропоновано факультативи для учнів усіх класів загальноосвітніх шкіл: «Моя Волинь» (1 – 4 класи), «Пам'ятні місця і пам'ятки історії, культури та природи краю» (5 – 6 класи), «Волинь і козацтво» (7 – 9 класи), «Історичні постаті краю» (10 – 11 класи) [11]. Окрім цього, вченим розроблено програми факультативних курсів «Наш край в роки Другої світової війни» [12], «Історія України і Волині в нумізматиці, боністиці, геральдиці, генеалогії, фалеристиці та вексилогії» [13]. У 2009 році педагоги області отримали електронну версію посібника «Волинезнавство», підготовлену авторським колективом на чолі з Г.В.Бондаренком. Геннадій Васильович великої уваги надає підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів. На це особливо була спрямована його діяльність як завідувача кафедри теорії та методик викладання шкільних предметів Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, яку він очолював десять років (з 1997 р.), як науковця, якого також цікавили проблеми формування історичного мислення учнів [14], громадянського виховання школярів [15], залучення до краєзнавчого пошуку педагогів різних фахів.

Організатор науково-краєзнавчих заходів, Геннадій Васильович дбає про розмаїття їх форм та змістову насиченість. За понад двадцять років існування Волинського обласного товариства краєзнавців ним проведено понад 150 міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових історико-краєзнавчих конференцій, симпозіумів, пам'ятних академій, круглих столів, читань, виставок, презентацій краєзнавчих видань, відкриття пам'ятних дошок, вшанування відомих краєзнавців області, тощо [16].

З 2002 року в області триває конкурс «Пам’яті зниклих населених пунктів Волині» на кращу учнівську, студентську наукову роботу, історичний нарис. У ході конкурсу розпочався збір матеріалів про села, хутори, колонії, яких сьогодні вже немає на карті України, але які ще є у пам’яті людей і у документах про їх місце народження. Вони зникали за різних обставин: внаслідок урбанізації, колективізації, виселення і переселення, військових акцій тощо, що яскраво розкрито в окремих роботах, зокрема, учня Затурцівської ЗОШ ім. В. Липинського Назара Фіцуляка «Колонії Жарки і Гали» (керівник Лілія Радчук), учениці Нововолинської гімназії Інни Лісової «Зниклі села Надбужжя» [17]. Вся підготовча організаційна робота, розробка положення про конкурс та організація діяльності його журі, відзначення переможців, презентації його матеріалів в засобах масової інформації, залучення все більшої кількості вчителів та учнів до краєзнавчого пошуку – подвижництво Г.В.Бондаренка.

У 2004 році проведено перші краєзнавчі літературно-педагогічні читання «Освіта і виховання в родині Косачів», присвячені 155-річчю від дня народження Олени Пчілки і 55-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки [18]. Участь у читаннях взяли науковці, краєзнавці, вчителі, працівники освіти та культури. До уваги учасників читань була представлена виставка унікальних виробів із соломки Марії Кравчук «Живе перевесло», на якій вчителька-майстриня розповідала про своє мистецтво та про важливість роботи з дітьми у гуртках і факультативах. Підсумки читань були підбиті в урочищі Нечемне, де нині створено унікальний куточок сюжетів життя родини Косачів на Ковельщині і «Лісової пісні» [19].

Безпосередню участь брав Г.В.Бондаренко у творенні нової волинської символіки – Герба і Прапора Волинської області. Свої переконання про її важливий виховний потенціал для формування самосвідомості та самоідентифікації громадян, «бо у символах закладено важливі алгоритми з місцевої історії, філософії, світогляду, які визначають поняття ментальності, – духовно-генетичної основи поведінки людей», краєзнавець пропагує різними засобами серед педагогічної громадськості з метою забезпечення її використання у виховній роботі [20]. З 1997 року він член геральдичної комісії Волинської облдержадміністрації.

З 2006 року Г.В.Бондаренка призначено виконавчим директором Відділення Інституту дослідів Волині у Вінніпезі при Волинському національному університеті імені Лесі Українки [21].

Основними напрямами діяльності Відділення є координація досліджень з історії, культури, природи краю, видання часопису «Літопис Волині», поширення краєзнавчої освіти, волинезнавства. З цією метою до пошукової і краєзнавчої роботи, участі в історико-краєзнавчих конференціях залучаються викладачі вищих навчальних закладів, вчителі, студенти та учні. Учений керує науковою роботою з історії Волині аспірантів та пошукувачів, троє з яких стали кандидатами історичних наук.

З ініціативи правління Волинської обласної організації Спілки краєзнавців з 2008 року Волинська обласна державна адміністрація та Волинська обласна рада відзначають здобутки краєзнавців області премією імені Олександра Цинкаловського, лауреатами якої стали: Н.Н.Грабарчук, М.М.Кучинко, Г.В.Охріменко. Окрім цього Волинською обласною державною адміністрацією та Волинською обласною радою встановлено також премії видатних земляків за досягнення у галузі науки, освіти, літератури, культури і мистецтва: імені Агатангела Кримського (1992 р.); імені Йова Кондзелевича (1993 р.); імені Ігоря Стравінського (1995 р.), імені Миколи Куделі (1995 р.), імені Лесі Українки (2001 р.), імені Михайла Кравчука (2001 р.), імені Степана Кривенького (2001 р.) [22].

У 2006 році на пленумі правління Всеукраїнської спілки краєзнавців заслуховувався звіт голови правління Волинської обласної організації Спілки краєзнавців. Пленум схвалив роботу правління, відзначивши плідну роботу краєзнавчого активу області, активізацію пошуково-популяризаторської діяльності на місцях, збільшення членів організації, видання літератури, активну участь у охороні пам’яток історії та культури та проведення низки «змістовних заходів з увічнення подвигу українського народу у Великій Вітчизняній війні, активну участь у роботі з реалізації програми реабілітації жертв політичних репресій» [23].

Копітка самовіддана праця Геннадія Васильовича відзначена нагрудним значком «Відмінник народної освіти» (1989 р.), званням «Заслужений працівник народної освіти України» (1993 р.), Почесними грамотами Волинської обласної ради (2006 р.) та Волинської обласної державної адміністрації (2008 р.), Грамотою Верховної Ради України (2008 р.), срібним нагрудним знаком Волинського національного університету імені Лесі Українки (2009 р.); він – лауреат премії імені Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України (1993 р.) та обласної премії імені Галшки Гулевичівни Волинського фонду культури (1996 р.) [24].

Невтомно трудиться Г.В.Бондаренко, він у постійному пошуку, у вирі життя, втілює нові плани і задуми з розвитку краєзнавства на Волині.

Джерела і література

1. *Бондаренко Г.В., Заброварний Б.Й.* Проблема людини в історичному краєзнавстві / Г.В. Бондаренко, Б.Й. Заброварний // Минуле і сучасне Волині. Історичні постаті краю: тези доповідей та повідомлень V Волинської історико-краєзнавчої конференції 11 – 13 жовтня 1991 р. – Луцьк: б.в., 1991. – С. 4 – 7; *Гуменюк Н.* Геннадій Бондаренко: Краєзнавство завжди біля витоків відродження / Н. Гуменюк // Віче. – 1998. – 12 березня. – С.14; *Вербич В.* Краєзнавці традиційно незручні для влади? / В. Вербич // Луцький замок. – 1999. – 18 листопада. – С.11.
2. *Силюк А.* 60 років від дня народження Г.В.Бондаренка (1946) – українського історика і педагога / А. Силюк // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2006 р. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – С.23-29.
3. Зміст матеріалів конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся» за 1985-2009 роки // Минуле і сучасне Волині. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу утворення. Спеціальний випуск – Луцьк: б.в., 2009. – С.75 – 148.
4. Там само. – С.99.
5. *Бондаренко Г.В.* Краєзнавство Волині (80-ті – 2001рр.): історія та історіографія / Г.В.Бондаренко // Минуле і сучасне Волині. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу утворення. Спеціальний випуск – Луцьк: б.в., 2009. – С.234.
6. *Бондаренко Г.В., Наконечний В.А., Онуфрійчук М.А., Протас Л.О.* Про створення краєзнавчого товариства Волинської області / Г.В.Бондаренко, В.А. Наконечний, М.А Онуфрійчук., Л.О.Протас // Минуле і сучасне Волині: тези доповідей та повідомлень ІІІ-ої Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк: б.в., 1989. – С. 9-11.
7. *Бондаренко Г.В.* Краєзнавчі дослідження: напрями, завдання, проблеми / Г.В.Бондаренко // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. Тези доповідей та повідомлень ІІ регіональної «Велика Волинь» та VI обласної історико-краєзнавчих конференцій 8 – 10 жовтня 1992 р. – Луцьк: б.в., 1992. – С.6-7.
8. *Бондаренко Г.В.* Історичне краєзнавство Волині / Г.В. Бондаренко. – Кн.1. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 238 с.; Кн.2. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 214 с.
9. *Муляр О.* Запрошує музей освіти Волині / О. Муляр // Педагогічний пошук. – 2003. – №4(40). – С.73.; *Бондаренко Г.В.* Краєзнавча освіта – важливий аспект виховання патріота і громадянина / Г.В. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2003. – №4(40). – С.75.
10. *Бондаренко Г.В.* Краєзнавча освіта Волині у «Творчих сходинках педагогів Волині – 2003-2004» / Г.В. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2004. – №2(42). – С.93-95.
11. *Бондаренко Г.В.* Волинезнавство – факультативний курс у загальноосвітніх школах області / Г.В. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2005. – №4(48). – С.76.
12. *Бондаренко Г.В.* Про факультативний курс для учнів 10-12 класів «Наш край в роки Другої світової війни» [Текст] / Г.В. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2005. – №2(46). – С.71-73.
13. *Бондаренко Г.В.* Історія України і Волині в нумізматиці, боністиці, геральдиці, генеалогії, фалеристиці та вексилогії: Програма факультативного курсу для 10-12 класів (34 години) / Г.В. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2006. – №2(50). – С.44 - 47.
14. *Бондаренко Г.В.* Формування історичного мислення учнів / Г.В. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2000. – №3(27). – С.44-45.
15. *Бондаренко Г.В.* Краєзнавча освіта – важливий аспект виховання патріота і громадянина / Г.В. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2003. – №4(40). – С.73-76.
16. Літопис подій у краєзнавчому житті Волинської області у 1989 – 2009 роках // Минуле і сучасне Волині. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу утворення. Спеціальний випуск . – Луцьк: б.в., 2009. – С.48-62.
17. *Бондаренко Г.В.* Затурці в історії України та Волині / Г.В. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2003. – №4(40). – С.77.
18. *Бондаренко Г.В.* Освіта і виховання в родині Косачів / Г.В. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2004. – №3(43). – С.77.
19. Там само.
20. *Бондаренко Г.В.* Символи Волинської області / Г.В. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2003. – №1(37). – С.74.
21. Документи реорганізації Відділення Інституту дослідів Волині у Вінніпезі при Волинському

національному університеті імені Лесі Українки // Літопис Волині. – 2008. – Ч.4. – С.204 – 208.
22. Лауреати державних обласних премій // Минуле і сучасне Волині. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу утворення. Спеціальний випуск. – Луцьк: б.в., 2009. – С.46-48.
23. *Тронько П.Т.* Пленум правління Всеукраїнської спілки краєзнавців / П.Т. Тронько // Педагогічний пошук. – 2007. – №1(53). – С.81.
24. Архів музею «Історії освіти Волині». Папка «Бондаренко Геннадій Васильович».

Наталия Кот, Галина Романчук

Краевед, ученый, педагог (Геннадий Васильевич Бондаренко)

В статье раскрыты некоторые аспекты научной, педагогической и общественной деятельности Геннадия Васильевича Бондаренко, председателя Волынской областной организации Национального союза краеведов Украины.

Ключевые слова: *Г.В.Бондаренко, краеведение, краеведческое образование, волыневедение, конференции «Прошлое и современность Волыни».*

Nataliia Kot, Halyna Romanchuk

Ethnographer, Scientist, Teacher (Henadii Bondarenko)

The article deals with some aspects of scientific, pedagogical and public activities of Henadii Bondarenko, the head of Volyn regional organization of National union of regional ethnographers of Ukraine.

Key words: *H.V. Bondarenko, study of local lore, regional studies education, Volyn study, conferences «The Past and Modern of Volyn and Polissia».*

УДК 929 (477)

Людмила Вовчук (м. Миколаїв)

30 РОКІВ НА КРАЄЗНАВЧІЙ НИВІ МИКОЛАЇВЩИНИ (НАРИС ДО БІОГРАФІЇ ПЕТРА МИКИТОВИЧА ТРИГУБА)

У роботі простежується життя відомого педагога-краєзнавця Петра Микитовича Тригуба (27 червня 1935 року). Показано його науково-педагогічну роботу та працю на краєзнавчій ниві.

Ключові слова: *краєзнавство, краєзнавець, Миколаївщина, Петро Микитович Тригуб.*

Історична наука завжди віддавала належне місце висвітленню історичних особистостей. Однак в останнє десятиріччя в українській історіографії намітилася особливо чітка практика репрезентувати визначну постать як в просторово-часовому вимірі, так і у сфері особистісно-індивідуального континууму.

В цих умовах неабиякого значення набуває створення історичного портрету особистості і самого історика, в контексті загального розвитку регіону, з яким пов’язані її життя та діяльність, історична творчість.

Цілком зрозуміло, що останнє набуває особливого значення у зв’язку з сучасною проблематикою дослідження регіональної історії, що має не просто і не лише історичне чи етнокультурне, але й соціально-економічне і політико-правове підґрунтя [1].

Значної уваги в краєзнавчому русі Миколаївщини заслуговує постать незмінного голови Миколаївської спілки краєзнавців ВСК-НСК України протягом 21 року (1990-2011 рр.), доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника та відмінника народної освіти України Тригуба Петра Микитовича.

Персоні Петра Микитовича присвячена низка публікацій [2], в тому числі, його автобіографічна праця «Стежками власної долі» [3], але його роботі на краєзнавчій ниві приділяється дуже мало уваги, що й визначило мету нашого дослідження.

Народився відомий краєзнавець 27 червня 1935 року на Слобожанщині, в старовинному селі Коломак Харківської області, яке у XVII-XVIII ст. було сотенним містечком Охтирського слобідського козацького полку. Батько, Тригуб Микита Семенович, і мати, Шинкаренко Орина Омелянівна, були родом з Чернігівщини, Остерського повіту Жулинської волості, сіл Сваром’я і Лебедівки,

національному університеті імені Лесі Українки // Літопис Волині. – 2008. – Ч.4. – С.204 – 208.
22. Лауреати державних обласних премій // Минуле і сучасне Волині. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу утворення. Спеціальний випуск. – Луцьк: б.в., 2009. – С.46-48.
23. *Тронько П.Т.* Пленум правління Всеукраїнської спілки краєзнавців / П.Т. Тронько // Педагогічний пошук. – 2007. – №1(53). – С.81.
24. Архів музею «Історії освіти Волині». Папка «Бондаренко Геннадій Васильович».

Наталия Кот, Галина Романчук

Краевед, ученый, педагог (Геннадий Васильевич Бондаренко)

В статье раскрыты некоторые аспекты научной, педагогической и общественной деятельности Геннадия Васильевича Бондаренко, председателя Волынской областной организации Национального союза краеведов Украины.

Ключевые слова: *Г.В.Бондаренко, краеведение, краеведческое образование, волыневедение, конференции «Прошлое и современность Волыни».*

Nataliia Kot, Halyna Romanchuk

Ethnographer, Scientist, Teacher (Henadii Bondarenko)

The article deals with some aspects of scientific, pedagogical and public activities of Henadii Bondarenko, the head of Volyn regional organization of National union of regional ethnographers of Ukraine.

Key words: *H.V. Bondarenko, study of local lore, regional studies education, Volyn study, conferences «The Past and Modern of Volyn and Polissia».*

УДК 929 (477)

Людмила Вовчук (м. Миколаїв)

30 РОКІВ НА КРАЄЗНАВЧІЙ НИВІ МИКОЛАЇВЩИНИ (НАРИС ДО БІОГРАФІЇ ПЕТРА МИКИТОВИЧА ТРИГУБА)

У роботі простежується життя відомого педагога-краєзнавця Петра Микитовича Тригуба (27 червня 1935 року). Показано його науково-педагогічну роботу та працю на краєзнавчій ниві.

Ключові слова: *краєзнавство, краєзнавець, Миколаївщина, Петро Микитович Тригуб.*

Історична наука завжди віддавала належне місце висвітленню історичних особистостей. Однак в останнє десятиріччя в українській історіографії намітилася особливо чітка практика репрезентувати визначну постать як в просторово-часовому вимірі, так і у сфері особистісно-індивідуального континууму.

В цих умовах неабиякого значення набуває створення історичного портрету особистості і самого історика, в контексті загального розвитку регіону, з яким пов’язані її життя та діяльність, історична творчість.

Цілком зрозуміло, що останнє набуває особливого значення у зв’язку з сучасною проблематикою дослідження регіональної історії, що має не просто і не лише історичне чи етнокультурне, але й соціально-економічне і політико-правове підґрунтя [1].

Значної уваги в краєзнавчому русі Миколаївщини заслуговує постать незмінного голови Миколаївської спілки краєзнавців ВСК-НСК України протягом 21 року (1990-2011 рр.), доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника та відмінника народної освіти України Тригуба Петра Микитовича.

Персоні Петра Микитовича присвячена низка публікацій [2], в тому числі, його автобіографічна праця «Стежками власної долі» [3], але його роботі на краєзнавчій ниві приділяється дуже мало уваги, що й визначило мету нашого дослідження.

Народився відомий краєзнавець 27 червня 1935 року на Слобожанщині, в старовинному селі Коломак Харківської області, яке у XVII-XVIII ст. було сотенним містечком Охтирського слобідського козацького полку. Батько, Тригуб Микита Семенович, і мати, Шинкаренко Орина Омелянівна, були родом з Чернігівщини, Остерського повіту Жулинської волості, сіл Сваром’я і Лебедівки,

тепер ця територія належить до Вишгородського району Київської області. У Сваром'ї близько чверті мешканців села мали прізвище Тригуб і, за розповідями старожилів, вели своє походження від запорізького козака Тригуба, який оселився тут у другій половині XVII ст. і був внесений у реєстровий список у 1681 році [4].

Навчався Петро Микитович у Коломацькій школі тільки на «відмінно», з року в рік одержував «Похвальні грамоти», брав участь у позакласній роботі: виступав на вечорах художньої самодіяльності як декламатор і співак, з доповідями про визначні події тощо.

У 1953-1958 рр. П.М. Тригуб – студент історичного факультету Харківського державного факультету. Іще в ті роки формування наукового світогляду він брав участь у наукових конференціях, був головою студентського наукового товариства на факультеті. У 1957 році з'явилась його перша наукова робота «Жовтневі дні у Харкові», яка засвідчила інтерес ученого початківця до буремних 1917-1920 рр. [5].

Захистивши на «відмінно» дипломну роботу «Відбудова народного господарства на Харківщині (1921-1925 рр.)» та склавши державні іспити з історії КПРС та історії СРСР, П. Тригуб одержав диплом з відзнакою. І саме з цього моменту закінчилась неповторна студентська пора та почалося самостійне трудове життя.

14 серпня того ж року П. Тригуб поїхав у Сталіно на постійне місце роботи вчителем історії у Краснінську середню школу Допропільського району. Вирішивши житлове питання, він забрав до себе молоду дружину.

Краснінська (нині Новоторецька) середня школа стала тією кузнею, де гартувався молодий педагог. Крім історії довелося бути вчителем біології, завучем, керувати хоровим гуртком, який навіть зайняв призове місце на районній шкільній олімпіаді. Працював лектором, разом із дружиною брав участь у сільській хоровій капелі при місцевому клубі.

На початку 60-х років батьки П. Тригуба стали наполягати, щоб він перебрався ближче до них. На той час Коломацький район було ліквідовано і його територію поділили між Валківським та Краснокутськими районами Харківської області. Коломак увійшов до складу Валківського району. Тому у січні 1963 року, на зимових канікулах, він поїхав у Валки на прийом до завідувача райвідділом народної освіти А. Фендрика, який запропонував йому посаду директора середньої школи в Мельниковому, але П. Тригуб після закінчення навчального року пообіцяв прийти знову. Прибувши влітку 1963 року до Валок, він погодився стати директором Мельниківської середньої школи, де його поселили у спеціально збудованому «директорському» будинку [6].

Ставши директором школи, П. Тригуб зіштовхнувся із значними шкільними проблемами: навчально-матеріальна база школи була слабкою (пристосовані приміщення, недостатня кількість літератури і приладів, обмежене фінансування), незбалансованість педколективу, складною була справа і з учнівським контингентом. Насамперед, він постійно скорочувався. Молодь ішла з села до міста, працювати у сільському господарстві залишалися одиниці. Але, незважаючи на такі складнощі, Петро Микитович докладав усіх зусиль аби підняти школу до відповідного рівня. Більше всього йому подобалося займатися позакласовою роботою. Вони одними з перших у районі почали проводити КВН. Придбавши кінокамеру (до речі, за це він отримав одну з восьми доган за час його директорства), робили маленькі фільми з шкільного життя. Щороку вони організовували екскурсії до різних міст країни – Москви, Ленінграда, Києва, Одеси, Полтави, Харкова, причому їздили спеціально обладнаною колгоспною вантажною машиною.

Але головним досягненням Петра Микитовича в цей час було будівництво нової школи за рахунок коштів місцевого колгоспу, оскільки за рахунок державних коштів про це й годі було сподіватися [7].

У 1968 році П. Тригуб стає аспірантом Харківського державного університету. Одночасно потрібно було влаштувати сімейно-побутові питання. У Мельниковому залишалась дружина з двома дітьми з невеликою зарплатою шкільного бібліотекаря, його аспірантська стипендія складала 100 крб. Цих грошей цілком вистачало для нього, але було скрутно сім'ї. Тому, за підтримки дружини, вони вирішили переїхати до батьків на Київщину. А сам П. Тригуб влаштувався у гуртожитку, де він частіше бував протягом першого року навчання в аспірантурі, коли потрібно було відвідувати заняття для аспірантів, а також тому, що він був старостою університетської аспірантської групи з філософії.

Другий та третій роки в аспірантурі були присвячені збору та опрацюванню фактичного документального матеріалу в архівах та бібліотеках. Доопрацьований текст дисертації був поставлений

на обговорення кафедри історії СРСР у жовтні 1971 року і рекомендований до захисту (науковий керівник С.М. Королівський) [8].

На останньому році навчання постало питання про майбутнє працевлаштування. Планували залишити його в університеті, але не було житла. Тому у 1971 році він був обраний старшим викладачем Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка, а вже у 1972 році захищає дисертацію [9] і після одержання диплома кандидата історичних наук негайно приступає до збору матеріалів для докторської дисертації.

У 1974 році Петра Микитовича обирають деканом історичного факультету, у 1976 році він отримує вчене звання доцента. До цього часу вже було надруковано близько 30 наукових праць, зібрано значний документальний матеріал. З вересня 1978 по серпень 1980 року П.М. Тригуб уже як старший науковий співробітник працює виключно над докторською дисертацією, готує монографію.

Прийшовши у 1982 році на роботу до Миколаївського педінституту, де очолив кафедру історії СРСР і УРСР, Тригуб Петро Микитович активно взявся за розбудову краєзнавчого руху. Цьому сприяло проведення низки всеукраїнських конференцій, у т.ч. з питань краєзнавства, декілька регіональних та міжвузівських конференцій. Перша така конференція відбулася у 1988 році з проблеми «Біографії робітників революціонерів». Ідею проведення конференції у Миколаєві дуже холодно сприйняло партійне керівництво області і міста, а також і ректор В.Ф. Байдак. Схвалення з їх боку не було, однак П. Тригуб та його колеги наполягали на своєму. Участь у конференції директора інституту Ю.Ю. Кондуфора, члена ЦК Компартії України, різко змінило ставлення керівництва до цього заходу. До аеропорту зустрічати столичного гостя виїхали секретар обкому партії Г. Тазарачева і ректор МДПІ В.Ф. Байдак, а також декан історичного факультету О.В. Білюк та Тригуб П. На конференцію були запрошені й відомі вчені з Москви, союзних республік з СРСР, зокрема академік АН Вірменської РСР Гарибджанян. Конференція пройшла досить успішно, деякі московські вчені з подивом довідались про існування в Миколаєві історичного факультету. Вони представили і хорошу культурну програму, яка передбачала відвідання Ольвії й Очакова, відпочинок на туристичній базі в Коблево тощо.

Другу масштабну конференцію під керівництвом П. Тригуба провели у жовтні 1989 році до 200-річчя Миколаєва. В цей час спостерігався великий інтерес до історичного краєзнавства, душею цих досліджень був академік Петро Тимофійович Тронько. Але знову на заваді стали деякі представники партійного чиновництва, та зважаючи на те, що Петро Тимофійович був депутатом Верховної Ради УРСР, він заздалегідь відвідав Миколаїв і перших осіб владних структур, і місцеве керівництво вже не чинило жодних перешкод щодо проведення конференції, на яку було запрошено близько 300 представників.

У 1988 р. у спеціалізованій вченій раді Київського державного університету П.М. Тригуб захистив докторську дисертацію на тему «Ради України в період громадянської війни та інтервенції (листопад 1918 – грудень 1920 рр.)» [10].

Співпраця з Інститутом історії продовжувалася, у 1992 році разом з В.Г. Сарбеєм П. Тригуб провели конференцію з актуальних проблем національно визвольного руху в Україні (до 1917 р.). Звичайно, як один з провідних краєзнавців Петро Микитович брав участь у всіх наступних краєзнавчих конференціях: Кам’янці-Подільському (1991 р.), Луцьку (1993 р.), Черкасах (1995 р.), Харкові (1997 р.), Дніпропетровську (1999 р.), Донецьку (2001 р.), Хмельницькому (2004 р.) [11]. В цей час він опублікував значну кількість робіт, присвячених краєзнавчій тематиці Миколаївщини [12].

У 1991 році П.Т. Тронько виступив ініціатором створення Всеукраїнської спілки краєзнавців. П. Тригубу він доручив створити Миколаївське відділення цієї спілки. У травні була проведена установча конференція, обрано правління, головою цього правління було обрано Петра Микитовича. Необхідно було зареєструвати її, але це виявилося настільки складною процедурою і вимагало коштів, то в результаті він вирішив відкласти це на більш пізній час.

З 1997 року П.М. Тригуб – завідувач кафедри історії та філософії Миколаївської філії Національного університету «Києво-Могилянська академія» (нині Чорноморський державний університет імені Петра Могили). Одночасно він професор кафедри історії України МДПУ, керує Миколаївським регіональним центром Інституту історії України НАН України з проблем Нижнього Подніпров’я та Побужжя, редагує «Наукові праці» МФ НаУКМА (сьогодні ЧДУ ім. Петра Могили) з історичних наук, і надалі очолює Миколаївське обласне відділення Всеукраїнської спілки краєзнавців.

На той час Миколаївська організація Всеукраїнської спілки краєзнавців нараховувала 46 осіб, це, головним чином науковці Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського, Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили, Миколаївського навчально-наукового центру Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, Миколаївського обласного краєзнавчого музею, Державного архіву Миколаївської області, окремі вчителі та інші ентузіасти краєзнавчої справи, які вносять свій посильний внесок у загальну справу вивчення історії рідного краю.

Головним напрямком роботи миколаївських краєзнавців була підготовка і проведення регіональних конференцій з історичного краєзнавства різними навчальними та науковими установами, видання краєзнавчих праць силами й коштом самих авторів та спонсорів, діяльність Регіонального центру Інституту історії України НАН України з проблем Нижнього Подніпров'я і Побужжя на громадських засадах. Основний наслідок роботи – захист кандидатських дисертацій, проведення конференцій, краєзнавчі видання.

Протягом 2004-2008 рр. у Миколаєві було проведено низку конференцій краєзнавчого характеру з виданням тез та матеріалів: Матеріали семи Миколаївських обласних краєзнавчих конференцій «Історія. Етнографія. Культура», що регулярно проводяться з 1996 року; Миколаївщина: Шляхами тисячоліть: Обласна науково-практична конференція, присвячена 70-річчю утворення Миколаївської області, 15 вересня 2007 р. (Миколаїв, 2007); Українська народно-демократична революція і Миколаївщина, 1917-1921 рр. (Миколаїв-Одеса, 2007); Український Південь у контексті вітчизняної історії (Миколаїв-Одеса, 29 березня 2008 р.). У рамках щорічної конференції «Могилянські читання» постійно працює секція з історичного краєзнавства на Півдні України, на якій заслуховується від 25 до 30 доповідей.

Результати досліджень краєзнавців друкувалися в матеріалах зазначених вище конференцій, а також у «Наукових працях» Миколаївської філії Національного університету «Києво-Могилянська Академія» (нині – Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили), які видаються з 1998 року (на сьогодні вже видано 38 томів). Редактором історичної серії є саме професор П.М. Тригуб.

Звичайно, в роботі місцевого відділення ВСК були суттєві недоліки, зокрема організаційного плану. Фактично воно об'єднує діяльність вчених-істориків МНУ, ЧДУ ім. Петра Могили, Миколаївського краєзнавчого музею та Державного архіву. Не налагоджені були контакти з істориками інших вузів міста і області, членами історичних клубів та товариств, учителями шкіл. Не здійснено реєстрацію відділення, відсутній перспективний план роботи на тривалий період, абсолютно бракує коштів, вся робота тримається на ентузіазмі окремих осіб [13].

Незважаючи на труднощі, 21 червня 2011 року у місті Миколаєві за сприяння П.М. Тригуба відбулося організаційне засідання Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Організатором з'їзду виступив д.і.н., професор Олександр Тригуб. До порядку денного були внесені наступні питання: 1) Звіт голови Миколаївського обласного осередку НСКУ (доповідач П.М. Тригуб); 2) Переобрання голови Миколаївського обласного осередку НСКУ; 3) Обрання Правління та Ревізійної Комісії Миколаївського обласного осередку НСКУ.

В результаті організаційного засідання Миколаївського обласного осередку НСКУ постановили обрати Головою д.і.н., проф. Олександра Петровича Тригуба, який у 1998–2011 рр. був відповідальним секретарем ВСКУ-НСКУ та разом зі своїм батьком Петром Микитовичем зробив вагомий внесок у розвиток краєзнавства на Миколаївщині, заступником голови правління – директора Державного архіву Миколаївської області к.і.н. Левченко Ларису Леонідівну, членом правління д.і.н., проф. П.М. Тригуба.

Порядність і толерантність; ерудованість і простота; самоповага і неймовірна працьовитість; дисциплінованість і принциповість; прекрасна пам'ять, щирість, упевненість, завзятість, весела вдача, мудрість. Все це – Петро Микитович Тригуб. Він – «Відмінник народної освіти України», «Заслужений працівник народної освіти України», «Почесний краєзнавець України». Одним з найбільш головних його досягнень – це наукова школа професора Тригуба, де він підготував більше 25 кандидатів наук, більшість тем яких – краєзнавчі розвідки з історії Південної України.

Джерела та література

1. *Шкварець В.П.* Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого. Навчальний посібник. – Миколаїв: Видавничий відділ Миколаївського навчально-наукового центру Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. – ТОВ ВіД. Видавництво МДГУ ім. Петра Могили. – 2004. – С.4.
2. *Павлік І.С.* Тригуб П.М. // Миколаївський державний університет. Історичний нарис. 1913-2009. – К.: Златограф-дизайн, 2003. – С. 147; *Пронь С.В., Пронь Т.М.* Слово про вченого (до 75-річного ювілею професора Петра Микитовича Тригуба) // Рідне Прибужжя. – 2010. – 26 червня. – С. 2.
3. *Тригуб П.М.* Стежками власної долі. – Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 135 с.
4. Там само. – С. 7.
5. *Павлік І.С.* Вказ. пр. – С. 147.
6. *Тригуб П.М.* Вказ. пр. – С. 28-33.
7. Там само. – С. 36-38.
8. Там само. – С. 41-43.
9. Советское государственное строительство на Украине в период борьбы за установление и укрепление Советской власти (декабрь 1917 – апрель 1918 гг.): Автореф. уч. степ. канд. ист. наук. – Харьков, 1972.
10. *Тригуб П.М.* Ради України в період громадянської війни та інтервенції (листопад 1918 – грудень 1920 рр.): Автореф. уч. степ. доктора іст. наук. – К., 1988.
11. *Тригуб П.М.* Вказ.пр. – С. 69-71.
12. *Тригуб П.М.* Вказ.пр. – С. 108-110.
13. Звіт про роботу правління Миколаївської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців за 2004-2008 рр. // Архів Миколаївської обласної організації НСКУ. – 2009. – С.1-2, 5-7.

Людмила Вовчук

30 лет на краеведческой ниве Николаевщины (к биографии Петра Никитовича Тригуба)

В работе прослеживается жизнь известного Николаевского педагога-краеведа Петра Никитовича Тригуба (27 июня 1935 года). Показано его научно-педагогическую работу и труд на краеведческой ниве.

Ключевые слова: *краеведение, краевед, Николаевщина, Петр Никитович Тригуб.*

Lyudmyla Vovchuk

30 years in working of Mykolyiv’s regional studies (biography of Petro Trygub)

In work the destiny of the known Mykolayiv teacher – regional ethnographer of Petro Trygub (was born 27 June 1935) is traced. It is shown his scientific and pedagogical work on a study of regional studies.

Key words: *regional studies, regional ethnographer, Mykolaiv region, Petro Trygub.*

ПРО АВТОРІВ

Бабушко Світлана Ростиславівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Інституту туризму Федерацій професійних спілок України.

Бондаренко Геннадій Васильович – кандидат історичних наук, професор кафедри археології та джерелознавства Волинського національного університету імені Лесі Українки

Васильчук Микола Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології Коломийського інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Вовчук Людмила Анатоліївна – аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Гайда Лариса Анатоліївна – завідувач навчально-методичного кабінету українознавства та краєзнавства Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського.

Гончаров Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Каліновський Володимир Віталійович – аспірант Центру пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Косило Михайло Юрійович – директор Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Кот Наталія Миколаївна – старший науковий співробітник соціологічної лабораторії Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти.

Кремень Василь Григорович – доктор філософських наук, професор, академік НАН України, президент Національної академії педагогічних наук України

Кучеренко Світлана Володимирівна – старший викладач кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури.

Лаппо Віолетта Валеріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології Коломийського інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ласінська Маріанна Юріївна – кандидат історичних наук, викладач кафедри археології, давньої та середньовічної історії Інституту історії та права Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського.

Латишева Людмила Павлівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури.

Левченко Валерій Валерійович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства Одеського національного морського університету.

Маньковська Руслана Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України.

Непомнящий Андрій Анатолійович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського.

Петренко Ірина Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, докторант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пивовар Микола Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Білорусі Вітебського державного університету ім. П.М.Машерова.

Прокопчук Віктор Степанович – доктор історичних наук, професор, директор наукової бібліотеки, професор кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Романчук Галина Дмитрівна – завідувач соціологічної лабораторії Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти.

Сокирська Влада Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Соловей Людмила Сергіївна – старший викладач кафедри іноземних мов Інституту туризму Федерації професійних спілок України.

Тригуб Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Тригуб Петро Микитович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Тронько Петро Тимофійович – доктор історичних наук, професор, академік НАН України, завідувач відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України.

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ, ЩО ЇХ НАДАЮТЬ АВТОРИ ДО ЖУРНАЛУ "КРАЄЗНАВСТВО"

Статті у журналі "Краєзнавство" публікуються українською мовою. До друку приймаються статті, підготовлені відповідно до вимог постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 (Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1). Обсяг статей не повинен перевищувати 1 друк. арк., матеріалів – не більше 0,5 друк. арк., рецензій та оглядів – 0,3 друк. арк. Матеріали подаються на дискеті 3,5''. Текст повинен бути підготовленим у текстовому процесорі Word (версії від Word'97 і вище) із розширенням *.rtf. Основна гарнітура набору – Times New Roman Cyr. До дискети додається 1 (один) роздрукований примірник. Текст повинен бути підписаний автором. Відомості про автора подаються окремим файлом: прізвище, ім'я, побатькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, контактні телефони, поштова адреса, адреса електронної скриньки.

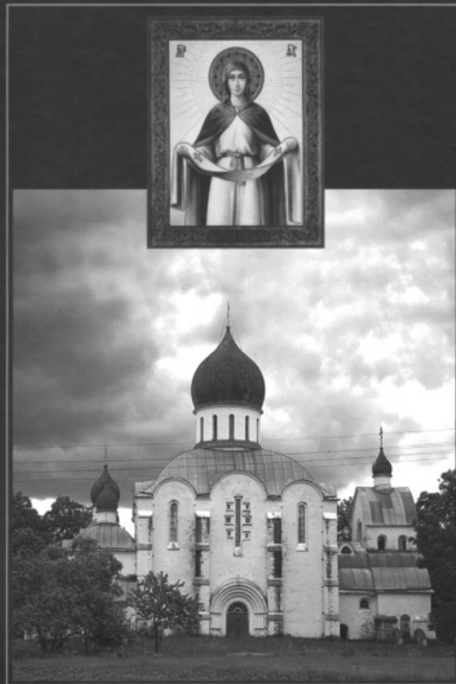
Джерела та література подаються у кінці тексту в порядку посилань із зазначенням загальної кількості сторінок видання. Посилання виконуються через меню "Вставка" автоматично в кінці тексту. Бібліографічний опис робіт подається у повній формі. До тексту додаються анотація українською, російською, англійською мовами (кожна до 250 знаків із пробілами). Ілюстрації приймаються роздруковані на окремих аркушах і в електронному варіанті. Рукописи не рецензуються і не повертаються. У випадку прийняття статті до публікації редколегія залишає за собою право наукового й літературного редагування та скорочення тексту без додаткової консультації з автором.

Адреса редакції: 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4, кім. 216

Телефони: +380-44-2785305; +380-44-2791388

Електронна пошта: bazhanclio@ukr.net

У черговій книзі Лауреата загальноукраїнської премії імені Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України Василя Устименка «Зведи свій храм» (К., 2011) розкривається історія Свято-Покровського трипрестольного храму у селі Жукля на Чернігівщині, відображено важливу роль у створенні шедевру православного будівництва видатних історичних осіб царської династії, описано неоціненну колекцію високомистецьких ікон, значна частина яких нині перебуває у фондах історичних музеїв та приватних зібраннях

Наукове видання

КРАЄЗНАВСТВО

науковий журнал

№ 3, 2011 р.

Макетування – М.В. Олефіренко

Коректор – А.М. Лебедєва

Редакція залишає за собою право
на відбір найцікавіших,
оригінальних, художньо досконалих
і суспільно значимих матеріалів.

За точність викладених фактів і цитат
відповідальність несуть автори.

При передруку посилання
на журнал обов'язкове.

Видано у ТОВ НВП "Ферокол",
м. Ніжин, пров. Лікарський, 7,
тел./факс: +380(4631)71498,
e-mail: olgavlasenko2008@rambler.ru

Підписано до друку 05.08.2011 р.
Формат 60х84/8. Друк офсетний. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Cyr. Ум. друк. арк. 15,81.
Обл.-вид. арк. 15,98. Наклад 300 прим.
Зам. № 060.

КРАЄЗНАВСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований 1927 року Українським комітетом краєзнавства
Репресований у 1930 році
Відроджений 1993 року з ініціативи Національної спілки краєзнавців України

3`2011

Засновники:
Національна спілка краєзнавців України
Інститут історії України НАН України

Адреса редакції:
01001, м. Київ-1,
вул. М.Грушевського, 4, кім. 212
тел.: 278-53-05, 279-13-88
e-mail: bazhanclio@ukr.net

Електронна версія:
www.history.org.ua
www.nbuv.gov.ua
www.nsku.org.ua

ЗМІСТ

Туристичне краєзнавство в освітній галузі

Освітянське краєзнавство в особах

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України (протокол № 6 від 30.06.2011 р.)

Журнал зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 1722 від 06.12.1995 р.)

Постановою президії ВАК України журнал внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями “Історичні науки” (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 8)

На першій сторінці обкладинки:

проект пам’ятника «Руській трійці» – Якову Головацькому, Івану Вагилевичу та Маркіяну Шашкевичу в м. Івано-Франківськ (скульптор В. Довбенюк, 2011 р.)

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

До чергового номеру журналу «Краєзнавство» увійшли матеріали XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освітянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи», присвяченої 200-річчю від дня народження українських просвітителів І.Вагилевича та М.Шашкевича (6–7 жовтня 2011 р., м. Івано-Франківськ).

Організаторами наукового форуму виступили Національна спілка краєзнавців України, Інститут історії України НАН України, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Національна академія педагогічних наук України, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Для ознайомлення читачам часопису пропонуються статті та повідомлення, в яких розкриваються теоретико-методологічні засади освітянського краєзнавства, висвітлюється краєзнавча робота в дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладах, у вищій школі, туристичне краєзнавство в освітній галузі, розповідається про знані постаті в освітянському краєзнавстві.

ТЕОРЕТИКО-
МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ
ОСВІТЯНСЬКОГО
КРАЄЗНАВСТВА

УДК 908(477)

Петро Тронько (м. Київ)

КРАЄЗНАВСТВО ЯК СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

У статті розкривається роль краєзнавства в навчальній і виховній роботі закладів освіти, висвітлюється внесок обласних центрів туризму і краєзнавства у вихованні молодого покоління на традиціях та історії рідного краю, підкреслюється значення шкільних музеїв і краєзнавчих досліджень членів Малої академії наук України.

Ключові слова: *краєзнавство, освіта, краєзнавчі експедиції, шкільні музеї, патріотичне виховання.*

Національна спілка краєзнавців України серед головних своїх завдань ставить пошук шляхів реалізації співпраці за напрямами: наука і освіта, наука і навчальний заклад, наука і вчитель, наука і родина. Ми виходимо з того, що краєзнавство – це і розділ історичної науки, і просвітництво, і складова навчально-виховного процесу, і зміст діяльності позашкільних навчальних закладів туристсько-краєзнавчого профілю. Важливо, що для багатьох педагогів краєзнавчий принцип викладання навчальних дисциплін став основою виховної роботи у процесі навчання.

Які складові освіти вже сьогодні є опорою для краєзнавчої науки і практики щодо організації співпраці у науково-дослідницькій та краєзнавчо-пошуковій роботі з учнівською та студентською молоддю? В першу чергу, це педагогічні вищі навчальні заклади, історичні факультети та значна кількість кафедр університетів. Ми завжди цінували велику просвітницько-краєзнавчу подвижницьку працю вчителів-предметників, класних керівників, організаторів позакласної роботи, для яких краєзнавчий матеріал з історії краю, географічні особливості й пам’ятки природи завжди були помічником у виховній роботі.

У загальноосвітніх навчальних закладах (у різних навчальних формах) учні вивчають історію та географічні особливості рідного краю. Тобто, вивчення рідного краю передбачено як складова у навчальних програмах з історії України та географії України. Звичайно, вся краєзнавча громада, до якої ми зачисляємо й тисячі вчителів і викладачів, чекають від Міністерства освіти і науки, молоді та спорту наступного логічного кроку – виокремлення в окрему навчальну дисципліну матеріалу, в якому діти будуть вивчати у комплексі рідний край, адже він (цей матеріал) – чи не найближча дорога до пошуку особистісної зацікавленості дитини матеріалом, що вивчається.

Вагомі здобутки в плані залучення учнівської та студентської молоді до пошуково-краєзнавчої діяльності та співпраці з НСКУ є у позашкільних навчальних закладів туристсько-краєзнавчого профілю України. Саме туризм і краєзнавство, які є основними в змісті роботи цих позашкільних закладів, дають виняткову можливість дітям і молоді на власні очі побачити красу рідної землі, познайомитися з історією, культурою, традиціями свого народу, загартуватись як фізично, так і морально. Для дитини кожна подорож – це своєрідне відкриття, це можливість зрозуміти, що стоїть за звичним словами «рідний край, мала батьківщина, моя Батьківщина – Україна». Допомогти дитині зробити такі відкриття є узагальненою метою колективів центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді в Україні, завдяки яким дитячо-юнацький туризм і краєзнавство залишається одним із найпопулярніших видів діяльності дітей та підлітків у позанавчальний час.

Станом на 1 січня 2011 р. в Україні діє 104 центри туризму і краєзнавства учнівської молоді та станцій юних туристів, які є базовими організаційно-методичними осередками розвитку дитячо-юнацького туризму та краєзнавства. Серед них: Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді – 1, Кримський республіканський – 1, обласних – 22, міських – 48 (в т.ч. 10 районних у містах Дніпропетровської, Львівської областей та м. Києві), районних – 32.

Головними завданнями центрів туризму і краєзнавства є реалізація державної політики в галузі освіти засобами туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій, створення умов для задоволення потреб учнів в організації їхнього оздоровлення, змістовного дозвілля і відпочинку, надання методичної та практичної допомоги навчальним закладам із питань впровадження форм і методів туристсько-краєзнавчої роботи з учнями в практику навчально-виховної роботи.

Основними напрямами діяльності центрів туризму і краєзнавства є здійснення навчально-виховної, організаційно-масової, інформаційно-методичної роботи та робота з кадрами.

В основу туристсько-краєзнавчих заходів з учнями та студентами завжди закладається патріотичний зміст з його найважливішими складовими – національно-патріотичним і військово-патріотичним вихованням.

Одним із напрямів роботи центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді є впровадження в практику освітянської роботи краєзнавчого принципу навчання і виховання, введення краєзнавчого компоненту в роботу гуртків спортивно-туристського напряму, проведення різноманітних краєзнавчих конференцій, експедицій, зльотів, акцій тощо та організація роботи туристсько-краєзнавчих творчих об’єднань гуртків за різними напрямами краєзнавчих досліджень.

Основою краєзнавчої роботи у навчальних закладах є Рух за збереження і примноження звичаїв, традицій і обрядів українського народу «Моя земля – земля моїх батьків» (діє з 1991 року) та Міжгалузева програма «Пізнай свою країну» (діє з 2007 року), в рамках яких проводяться різноманітні заходи. Найпопулярнішими з них були й залишаються комплексні довгострокові експедиції (туристсько-краєзнавчі, історико-географічні, історико-краєзнавчі, етнографічні). Наведу приклади експедиційної роботи у навчальних закладах України.

П’ятнадцять років проводилася Всеукраїнська туристсько-краєзнавча експедиція учнівської молоді «Краса і біль України», яка реалізувалась за програмами «Мальовнича Україна», «Скривджена земля», «З попелу забуття», «Свята спадщина» і мала за мету привернення уваги підростаючого покоління, широких кіл громадськості до проблем пошуку, дослідження та збереження матеріальної і духовної культури українського народу, природних багатств краю.

2008–2009 навчальний рік став завершальним у проведенні Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції учнівської молоді «Краса і біль України». Декілька поколінь юних краєзнавців України брали активну участь у пошуковій роботі за різними напрямами досліджень. Матеріали пошуку використовувалися для поповнення музеїв, підготовки науково-практичних робіт, у вигляді звітів і нарисів представлялися на конкурси. З кожним роком якісно зростав науковий рівень матеріалів, різноманітними ставали теми досліджень, більшого поширення набували активні форми пошуку. Глибока зацікавленість учасників експедиції досліджуваними проблемами, вміння використовувати зібраний матеріал і досвід роботи сприяв підвищенню їхнього професійного рівня. Тому деякі колективи неодноразово ставали переможцями.

Працюючи за напрямом «Мальовнича Україна», учнівська молодь досліджувала природу рідного краю – його рослинний і тваринний світ, клімат, водоймища, типові ландшафти, пам’ятки парково-ї архітектури; вивчала історію природокористування, взаємин людини з навколишнім середовищем через господарство, побут, національні промисли, народні свята, обряди тощо; займалася фенологічними спостереженнями; створювала нові путівники та туристсько-краєзнавчі маршрути по мальовничих місцях рідного краю та інше.

За напрямом «Скривджена земля» учасники експедиції, виявляючи випадки брутального ставлення до багатств землі, спрямовували свою роботу на повернення до життя всього природного та культурного надбання рідного краю; брали участь у відновленні пам’яток архітектури, очищенні та благоустрої занедбаних джерел, струмків, малих річок, лісів; проводили роботу по висадженню дерев, полезахисних смуг, рекультивації використаних земель, можливому відновленню окремих видів флори і фауни; відтворювали типове українське озеленення; створювали екологічні карти свого села, міста, району тощо.

Пошукова та дослідницька робота за напрямом «Свята спадщина» пов’язувалася з історією народу, археологічними пам’ятками, з творчими шляхами видатних людей, декоративно-прикладним мистецтвом та етнографією села, містечка, краю, з поверненням до життя народних обрядів, свят, традицій, зі збиранням фольклору, розробкою та описом тематичних маршрутів, із дослідженням сімейних родоводів, родоводів видатних людей, вивченням реліквій та інше.

Головним завданням туристів-краєзнавців, що працювали за напрямом «З попелу забуття», було дослідження та висвітлення нерозкритих сторінок історії, пов’язаних із прагненням народу України до волі та незалежності; вивчення трагедії голодомору та сталінських репресій; встановлення забутих фактів історії Великої Вітчизняної війни та національно-визвольного руху в Україні; пошук несправедливо забутої художньої спадщини; створення книг пам’яті свого села, міста, району тощо.

Дев’ять років успішно проходила Всеукраїнська історико-географічна експедиція учнівської молоді «Сто чудес України», яка діяла з 1998 року за двома напрямами – «Диво рукотворне» і «Чарівний

світ природи». Щорічно на всеукраїнський (заключний) етап конкурсу надходило близько 120 робіт. Об'єкти досліджень юних туристів-краєзнавців найрізноманітніші. Серед них – скелі Довбуша, так званий Писаний Камінь, обсерваторія на горі Піп Іван, Манявський Скит – унікальні куточки Прикарпаття; половецькі кам'яні баби на території Донецької області; Свято-Троїцький собор на Дніпропетровщині; римо-католицький храм Успіння Богородиці у м. Харкові; гроти Святого мису поблизу м. Севастополя; острів Хортиця (Запорізька область); Спасо-Преображенський монастир у м. Новгород-Сіверський Чернігівської області та інші.

Спільними зусиллями дітей, педагогів і науковців віднайдено та визнано конкурсним відбором 99 чудес України. На підсумковому зборі переможців експедиції, який відбувся влітку 2008 року в Центральному таборі туристського активу учнів України (с. Осій Іршавського району Закарпатської області) на загальному віче переможців експедиції було прийнято рішення – 100-м чудом вважати Україну.

Разом із тим, зміст краєзнавчої роботи поступово оновлювався. Особливо хочеться виокремити Всеукраїнську історико-географічну експедицію учнівської та студентської молоді «Історія міст і сіл України». У квітні 2011 року проводився III (Всеукраїнський) тур «Історія міст і сіл України». Експедиція здійснювалася з метою виховання в учнівської та студентської молоді любові до рідного краю, шанобливого ставлення до його історії, духовної спадщини, бажання пізнавати й вивчати історико-культурні надбання нашого народу, природне довкілля.

Конкурсні матеріали надали можливість переконатись у тому, що автори пошуково-дослідницьких робіт з великим зацікавленням вивчають історію своїх населених пунктів, знайомляться з їх історичною та культурною спадщиною, в них висвітлювались події Великої Вітчизняної війни, розвиток аграрних реформ на селі, досліджувалась проблема неперспективних сіл, вимирання українського села, історії населених пунктів. Частина робіт присвячувалася вивченню, стану та розвитку культурного, спортивного, освітнього середовища. Автори намагались відтворити красу милого серцю краю, показати його значимість і значущість у загальній історії країни, його неповторність, викликати бажання відвідати ті прекрасні місця.

Вивчаючи історію своїх міст і сіл юні пошуковці відкривають для себе нові сторінки та долі односельців, які стали героями їх досліджень. Для пошуковців події голодомору, репресій, Великої Вітчизняної війни, відбудовчого періоду ̃ історія, яку вони не завжди уявляли. Частина дослідницьких робіт побудована так, що за текстом і світлинами відчуваються переживання самих авторів-дослідників, які з розповідей очевидців більш глибоко усвідомлювали те, що пережили їхні респонденти.

У більшості робіт, основними дійовими особами є люди, які творили та прославляли свої населені пункти і творять їх сучасну історію.

Багато дослідників-пошуковців ставлять перед собою і суспільством болючі питання. Чому відбувається процес повного занепаду багатьох населених пунктів? Чому такі процеси не припиняються, а поглиблюються в умовах сьогодення? Чому вимирає українське село? І не тільки ставлять питання, а й дають на них відповіді, пропонують свої, досить оригінальні, шляхи виходу із цих проблем. Багато робіт є свідченням активної громадянської позиції авторів, які через публікації у ЗМІ, походи до владних кабінетів, заклики до громадськості відстоюють буття своєї малої Батьківщини.

Юні дослідники свідчать, що немає в Україні непривабливих місць. Краєзнавці збирають цінні матеріали про маловідомі, замовчувані чи недостатньо вивчені факти і події, про архітектурні споруди, про славних земляків, імена яких відомі не лише в Україні, та про зовсім невідомих трударів української землі.

Подорожуючи мальовничими місцями, в яких дивовижно концентруються історичні події та природні об'єкти й явища, юні краєзнавці краще пізнали минуле, порівняли із сьогоденням, зазирнули в майбутнє, щоб через факти і аналіз довести, що їхній край красивий і величний. Заслугою юних пошуковців є і те, що вони змогли піднести і важливість кожного населеного пункту, кожного історичного факту і кожної природної чи історичної пам'ятки.

Центри туризму і краєзнавства демонструють фаховий підхід і до проведення профільних (тематичних) експедицій. Прикладом може бути історико-етнографічна експедиція «Україна вишивана», яка проводилась з грудня 2006 року і була започаткована Міністерством освіти і науки України, Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді, Національною спілкою краєзнавців України.

Експедиція проводилась в рамках Руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків» і мала на меті активізацію туристсько-краєзнавчої та пошуково-дослідницької діяльності в навчальних закладах, підтримку підростаючого покоління та педагогічної громадськості в збиранні, дослідженні, збереженні та примноженні духовної і матеріальної культури рідного краю.

За програмою експедиції у 2007 році учасники підготували науково-практичні роботи з дослідження особливостей орнаменту, символіки, колористики та техніки вишивання, що притаманні певній історико-етнографічній території України. У 2008 році учасники експедиції досліджували використання вишивки в обрядах та побуті. Кінцевою метою експедиції у 2009 році було виготовлення вишитої карти України. З цим завданням успішно справився колектив Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді – така карта вишита.

Найважливіше, що відзначали члени журі усіх етапів конкурсів – це спрямованість експедиції не на кількісний показник, не на всезагальне охоплення учнівської та студентської молоді, а на глибину наукової, пошуково-дослідницької роботи, на збереження, відродження та примноження традицій вишивального мистецтва.

Експедиція викликала великий інтерес серед учнівської та студентської молоді. У навчальних закладах проводилась відповідна робота зі збору та дослідження орнаментів, символіки вишивки, відновлені та освоєні різні види техніки вишивання, притаманні різним історико-етнографічним зонам України.

У процесі дослідницької роботи учні загальноосвітніх шкіл, гуртківці позашкільних навчальних закладів, студенти вели щоденники експедицій, у які занотовували інформацію про шитво, записували дані про характер матеріалів вишивання, вишивальні нитки та застосування їх для виготовлення різноманітних виробів.

На основі кращих зразків ілюстративно-додаткових матеріалів науково-дослідницьких робіт створена та постійно діє експозиція-виставка «Україна вишивана» за адресою: с. Осій Іршавського району Закарпатської області Центральний табір туристського активу учнів України (ЦТТАУУ).

Започатковано й короткотермінові акції, присвячені певним датам в історії українського народу. Протягом 2007–2008 років на виконання Указу Президента України від 28.03.2007 №250 «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні» та наказу Міністерства освіти і науки від 29.05.2007 №425 органами управління освітою, керівниками навчальних закладів вживалися заходи щодо залучення учнівської та студентської молоді до участі у Всеукраїнській краєзнавчій акції «Колосок пам'яті», присвяченій 75-річчю голодомору в Україні.

У ході цієї акції в усіх регіонах України проведена велика робота по вивченню подій голодомору 1932–1933 років в Україні, поглибленню знань учнівської молоді з історії свого краю, дослідженню долі своїх родин та залученню учнів і студентів до участі в масових заходах по увічненню пам'яті про невинно убієнних в цій трагедії. Практично в усіх загальноосвітніх навчальних закладах проводилися виховні години, уроки пам'яті, уроки-реквієми, години-жалоби, тематичні засідання круглих столів тощо. Методичними кабінетами районних і міських відділів (управлінь) освіти проведено багато різноманітних конкурсів до Дня пам'яті жертв Голодомору. Обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти та обласними центрами туризму і краєзнавства учнівської молоді проведена значна кількість обласних, міських, районних конференцій, семінарів із питань вивчення Голодомору 1932–1933 років.

У навчальних закладах м. Києва постійно проводилися уроки пам'яті та лекції «Голодомор 1932–1933 років в Україні», «Українська трагедія XX століття», організовано постійно діючі книжково-ілюстративні виставки для школярів у бібліотеках закладів освіти «Чорні сторінки історії» та куточки «Колосок пам'яті», проводилася пошукова робота, акції, спрямовані на залучення учнівської молоді до збирання документальних матеріалів, свідчень очевидців голодомору для поповнення фондів шкільних музеїв. Відповідно до Положення про акцію «Колосок пам'яті» у серпні було розпочато роботу з проведення заходів акції із залученням учнів і студентів до символічного збирання колосків та увічнення пам'яті жертв Голодомору. Так, 9 вересня 2008 року проведено заходи в рамках акції «Колосок пам'яті» за участю лідерів учнівського самоврядування загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва, учасників VIII Міжнародного навчально-оздоровчого збору лідерів учнівського самоврядування в Міжнародному дитячому центрі «Артек». Школярі вшанували пам'ять жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні та організували покладання на море вінків, композицій, виготовлених із колосків пшениці, кетягів калини, свічок пам'яті.

Протягом вересня-листопада 2008 року учні та студентська молодь Києва брали участь у покладанні вінків до меморіальних дощок, у музейні куточки «Колосок пам'яті» в навчальних закладах, до могил та інших пам'ятних місць, пов'язаних із Голодомором 1932–1933 років.

Були проведені історико-краєзнавчі конференції учнівської та студентської молоді з питань голодомору. Продовжувалась робота по створенню рукописних «Книг скорботи» зі спогадами жертв і свідків голодомору.

У вересні 2008 року у Міжнародному центрі дитячо-юнацького туризму відбулася виставка-огляд

«Голодомор 1932–1933 років. Україна пам'ятає», на якій були представлені пошукові, краєзнавчі роботи учнів, студентів, педагогічних працівників.

Протягом вересня та жовтня лідери учнівського самоврядування загальноосвітніх навчальних закладів міста, учнівська молодь взяли участь у проведенні акції «33 хвилини» на Михайлівській площі.

Всеукраїнська історико-краєзнавча акція учнівської та студентської молоді «Шляхами подвигу і слави», присвячувалася 65-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні і завершилась у жовтні 2010 року Всеукраїнською краєзнавчою конференцією кращих пошукових загонів країни. Захід був організований Міністерством освіти і науки України, Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді, Національною спілкою краєзнавців України і проводився в Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років».

У 2010 році запроваджена комплексна довгострокова Всеукраїнська краєзнавча експедиція «Моя Батьківщина – Україна». Тепер проходить її перший етап у регіонах України.

Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді, Національною спілкою краєзнавців України започатковані Всеукраїнські літні школи юних краєзнавців: юних геологів, географів, істориків, етнографів, археологів, музеєзнавців.

Широкий інтерес у юних краєзнавців викликають і всеукраїнські конференції, де діти мають змогу обмінятися досвідом організації краєзнавчих досліджень, продемонструвати свої здобутки. Серед них: філософська історико-краєзнавча конференція «Пізнай себе, свій рід, свій нарід», краєзнавча конференція «Південно-східна Україна: із стародавності в XXI століття», які проводяться за ініціативи відповідно Харківської обласної станції юних туристів та Донецького обласного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді.

Усі ці заходи, їх організація, проведення та підбиття підсумків є свідченням багаторічної плідної співпраці Національної спілки краєзнавців України з Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України та підпорядкованим цьому відомству закладам, серед яких чільне місце ми відводимо Українському державному центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Слід зазначити, що крім всеукраїнських проводяться і різноманітні регіональні пошукові експедиції, акції, конференції тощо. Серед них: акції «Пізнай свій край – пізнай себе» (м. Київ), «Один день війни у спогадах рідних» (Хмельницька область), «Милосердя» (Волинська область), «Славетні імена України» (Львівська область), «Війна в долях учнів та вчителів Донеччини» (Донецька область); експедиції: фольклорно-етнографічна «До народних джерел» (Рівненська область), волонтерська еколого-археологічна «Замки Закарпаття» (Закарпатська область), етнолого-краєзнавча «Чуття єдиної родини» (Житомирська область), фестиваль «Музейні перлини Миколаївщини» (Миколаївська область) та багато інших.

Віднайдені під час експедицій та проведених акцій матеріали знаходять своє місце в музеях навчальних закладів, які є центрами навчально-виховної роботи. За результатами огляду, відомчої реєстрації та перереєстрації музеїв при навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України станом на 01.01.2011 р. зареєстровано більше 4000 музеїв навчальних закладів.

Змагаються юні краєзнавці під час регіональних і всеукраїнських зльотів-змагань, де вони демонструють свої знання, уміння та навички з польових краєзнавчих досліджень. Останній такий масовий захід – VIII Всеукраїнський зліт юних туристів-краєзнавців – активістів руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків» – відбувся влітку 2011 року в Центральному таборі туристського активу учнів України, у якому взяли участь 24 команди від навчальних закладів регіонів України. Зліт – досить нова форма роботи, яка знайшла широке схвалення на місцях – поєднує роботу творчих майстерень, змагання під час проходження туристсько-краєзнавчого експедиційного маршруту та конкурсну краєзнавчу програму. До суддівства залучались науковці академічних установ, вузів і досвідчені педагоги-краєзнавці.

Одним із напрямів роботи центрів туризму і краєзнавства є робота з обдарованими дітьми. Щорічно колективом Укрдержцентру туризму і краєзнавства учнівської молоді проводиться ІІІ етап Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН з історико-географічного відділення, яке включає роботу таких секцій як історичне та географічне краєзнавство, історія України, етнологія, археологія, геологія, право.

Навчально-виховна робота центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді спрямовується на забезпечення діяльності творчих об'єднань туристсько-краєзнавчого профілю. За статистикою 2010 року в Україні діє 8254 краєзнавчих гуртки, у яких навчається 140 101 вихованець. Наймасовішою гурткова туристсько-краєзнавча діяльність учнів є в Харківській, Полтавській, Херсонській, Тернопільській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Миколаївській та Хмельницькій областях.

До краєзнавства потягнулися сьогодні сотні тисяч ентузіастів, які хочуть прилучитися до власної історії, щоб краще збагнути сенс тих змін, які відбуваються у нашому житті. Завдання вчених, шкільних учителів, викладачів вузів полягає у зваженому, неупередженому висвітленні історичного процесу в усій його складності і суперечливості. Історичний пошук має бути пошуком істини, і краєзнавству тут має належати особлива роль. Адже саме на місцях, крізь призму вже узагальненого й осмисленого історичного досвіду твориться сьогодні картина минулого і закладається основа майбутнього.

Пётр Тронько

Краеведение как составляющая учебно-воспитательного процесса

В статье раскрывается роль краеведения в образовательной и воспитательной работе учебных учреждений, освещается вклад областных центров туризма и краеведения в воспитании молодого поколения на традициях и истории родного края, подчёркивается значение школьных музеев и краеведческих исследований членов Малой академии наук Украины.

Ключевые слова: *краеведение, образование, краеведческие экспедиции, школьные музеи, патриотическое воспитание.*

Petro Tronko

Local History as a component of an educational process

The article addresses the role of local history in the educational and educational work of educational institutions, highlights the contribution of regional centers of tourism and local history in the education of the younger generation on the traditions and on local history studies, stresses the importance of school museums and local history researches of Junior Academy of Sciences of Ukraine members.

Key words: *local history, education, natural history expeditions, school museums, patriotic education.*

УДК 372.891

Василь Кремень (м. Київ)

ВІТЧИЗНЯНЕ КРАЄЗНАВСТВО: СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ

У статті проаналізовано стан розвитку вітчизняного краєзнавства; розкрито змістові характеристики сучасної краєзнавчої освіти. Теоретично обґрунтовано прогностичні інтеграційні, теоретико-методологічні, координаційні тенденції подальшої розбудови й удосконалення краєзнавчої освіти в умовах інформаційної соціокультурної дійсності.

Ключові слова: *краєзнавство, краєзнавча освіта, соціокультурна дійсність, регіональна культура.*

Перспективи розвитку української держави вимагають випереджувального оновлення завдань і змісту освіти з метою створення умов для формування освіченої, творчої особистості громадянина – патріота, здатної до інноваційної діяльності в різних сферах суспільного життя.

Національною доктриною розвитку освіти України, Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Законами України «Про загальну середню освіту» й «Про позашкільну освіту» та «Концепцією позашкільної освіти і виховання» визначено, що провідною метою навчально-виховної діяльності різних навчальних закладів, зокрема загальноосвітньої школи, є активізація, формування й розвиток творчого потенціалу та соціальної активності особистості, формування системи її гуманістичних і моральних цінностей, де цінність людини визначається як провідна.

Не викликає заперечення той факт, що під час інтегрування вітчизняної освіти в міжнародний освітній простір важливо зберегти її національний характер, сприяти збереженню культурної спадщини (висока культура визначально спирається на досягнення національного і світового мистецтва та глибокі національні традиції), вихованню національної гордості, формуванню в майбутніх грома-

До краєзнавства потягнулися сьогодні сотні тисяч ентузіастів, які хочуть прилучитися до власної історії, щоб краще збагнути сенс тих змін, які відбуваються у нашому житті. Завдання вчених, шкільних учителів, викладачів вузів полягає у зваженому, неупередженому висвітленні історичного процесу в усій його складності і суперечливості. Історичний пошук має бути пошуком істини, і краєзнавству тут має належати особлива роль. Адже саме на місцях, крізь призму вже узагальненого й осмисленого історичного досвіду твориться сьогодні картина минулого і закладається основа майбутнього.

Пётр Тронько

Краеведение как составляющая учебно-воспитательного процесса

В статье раскрывается роль краеведения в образовательной и воспитательной работе учебных учреждений, освещается вклад областных центров туризма и краеведения в воспитании молодого поколения на традициях и истории родного края, подчёркивается значение школьных музеев и краеведческих исследований членов Малой академии наук Украины.

Ключевые слова: *краеведение, образование, краеведческие экспедиции, школьные музеи, патриотическое воспитание.*

Petro Tronko

Local History as a component of an educational process

The article addresses the role of local history in the educational and educational work of educational institutions, highlights the contribution of regional centers of tourism and local history in the education of the younger generation on the traditions and on local history studies, stresses the importance of school museums and local history researches of Junior Academy of Sciences of Ukraine members.

Key words: *local history, education, natural history expeditions, school museums, patriotic education.*

УДК 372.891

Василь Кремень (м. Київ)

ВІТЧИЗНЯНЕ КРАЄЗНАВСТВО: СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ

У статті проаналізовано стан розвитку вітчизняного краєзнавства; розкрито змістові характеристики сучасної краєзнавчої освіти. Теоретично обґрунтовано прогностичні інтеграційні, теоретико-методологічні, координаційні тенденції подальшої розбудови й удосконалення краєзнавчої освіти в умовах інформаційної соціокультурної дійсності.

Ключові слова: *краєзнавство, краєзнавча освіта, соціокультурна дійсність, регіональна культура.*

Перспективи розвитку української держави вимагають випереджувального оновлення завдань і змісту освіти з метою створення умов для формування освіченої, творчої особистості громадянина – патріота, здатної до інноваційної діяльності в різних сферах суспільного життя.

Національною доктриною розвитку освіти України, Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Законами України «Про загальну середню освіту» й «Про позашкільну освіту» та «Концепцією позашкільної освіти і виховання» визначено, що провідною метою навчально-виховної діяльності різних навчальних закладів, зокрема загальноосвітньої школи, є активізація, формування й розвиток творчого потенціалу та соціальної активності особистості, формування системи її гуманістичних і моральних цінностей, де цінність людини визначається як провідна.

Не викликає заперечення той факт, що під час інтегрування вітчизняної освіти в міжнародний освітній простір важливо зберегти її національний характер, сприяти збереженню культурної спадщини (висока культура визначально спирається на досягнення національного і світового мистецтва та глибокі національні традиції), вихованню національної гордості, формуванню в майбутніх грома-

дян національної самосвідомості через любов до рідного краю, патріотизм, без яких неможливий розвиток жодної нації. У зв'язку з цим важливого значення набуває краєзнавча освіта на всіх ступенях загальноосвітньої школи.

Сучасний етап позначений активними науковими розвідками проблеми якості середньої освіти, оскільки в умовах динамічного світу перед школою і перед кожним учителем постає завдання підготовки особистості, адаптованої до постійних змін, якісного й кількісного зростання обсягів інформації. У зв'язку з цим визначаємо необхідність концептуального переосмислення змісту краєзнавчої освіти як об'єктивного процесу, що вимагає модернізації її змістовних складових і просування її в напрямі формування нового змісту і цінностей, дієвих підходів до оновлення й удосконалення методів навчання, контролю й оцінки результатів краєзнавчої діяльності.

Ознаками трансформації краєзнавчої освіти виділяємо: істотне структурне переоблення систем, що перетворює внаслідок зміни зв'язків, відношень, опосередкувань або умов детермінації організацію та функції сформованої картини світу; типовий перехідний процес у галузі природничого й гуманітарного знання, культури, соціальної еволюції; динамічні форми уявлень про соціокультурну реальність, у яких поєднуються адекватне відтворення, переосмислення усталеного й нового; багатоваріантність розуміння соціокультурних явищ; оновлення усталеного і традиціоналізація інновацій; активізація необхідного минулого, вивільнення його від рис стародавності.

Національна система виховання, головною метою якої є формування особистості громадянина, покликана закласти основи демократичного світогляду особистості, виховувати здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами й моральними нормами, визнаними суспільством. У структурі особистості, як активного суб'єкта суспільства, важливе місце відводиться саме краєзнавчій діяльності особистості, сутність якої складає любов до рідного краю, патріотизм, інтерес і творче ставлення до краєзнавчої роботи, потреба у здобутті краєзнавчих знань завдяки вивченню історичного минулого і шанобливого ставлення до спадщини, народних традицій і звичаїв.

Зумовлений глобалізаційними процесами інформаційної культури перерозподіл функцій традиційних соціумів розширює можливості та поглиблює відповідальність усіх соціальних суб'єктів за майбутній поступ суспільства, що має знайти послідовне відтворення у змісті краєзнавства. Набуває актуальності процес соціокультурного перетворення (соціального становлення, реалізації, вдосконалення) всіх соціальних суб'єктів – творців національної і глобальної культури. Відзначаємо важливість взаємозв'язку адаптаційних й індивідуалізаційних процесів соціокультурного перетворення, що вимагає цілеспрямованої активізації ролі соціальних суб'єктів у свідомому та відповідальному культуротворенні себе і навколишньої дійсності.

Констатуємо, що на сучасному етапі краєзнавство у своєму науковому і педагогічному аспектах пройшло складний шлях становлення, що передбачав накопичення знань про рідний край, їх теоретико-методологічне осмислення й наукове узагальнення, інституалізацію всіх напрямів національного краєзнавства, поступове впровадження в навчальний процес краєзнавчого підходу, принципу і шкільної дисципліни, що зумовлено культурно-історичними й соціально-економічними суспільними змінами і позначено широким діапазоном у сучасній педагогічній думці.

Надзвичайно суттєвим у розбудові краєзнавства є внесок Тронька П.Т. – вченого-історика, державного і суспільного діяча, академіка, заслуженого діяча науки і техніки України, голови правління Національної спілки краєзнавців України. Наукова, науково-просвітницька й науково-організаційна діяльність ученого послідовно втілена у багатьох фундаментальних працях, серії книг та каталогах, що суттєво розширює сучасні уявлення про історію України, історичне й географічне краєзнавство. Наукові доробки видатного вченого окреслюють сучасну вітчизняну краєзнавчу думку, визначають та розкривають широкі перспективи краєзнавчої освіти.

Краєзнавство набуло важливого науково-дослідницького, навчально-виховного, культурно-освітнього і практичного значення і в умовах розбудови незалежної української держави стає одним із визначальних чинників формування національної свідомості. У зв'язку з цим актуалізується проблема формування змісту базових елементів українського краєзнавства: природи, історії, літератури, фольклору, матеріальної культури, соціально-економічної сфери окремих невеликих територіальних одиниць.

Методологічні засади краєзнавства визначено як систему знань (емпіричних і теоретичних) і процес пізнання природних та соціокультурних явищ і процесів, що дозволяє розглядати краєзнавство з різних позицій:

– „систематичне й усебічне пізнання свого краю (області, району, міста, села), облік і врахування

його природних, економічних і культурних ресурсів, географічних, етнографічних та особливостей його історії, суспільного життя і перспектив розвитку" (П. Іванов);

– „комплекс дисциплін, різних за змістом і методами дослідження, предметом яких є наукове і всебічне пізнання краю" (О. Барков);

– „комплексне вивчення рідного краю в його розвитку й динаміці" (А. Даринський);

– „галузь знань, яка характеризує життєдіяльність людини на своїй землі, у часі та просторі" (Ю. Самохін).

У „Географічній енциклопедії України" краєзнавство розглядається як вивчення взаємозв'язків природних і соціальних явищ рідного краю з науковою, навчальною, виховною та практичною метою.

Різноманітність підходів до проблеми визначення змісту поняття „краєзнавство" характеризує його комплексну сутність і той факт, що основні його положення взаємодоповнюють один одного.

Розкриття ролі і місця краєзнавства в системі освіти, конкретизація його змісту, функцій, форм і методів краєзнавчої роботи знайшли відображення у ґрунтовних дослідженнях багатьох відомих учених – краєзнавців (І. Безкоравайний, О. Діброва, Ф. Заставний, М. Костриця, М. Крачило, О. Савченко, В. Серебрій, І. Соколова, П. Тронько).

Нинішній період «краєзнавчого ренесансу», активізований розробками Я. Жупанського, М. Костриці, М. Крачила, В. Круля, В.Обозного, П. Тронька, О. Шаблія, П. Щищенка, має широкі перспективи. Для нього характерне використання на уроках географії, біології та інших предметів краєзнавчого матеріалу, посилення краєзнавчої роботи й вивчення природничих наук на основі реалізації краєзнавчого принципу, поєднання глибоких національних традицій гуманітарної освіти з орієнтацією на загальнолюдські гуманістичні цінності та стандарти. Свідченням цього є впровадження курсу географії рідного краю в школах усіх областей країни та створення навчальних посібників, атласів і хрестоматій з цього предмету.

Значні можливості краєзнавства у формуванні особистості зумовлюють необхідність використання краєзнавчого підходу до вивчення предметів природничого циклу та впровадження у шкільний навчально-виховний процес навчального предмету „Краєзнавство".

Оволодіння краєзнавчими знаннями в межах навчального предмету «Краєзнавство» передбачає такі етапи:

1) вступ до краєзнавства (зв'язок краєзнавства з науками) передбачає навчальну діяльність на уроках природничих і гуманітарних навчальних предметів;

2) розвиток краєзнавчих знань передбачає здійснення краєзнавчого пошуку безпосередньо в природному середовищі з використанням засвоєних на уроках знань;

3) систематизація й узагальнення краєзнавчих знань шляхом переосмислення самостійно зібраної краєзнавчої інформації з метою розкриття нових понять і закономірностей на уроці;

4) науково-дослідний, націлений на більш глибоке вивчення рідного краю на основі сформованих знань.

На наше переконання, при такому розумінні проблеми якості краєзнавчої освіти в загальноосвітній школі в процесі навчання у свідомості учнів відбувається вироблення наукової картини світу, ціннісних категорій стосовно навколишнього середовища – соціального й природного (теоретичний аспект); забезпечується здобування відповідних знань, розвитку творчих умінь і навичок його вивчення (теоретико-прикладний аспект); здійснюється застосовування здобутих знань, сформованих творчих умінь і навичок в організації та реалізації як у колективі, так і самостійно конкретної суспільно корисної діяльності (прикладний аспект).

Окреслена проблема подальшої розбудови краєзнавчої освіти є визначальною для всіх ланок освіти – від дошкільної до вищої та освіти дорослих. Особливе місце тут належить загальноосвітній школі як безпосередньо в навчально-виховному процесі, так і в позакласній виховній роботі, що дає змогу ефективно використовувати дозвіллєвий час учнів.

Значний потенціал для досягнення цих завдань закладений у педагогічній спадщині та історії освіти України. Разом із тим доводиться констатувати, що не всі її періоди і педагогічні явища достатньо вивчені. Серед них – краєзнавча діяльність учнів загальноосвітніх шкіл, яка відіграє важливу роль у розвитку особи учня, задоволенні його потреб та самореалізації, покликана сприяти вдосконаленню морального, естетичного, правового, екологічного, фізичного виховання учнів. Вона поєднує питання вивчення рідного краю, його історії, географії, фольклористики, екологічного стану довкілля з вихованням патріотизму, формуванням особистісних якостей та емоційним впливом на учнів. Тому краєзнавчу, краєзнавчо-туристичну діяльність сьогодні необхідно розглядати не як додатковий аспект, а як нормативний зміст навчання і виховання підростаючого покоління.

Краєзнавча освіта як один із важливих засобів створення культуротворчого середовища в навчально-виховному процесі відкриває учням навколишній світ з усією багатогранністю складних взаємовідносин природи, суспільства й особистості, задовольняє потреби в самопізнанні, самореаліза-

ції, сприяє формуванню особистісних якостей та ціннісних орієнтацій, у тому числі – розвитку пізнавальних інтересів. У нормативно-правових документах освіти визначається стратегія розбудови краєзнавчої освіти, оскільки вона у змозі формувати стійкий пізнавальний інтерес, який глибоко охоплює не лише емоційну, але й інтелектуальну та вольову сфери людини, викликає прагнення до мислення, інтенсивної пізнавальної діяльності. Учні розглядають навколишнє середовище у світлі інформації, отриманої ними безпосередньо на уроках природничого циклу або зібраної під час проведення власних спостережень. Таке пізнання, розпочинаючись з відчуттів, проходить через аналіз й узагальнення відтвореної у свідомості інформації, коли навчальне сприйняття світу поступово переходить від чуттєво-практичного до теоретичного.

У зв'язку з цим видається доцільним розглядати розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти в полікультурному контексті – історичному діалозі, взаємовідновлювальних стосунках зі світовим художнім, духовним, ідеологічним, соціокультурним процесом. У межах курсу краєзнавства актуалізується рецепція національних і світових культурно-мистецьких і природних явищ, що безпосередньо чи опосередковано виявляється в межах рідного краю, а модифіковані соціокультурні традиції впливають на стилістичний характер творчості носія культури.

Сучасна концепція краєзнавчої освіти має виходити із її сутності як соціокультурного явища, а, отже, як галузі науково-практичної діяльності, що покликана вивчати та регулювати процес соціального становлення суб'єктів певного соціуму. Адекватне наукове обґрунтування й теоретичне розроблення методик засвоєння і творчого перероблення соціокультурного досвіду можливе за умови глибокого системного вивчення складових краєзнавства (географічного, історичного, літературного, мистецького) й активного використання здобутків передовим педагогічним досвідом.

Вивчення географічного краєзнавства важливе для правильної і повної оцінки його сучасного і передбачення майбутнього розвитку, оскільки для учнів найближче соціокультурне оточення є відправним пунктом на шляху до пізнання природних і економічних особливостей своєї держави, світу в цілому.

Географічне й історичне краєзнавство на рівні територіальної (просторової) організації певного соціуму «територія – час – людина» сприяє розкриттю найважливіших закономірностей і причинно-наслідкових зв'язків у природному середовищі, створює оптимальні умови впровадження в навчальному процесі елементів науково-го пошуку, спрямованого на вивчення природних і соціально-економічних особливостей рідного краю, виявлення економічних проблем своєї місцевості, осмислення результатів пізнання рідного краю, відображення навколишньої дійсності в єдності зв'язків між природними та соціокультурними об'єктами.

Літературне й мистецьке краєзнавство має потужний виховний потенціал, оскільки виокремлює категорію ідеалу (взірця) життєтворчості. Вивчення соціокультурного середовища на рівні рідний край – Вітчизна – світ позначене потужним виховним потенціалом, зокрема, звертаємо увагу на персоналії, діяльність яких набуває для формування майбутніх громадян надзвичайної значущості, слугує своєрідним вектором при виборі подальшого життєвого шляху. Орієнтація виховного ідеалу української народної педагогіки на визнання неповторної вартості кожної окремої людини, на піднесення повноправної індивідуальної особистості зі своїм самопізнанням і повним утвердженням власного „Я" відповідає національній природі української дитини й дає оптимальні результати у її розвитку.

Таким чином, визначальними цінностями є ті, котрі віддзеркалюють сутність національної спільноти, створюють звичний для особистості життєвий простір, слугуючи чинником самовизначення члена спільноти, який ідентифікує себе з нею, а тому й орієнтується на систему національних цінностей при визначенні власного життєвого шляху, при виборі основних напрямів життєдіяльності, з яких поступово й викристалізовується його суспільна, громадянська спрямованість.

Суспільно-естетичний ідеал виражається у всіх видах мистецтв національної культури у вигляді художніх образів, з допомогою яких соціальні ідеї, моральні норми, естетичні цінності суспільства перетворюються на особистий досвід людини, яка приймає ці образи в органічні набутки її характеру.

Опанування літературознавчого й мистецького краєзнавства сприяє також формуванню художнього бачення, освоєння його специфічних еталонів – умови успішності творчої діяльності людини, оскільки творчість як опанування створеного може розглядатися як виховання людини, стимулювання її інтересу до знань, культури, інтеріоризацію моральних вимог у самовимогу. Соціальна значущість мистецтва визначається рівнем впливу художніх образів на внутрішній світ людини, на всі напрямки її соціальної поведінки. Слід підкреслити, що впливові мистецтва властива «невідчутність», точніше – не негайний впливовий результат: коли людина опановує художні цінності, неможливо відчути віддачу

відразу ж, оскільки нагромадження особою духовного потенціалу відбувається поступово. Поступово прихований вплив художньої культури обов’язково виявляється в духовному розвиткові, а через нього і в зростанні ефективності діяльності людини.

Базовим буттям людини є її реалізація у світі культури як певному (національному) життєвому світі, а тому важливим показником розвитку культури є стан культурної самосвідомості й соціокультурних запитів громадян. Отже, врахування потреб і прагнень молодого покоління рівно як і система виховання на основі національної культурної спадщини здатні побудувати суспільство, що має моральні орієнтири, засновані на естетиці взаємовідносин, і яке є прогресивним.

Краєзнавчій освіті відводиться особлива роль у відродженні національного менталітету країни. В оновленій парадигмі виховання основним чинником етнізації в сучасних умовах трансформації суспільства виступає система традицій українського народу, яка гармонійно поєднує звичаї, обряди, ритуали, свята, трудові та естетичні смаки, ідеали, певні моральні норми, правила поведінки, елементи духовної і матеріальної спадщини, що зберігаються, розвиваються і передаються протягом століть, органічно вписані у віковічні засади буття рідного народу. Традиції забезпечують примноження кращих культурологічних якостей українського народу, його емоційних та соціокультурних особливостей, забезпечують процес відтворення у наступних поколіннях тих кращих якостей і рис, що були вироблені й перевірені українським народом упродовж свого розвитку, спрямовують молоде покоління на особистісно й суспільно корисний шлях самовдосконалення і самотворення, формування його ціннісних пріоритетів.

Таким чином, вивчення регіональної соціокультурної дійсності дозволяє не лише вивчати архаїчні компоненти культури минулих часів (що, безперечно, є важливим для розв’язання проблеми етногенезу, культурогенезу, ментальності, світоглядних уявлень), але й окреслити сучасні процеси її трансформації, забезпечити дієві підходи до збереження самобутності етносу, застерегти від критичного ризику творення технократичного і споживацького суспільства.

Виховні національні традиції вивчаються в загальнокультурних зв’язках, що неможливо здійснити без національної етнопедагогіки, рідної мови, історії, фольклору, національного світобачення. Саме традиції забезпечують збереження національної сутності народу, найвищих вартостей в культурі, людського в людині й природного в природі. Акумулюючи в собі моральні категорії, традиції забезпечують безперервну трансляцію соціокультурного досвіду, його єдність з прогресивними інноваційними процесами, відображають визначальні ідеї етнопедагогіки, розкривають традиційні виховні засоби етапів розвитку суспільства, забезпечуючи конструктивне спрямування в майбутнє.

Національно-культурні традиції розглядаємо в генетичному зв’язку із загальнолюдськими цінностями, стверджуючи їх вселюдське значення. Історичність традицій дозволяє об’єднати минуле й майбутнє, інтегрувати певну спільність людей у високорозвинену сучасну націю, а вже потім – у прогресивне загальнолюдське співтовариство. Набуває особливої значущості розуміння того, що в основу понять „народ”, „нація” покладено стійкі віковічні традиції – трудові, моральні, естетичні, що утворюють духовну культуру етносу.

Концепція суспільно-естетичного виховного ідеалу на рівні рідний край – Батьківщина – світова цивілізація активізує потенціал особистості учня, спонукає до саморегуляції при осмисленні свого життєвого шляху, здатність знаходити взаємозв’язок між подіями свого життя, узагальнювати свій життєвий досвід і планувати майбутнє, оптимізує умови соціальної адаптації особистості, її інтеграції у суспільство.

Подальша розбудова краєзнавчої освіти уможливлює оптимальне вирішення стратегічних завдань реформування вітчизняної освіти з урахуванням її національного характеру, осмислення ролі краєзнавства на тлі соціально-економічного й культурного розвитку; опанування багатствами регіональної культури, її невіддільності від національного ґрунту; пошуку автентичності з метою гідної презентації власного історико-культурного надбання перед європейською та світовою спільнотою; органічного взаємозв’язку з практикою навчально-педагогічного досвіду нації й рідного краю.

У зв’язку з цим набуває актуальності науково-методичне керівництво краєзнавчою діяльністю у загальноосвітній школі, що сприятиме формуванню ефективної регіональної політики, розробці й обґрунтуванню територіально-адміністративної реформи, збереженню і відтворенню історико-географічної пам’яті народу, пошуку оптимальних шляхів поліпшення якості життя й повноцінного життєзабезпечення населення, формуванню в нього основ екологічного імперативу на особистісному рівні, вивченню й популяризації внеску вітчизняних учених, краєзнавців.

У контексті розвитку шкільного краєзнавства актуальним є дослідження краєзнавчої освіти в аспекті теоретико-методологічних, організаційних та навчально-методичних аспектів краєзнавчої підго-

товки учнів загальноосвітньої школи, висвітлення загальної методології системного аналізу складних соціокультурних явищ, визначення сутності, внутрішньої будови, тенденції розвитку краєзнавчої педагогічної освіти, що дає можливість на практиці конструювати стратегію побудови її структурних компонентів і здійснювати ефективне управління ними. Запровадження системи краєзнавчого навчання у практику освітньо-виховної діяльності сприятиме вияву в перспективі регіонально-педагогічної ініціативи з метою вдосконалення конкретних напрямів краєзнавчо-туристичної роботи.

Наведені вище міркування дозволяють витлумачувати краєзнавчу освіту як систему змістово-теоретичного та організаційного забезпечення навчальної діяльності учнів з урахуванням особливостей того або іншого регіону. Оптимальною освітньою моделлю відкритого демократичного суспільства, яка утверджує світоглядні орієнтири національного виховання, що гармонізують наукові знання і соціальні норми, культурні вартості й духовні святині є саме та, що забезпечує інтелектуалний і культурний розвиток, моральну вихованість та національну самосвідомість.

Ураховуючи стратегічну спрямованість сучасної краєзнавчої теорії й практики, до прогностичних тенденцій подальшого розвитку та вдосконалення краєзнавчої освіти відносимо:

1. Інтеграційні, які полягають у збагаченні зв'язків краєзнавства з іншими науками, особливо з географією, історією, економікою, культурологією, соціологією. Розвиток краєзнавства пов'язаний із розробленням провідних категорій; виявленням правил; висуненням гіпотез, ідей; установленням наукових фактів; вивченням і осмисленням форм і методів краєзнавчої роботи; визначенням законів географічної науки як базису краєзнавства; розширенням її предмету.

2. Теоретико-методологічні, що передбачають удосконалення наукового апарату краєзнавства. Подальшого вдосконалення й обґрунтування методологічних засад краєзнавства, зокрема, збагачення провідних методологічних підходів (антропологічного, аксіологічного, системного, діяльнісно-особистісного, культурологічного, етнопедагогічного, історичного та інших); удосконалення структури краєзнавчих знань, що становить базис теоретичної підготовки: 1) емпіричних знань (поняття й терміни – природні компоненти; фізико-географічні, соціально-економічні, соціокультурні явища; факти навколишньої дійсності); 2) теоретичних знань (закони, теорії, гіпотези – взаємозв'язок природних об'єктів, процесів, явищ, їх структурна характеристика, особливості й закономірності розвитку).

3. Створення координаційної системи підготовки майбутніх учителів-предметників з метою забезпечення їхньої професійної компетентності, що активізує впровадження компетентісного підходу до краєзнавчої освіти.

Отже, теоретико-методологічний аналіз освіти в сучасній соціокультурній дійсності віддзеркалює стан вітчизняного краєзнавства і визначає його потужні ресурси в системі освіти, що вимагає якісного переосмислення й подальшої трансформації його змістових характеристик. Краєзнавча освіта уможливлює залучення молодого покоління до різних шарів культури етносу, суспільства, світу в цілому, тобто до побутової, фізичної, духовної, інтелектуальної, матеріальної, економічної, політичної, моральної культури, орієнтуючи в тих змінах, що постійно відбуваються в самих людях та навколишньому середовищі.

Василий Кремень

Отечественное краеведение: стратегические ориентиры современной образовательной парадигмы

В статье дан анализ состояния развития отечественного краеведения; раскрыты содержательные характеристики современного краеведческого образования. Теоретически обоснованы прогностические интеграционные, теоретико-методологические, координационные тенденции дальнейшего развития и усовершенствования краеведческого образования в условиях информационной социокультурной действительности.

Ключевые слова: *краеведение, краеведческое образование, социокультурная действительность, региональная культура.*

Vasyl Kremen

Our Local History: Strategic orientation of modern educational paradigm

The article analyzes the state of development of domestic local history, revealed substantial features of modern local history education. Theoretically grounded predictors of integration, theoretical, methodological, coordinating tendencies of further development and improvement of education in local history information of socio-cultural reality.

Key words: *local history, natural history, education, socio-cultural reality, the regional culture.*

УДК 908(477)

Руслана Маньковська (м. Київ)

КРАЄЗНАВСТВО І ОСВІТА: ВИТОКИ І ПЕРСПЕКТИВИ СПІВБУТТЯ

У статті розглядається взаємозв'язок освітнього процесу з краєзнавчими знаннями, підкреслюється пізнавально-виховний потенціал дослідження рідного краю. В історичній ретроспективі прослідковано процес становлення і розвитку освітянського краєзнавства наприкінці XIX – поч. XXI ст. в Україні.

Ключові слова: *краєзнавство, освіта, дослідження краю, краєзнавчі експедиції та екскурсії.*

За умов утвердження державної незалежності України розпочався новий етап взаємодії краєзнавства та освітньої галузі. З однієї сторони краєзнавство одержало офіційне визнання, Указом Президента України від 23.01.2001 р. «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» воно було включено до навчальних планів і програм загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних та вищих навчальних закладів [1], активізували свою діяльність обласні краєзнавчі осередки, з 1993 р. відновлено видання журналу «Краєзнавство», 10.06.2002 р. Кабінет Міністрів України затвердив «Програму розвитку краєзнавства на період до 2010 року», де основним завданням визначалось «удосконалення науково-методичної бази краєзнавства, формування у громадян відповідальності за збереження духовних скарбів» [2] тощо. З другого боку, змін зазнала і система освіти. Звільняючись від ідеологічних нашарувань, вона дедалі виразніше набуває рис української. Краєзнавчі засади в освіті торкнулися всіх її рівнів, виділилась окрема галузь – шкільне краєзнавство [3].

Вагомою складовою в поширенні краєзнавчих знань є система національної освіти. Завдання, які стоять перед краєзнавством тісно переплітаються з освітніми пріоритетами, зокрема, виховання у громадян почуття національної свідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського народу, а також інших народів, пов'язаних з ним своєю долею, всебічне сприяння розвиткові незалежної України, відродження духовності та історичної пам'яті в суспільстві [4]. Розвиток краєзнавства, стан його впровадження в усі ланки системи освіти засвідчує актуальність взаємозв'язків і взаємообумовленості цих двох систем: системи освіти та краєзнавства як системи знань про конкретний край, «малу батьківщину». На сучасному етапі механізм взаємодії цих систем поступово вибудовується. Глибоке поширення краєзнавства в українську освіту зробить її по-справжньому національною за змістом і формою. В свою чергу краєзнавство виступає як важливий інструмент науково-інтелектуального та духовного впливу на формування державницької свідомості та патріотичних почуттів в молодих громадян нашої країни.

Проблема взаємозв'язків краєзнавства і освіти є актуальною. Цю тему порушували в своїх працях українські вчені П.Т.Тронько, Ф.П.Шевченко, М.Ф.Дмитрієнко, О.Я.Деміфенко, М.П.Крачило, С.І.Захаров, В.С.Прокопчук, Л.Гайда та ін. [5], її російські дослідники В.І.Ашурков, Д.В.Коцюба, Т.І.Матюшин, Н.С.Цепелєва, К.Ф.Строєв та ін. [6]. Предметом активного обговорення означена тематика була на науково-практичних конференціях науковців, краєзнавців та освітян [7]. Проте, недостатньо висвітлений історичний аспект взаємодії краєзнавства та освіти, потребує всебічного аналізу сучасний досвід співпраці краєзнавців та освітян, необхідно працювати над подальшими кроками зближення краєзнавства і освіти, використовуючи сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Тому розвиток краєзнавства в системі національної освіти, вироблення дієвого механізму їх взаємодії, активізація політики державного сприяння цьому процесу є назрілою проблемою не лише науки краєзнавства, але і освітянської практики.

Значну увагу краєзнавству, його освітньо-виховній функції приділяли видатні вчені та діячі української культури: М.Драгоманов, І.Франко, М.Грушевський, Д.Багалій, Д.Яворницький та інші, чия плідна праця наприкінці XIX ст. на початку XX ст. сприяла розвитку краєзнавства як науки та усвідомленню його нерозривного зв'язку з освітньою галуззю.

У 1874–1875 рр. М.Драгоманов у зустрічах з галицькими колегами з прикрістю відзначав недостатній рівень знань місцевої інтелігенції про рідний край, вказуючи на причину такого стану речей, а саме панування Австрійської імперії, яка не дбала про розвиток української нації та її традицій.

Цю думку підтримував І.Франко, в своїй фундаментальній праці «Галицьке краєзнавство» під-

креслював, що краєзнавство «легко могло б пробудити у його мешканців надто велику любов до свого краю, небезпечні думки про давнє і недавнє минуле, не кажучи вже про теперішній стан» [8], який був зручним для колонізаторів, коли покоління за поколінням зростало населення позбавлене знань про історію і культуру своєї «малої батьківщини».

І.Франко написав понад 150 праць, де висвітлював проблеми розвитку краєзнавства [9]. Його численним краєзнавчим дослідженням притаманний глибокий науковий аналіз проблеми вивчення рідного краю. Наприкінці ХІХ ст. в згадуваній вже праці «Галицьке краєзнавства» він означив краєзнавство як науку, виокремив його значення і місце в житті суспільства, в освітянській діяльності.

Учений проаналізував розвиток краєзнавства в Німеччині, Данії, Швеції, зазначаючи, що в цих країнах «наука краєзнавство (німці її називають Heimatskunde) становить один із найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи з початкової школи» [10].

На думку І.Франка, добре поставлена краєзнавча робота в школі «дає змогу докладно ознайомитись зі своїм краєм і усією Батьківщиною… Адже це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого, об'єднаного організму [11].

І.Франко не був кабінетним вченим, він багато мандрував, організовував краєзнавчі експедиції, екскурсії. Ще участь у «Мандрівному комітеті», що діяв у Львові при студентському товаристві «Академічна бесіда» (жовтень 1870 р. – березень 1871 р.), наштовхнула його на думку, що краєзнавчий матеріал набуде більшої ваги у випадку його систематизації та ґрунтовного аналізу. З цією метою у 1893 р. він організував «Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя і світогляду народу», а згодом «Кружок для устоювання мандрівок по нашім краю» [12]. Зібрані в цих подорожах матеріали були узагальнені в наступних краєзнавчих дослідженнях вченого.

Краєзнавство І.Франко розглядав як галузь науки з одного боку, а з іншого – відкрив значний просвітницький потенціал краєзнавчих знань, адже «збирання матеріалу з народу, періодичні екскурсії в різні сторони краю» [13] є невід'ємною складовою формування змістовної особистості.

Улітку 1884 р. з ініціативи І.Франка з числа студентів, молодих вчителів та науковців була організована краєзнавча подорож Прикарпаттям. Комітет експедиції, яким керував І.Франко, розробив маршрут мандрівки, тематику рефератів, виступів перед молоддю, селянами, мешканцями міст [14]. Перед мандрівкою І.Франко написав поетичний пролог «В дорогу!» та віршовану хроніку «Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.». Про значення цієї просвітницької акції в багатогранній діяльності вченого говорить те, що він через 27 років, у 1911 р. включив ці поетичні хроніки у «підсумкову» збірку «Давнє і нове» з детальною передмовою про проведення цієї краєзнавчої і просвітницької експедиції [15].

Як голова Етнографічної комісії при НТШ та редактор «Етнографічного збірника», він всіляко сприяв розвитку краєзнавчих досліджень в Галичині, Волині, на Поділлі. Унікальною і, на наш погляд, досі належним чином не вивченою в контексті сучасного науково-освітнього краєзнавства, є ґрунтовна розвідка І.Франка «Етнографічна експедиція на Бойківщину» (вперше опублікована німецькою мовою у віденському журналі «Журнал австрійської етнографії», 1905 р., №1-2, 3-4. Українською мовою вперше вийшла в журналі «Жовтень», 1972 р., №8).

Як зазначає автор, експедиція була організована «за дорученням Наукового товариства ім. Т.Шевченка, а також Товариства австрійської етнографії у Відні» [16]. Зазначимо, що І.Франко був не тільки учасником експедиції, а як голова Етнографічної комісії НТШ, її ініціатором.

Експедиція тривала більше місяця (18 серпня – 24 вересня 1905 р.), і у звіті про неї дослідник ще раз доводить, що наукове краєзнавство, як синтез природознавства, історії, географії, антропології, етнографії – важливий чинник у самоусвідомленні народом себе як етносу, як нації, як генетичного коду у сузір'ї світового співтовариства.

Вагомий внесок у поширенні краєзнавчих знань через освітні заклади належить видатному українському історику Д.Багалію. Центральне місце у його науковій творчості займає історія Слобідської України, якій він присвятив понад 100 праць, та вивчення історії Харкова. Діяльність вченого була тісно пов'язана з освітньою галуззю. Як ректор Харківського університету (1906–1910 рр.), а згодом член освітянських комісій та комітетів, він приділяв особливу увагу проблемам викладання історії України, краю, міста у вищій школі.

Значну роль у навчальному процесі академік відводив історичним пам'яткам, автентичним предметам, які сприяли поглибленню знань у студентів з історичного минулого краю. Університетський музей у Харкові справедливо

вважався науково-дослідною лабораторією для дослідників і студентів. Завдячує Д.Багалію своїм розвитком міський музей Харкова, в якому з ініціативи науковця відкрився відділ «Старий Харків», де експонувались матеріали передані ним з власної колекції. Вчений тісно опікувався створенням художнього музею у Харкові, особисто звертався до відомих художників про поповнення колекцій музею. Мистецька збірка збагатилась роботами І.Рєпіна, В.Полєнова, В.Маковського, свої картини подарував місту видатний український художник С.Васильківський. Зусиллями Д.Багалія і М.Сумцова була збережена етнографічна колекція харківського історико-філологічного товариства, яка в 1920 р. оформилась в музей Слобідської України, в якому школярі і студенти вивчали історію і культурні традиції рідного краю.

Розвиваючи освітній потенціал краєзнавства, Д.Багалій не лише формував його науково-теоретичні засади, але активно просував практичні форми поєднання краєзнавства і освіти.

В 1920-х рр. в Україні краєзнавство стає невід’ємною складовою навчального процесу. У 1920–1921 рр. Народний комісаріат освіти України видав навчальний план єдиної семирічної трудової школи, за яким на краєзнавство відводилось 37 год. на тиждень (на рідну мову та математику – по 16 год., географію та історію – по 8 год.) [17].

Краєзнавчий напрям у школі передбачав широке залучення учнів до екскурсій рідним краєм, археологічних досліджень, спостереження за природою. Пожвавилась позакласна краєзнавча робота, центрами якої стали краєзнавчі гуртки, місцеві музеї, розроблялись програми вивчення географії, природи, історії, етнографії «малої батьківщини». Розгорнулась дискусія щодо структури підручника з краєзнавства. На сторінках журналів «Шлях освіти», «Краєзнавство» представлялись примірні програми вивчення ландшафту, природи, населення, господарства, історії, культури краю [18].

До краєзнавчої діяльності широко залучалася студентська молодь. У 1924 р. при Центральному бюро пролетарського студентства організовується Всеукраїнське бюро краєзнавства, як студентська організація, що мала координувати краєзнавчу роботу студентів в Україні, залучати молодь до праці в краєзнавстві, популяризувати ідеї краєзнавства [19]. На місцях створювались обласні студентські бюро, формувались галузеві секції: геологічна, гідрологічна, метеорологічна, етнографічна, антропологічна, сільського господарства та ін. Завданням студента було зацікавити ідеями краєзнавства місцеве населення, поширювати краєзнавчу літературу, проводити лекції, бесіди, виставки тощо [20].

Важливе значення для розвитку краєзнавчого руху мала І Всеукраїнська конференція краєзнавства, яка відбулась в травні 1925 р. в Харкові. На ній говорилось про початок систематичної роботи з обліку краєзнавчих організацій та налагодженню зв’язків між ними, наданню методичної допомоги місцевим осередкам. Активізації краєзнавчої діяльності сприяло затвердження Методичним комітетом Головпрофосу НКО УСРР «Методичої записки про організацію краєзнавчої роботи в ІНО та на Педкурсах», де виділялось краєзнавство не як звичайна дисципліна, а як база до цілого комплексу досліджуваних явищ.

Унаслідок методичних рекомендацій у вишах вводиться навчальна дисципліна «Краєзнавство». В Одеському інституті народної освіти цей курс було поновлено. Вперше, як окремий предмет його в інституті почали викладати в 1923/24 навчальному році, через рік він продовжував існувати у формі гуртка краєзнавства під керівництвом професора В.Лебедєва і об’єднував 37 студентів різних відділень і факультетів інституту. В 1926–1927 навчальному році відновлений курс читав викладач М.Фрам-Зуськін. На початку 1929 р. тут було відкрито краєзнавчий кабінет, як науково-дослідну установу, завідувачем призначено викладача Р.Волкова [21].

У 1920-х рр. – періоду бурхливого розвитку освітянського краєзнавства, навчальні заклади зробили вагомий внесок у поширення краєзнавчих досліджень, розробку науково-методичної бази краєзнавчої роботи. Проте, з кінця 1920-х рр. диктат адміністративно-командної системи деформував національно стверджуючу суть освітянського краєзнавства, підпорядковуючи його завданням тоталітарного режиму.

Традиції освітянського краєзнавства, багатий досвід попередників отримали новий імпульс наприкінці ХХ ст. Вивчення краєзнавства запроваджено у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю, в школах учні знайомляться з природними особливостями краю, історією, культурою своєї малої батьківщини. Так, з’явилися факультативні предмети «Історія мого краю», «Києвознавство», «Краєзнавство Черкащини», «Історія Полтавщини», «Історія Донецької області», «Кіровоградщина в минулому і сьогодні», «Історія Фастівщини» [22] тощо.

Проте, цей процес характеризується певною безсистемністю, слабкістю навчально-методичної бази, непідкріплений наявністю в достатній кількості навчальних підручників і посібників. Тому, необхід-

но підготувати навчальні робочі програми з предмету «Краєзнавство», методичні розробки по викладанню краєзнавства в навчальних закладах, систематично проводити навчально-методичні наради вчителів, що викладають краєзнавство, запровадити введення в педагогічних вузах курсів «Методика викладання краєзнавства у загальноосвітніх школах».

Осередком поширення шкільного краєзнавства став Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, де багато років плідно працює член президії Національної спілки краєзнавців, кандидат історичних наук Д.Г.Омельченко. Центр об‘єднав 27 обласних закладів позашкільної освіти і в своїх рядах нараховує близько 100 тис. юних дослідників краю. Лише в Хмельницькій області створено 67 об‘єднань туристсько-краєзнавчого спрямування, в яких понад 3 тис. учнів займаються краєзнавчими пошуками. В школах області створено і функціонують 187 шкільних музеїв різних профілів [23]. Переважно історичні, краєзнавчі, етнографічні, бойової і трудової слави, меморіальні. При більшості з них діють краєзнавчі гуртки. Юні краєзнавці провели обласні конференції присвячені 500 – річчю заснування міста Хмельницького, до 400 – річчя від дня народження Б.Хмельницького «А ми Богдану славу тай примножимо» тощо. Загалом, Міністерство освіти та науки за підтримки громадських організацій ініціювало цілий ряд широкомасштабних заходів: програму руху учнівської молоді за збереження традицій, звичаїв і обрядів українського народу – «Моя земля – земля моїх батьків» (1990 р.), міжнародний форум «До берегів відродження» (1993 р.), всеукраїнські історико-географічні експедиції «Географічні мікротопоніми в Україні» (1995 р.), «Сто чудес України» (1998 р.), всеукраїнську історико-краєзнавчу акцію «Пам’ять» (1998 р.) тощо. Реалізація таких починань сприятиме використанню в повній мірі пізнавального і виховного потенціалу краєзнавства.

Вагому роль у розвитку шкільного краєзнавства відіграють Мала академія наук України (МАН) та наукові товариства учнів України. Мала академія наук України об‘єднує 27 територіальних відділень, 102 наукових товариства учнів, юних дослідників. Їхньою роботою опікуються досвідчені фахівці та вчителі. Вже понад 30 років в Київському територіальному відділенні Малої академії наук керує історичною та краєзнавчою секціями вдумливий педагог та талановитий наставник, Заслужений працівник культури Г.Й.Братчук. Її вихованці, багато з яких неодноразово займали призові місця на всеукраїнських конкурсах та олімпіадах з історії України та краєзнавства, закінчили вузи, стали науковцями, державними, політичними діячами, лікарями, вчителями, інженерами, але кожному вона зуміла привити інтерес до пошукової роботи, любов до рідного краю, його історії.

Щороку близько 100 учнів краєзнавчої секції відділення проводять науково-дослідну роботу по вивченню історії, географії, етнографії, культурної спадщини краю. Як науковий керівник краєзнавчої секції МАН, можу зазначити, що той запал, з яким працюють учні в місцевих архівах, з музейними колекціями, приватними фондами, зустрічаються зі свідками подій, переконує у необхідності широкого залучення молоді до краєзнавства з метою розкриття їх творчого та дослідницького потенціалу.

Відчутну підтримку членам Малої академії наук надає Національна спілка краєзнавців України, зокрема її голова П.Т.Тронько. Він часто зустрічається з учнями, ділиться з ними нагальними проблемами сучасного краєзнавства, залучає до участі в історико-краєзнавчих дослідженнях. Уже стала традицією участь членів МАН у роботі всеукраїнських науково-практичних конференціях з історичного краєзнавства, де вони мають можливість обговорювати краєзнавчі проблеми разом із відомими науковцями, істориками, краєзнавцями. За сприяння Спілки, Інституту історії України НАН України, зокрема науковців Т.Ф.Григор’євої та Р.В.Маньковської, дослідження членів МАН вийшли окремою збіркою «Ми діти твої, Україно», присвячені 55-річчю Перемоги українського народу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.

Шкільне краєзнавство в сьогоднішніх умовах набуває особливого значення. Саме воно повинно стати орієнтиром у формуванні національної свідомості молоді, виробленні її громадянської позиції. Адже молоде покоління має підхопити у ХХІ ст. естафету краєзнавчих пошуків своїх попередників.

Гуманітарна освіта нового тисячоліття гостро потребує нової методології, нового типу мислення для визначення перспектив розвитку людини і її цінностей. Поява нових галузей гуманітарного знання, зміни по відношенню до класичної гуманітарної освіти, виникнення приватних альтернативних форм освіти, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій – суттєво змінюють попередні контури системи знань, підносять і посилюють краєзнавчий аспект в освіті.

Краєзнавство – галузь наукових знань, що виникла на фундаменті, закладеному історією, етнографією, географією, археологією, природознавством, ге-

неалогією, економікою, культурологією та ін. Міждисциплінарний характер краєзнавства висвітлює загальні тенденції сучасної науки до синтезу і посилення інтеграційних процесів, взаємовпливу і взаємопроникненню різних галузей знань при вивченні конкретного краю. Кожна з наук дає можливість поглибити комплексне дослідження про край, виокремити його певні сторони. Краєзнавство не лише механічно переймає знання, отримані іншими науками, але органічно включає їх в цілісну систему науки про край.

Краєзнавство як гуманітарна наука досліджує край в різноаспектній направленості як історично розвиваючий, багатогранний об’єкт. Як навчальна дисципліна воно покликано не тільки оптимізувати інтерес молоді до історії своєї «малої батьківщини», особливостей її розвитку, культурної спадщини, видатних постатей краю, але допомагає усвідомити власне місце в історії, спрямувати свій інтелектуальний потенціал, здібності, можливості на процвітання краю, а отже і країни в цілому.

Значення курсу краєзнавства у вишах не викликає сумнівів. Змістом і призначенням вищої освіти є не лише набуття студентом професійних знань та навичок, але розвиток його як всебічно-розвиненої особистості з активною громадянською позицією. При такому підході невід’ємною частиною вищої освіти є гуманітарна складова. Панування сцієнтичного, технократичного світогляду, «комп’ютеризація» свідомості, соціальні хвороби суспільства ведуть до деградації людини. Тому основою відродження нації має стати повернення до її духовних витоків, традицій, звичаїв своїх предків. На цьому наголошували і відомі педагоги минулого, зокрема С.Русова: «Ми збудуємо таку школу, котра б вся була пройнята національним свідомим натхненням, яке виявить вільно увесь наш національний духовний склад і міцно з’єднає нас з рідним краєм, з рідним людом» [24].

Накопичений досвід викладання краєзнавства у вишах дозволяє визначити основні акценти у вивченні дисципліни. З 2001 р. курс «Краєзнавство» був введений у Київському державному університеті інформаційно-комунікаційних технологій [25]. З метою підвищення ефективності системи навчання, активізації пізнавальної діяльності студентів, розвитку творчої ініціативи, самостійності, логічного мислення тощо використані такі форми і методи роботи, які спрямовують студентську аудиторію у проблемно-пошукове, дослідницьке русло. Весь курс поділено на дві частини: теоретичну – вона викладається на лекціях, де визначається саме поняття «краєзнавство», предмет, об’єкт його дослідження, форми, галузева структура, подається характеристика джерел, етапи становлення і розвитку як науки, його місце в системі природничих, економічних, гуманітарних, культурологічних, соціальних та ін. наук, перспективи розвитку тощо. Прикладний характер краєзнавства студенти демонструють на семінарських заняттях, коли за попередньо розданими планами самостійних завдань готують індивідуальні дослідження: «Історія моєї «Малої батьківщини», «Краєзнавчий музей – осередок дослідження краю», «Видатна пам‘ятка в моєму місті (селі)», «Маловідома постать мого краю», «Генеалогічний аналіз мого родоводу». Така діяльність, спрямована на індивідуальний підхід, стимулює творчий пошук студента, передбачає роботу з науковою літературою, колекціями краєзнавчих осередків, місцевими краєзнавцями, через дослідження власного родоводу сприяє глибокому самоусвідомленню особистості.

Краєзнавство не вписується в рамки звичних дисциплін, тому практичні заняття перетворюються в справжні презентації, коли молодь із захопленням представляє своє село, шкільного вчителя, родину, місцеву пам’ятку, супроводжуючи розповідь демонстрацією сімейних альбомів, реліквій, рушників, світлин, виробів місцевих умільців тощо. Важливо зазначити, що більшість з них вперше дізнаються про історію свого села чи родини, і це завдячуючи вивченню краєзнавства.

Стало доброю традицією проведення в Києві щорічних міжвузівських студентських науково-практичних конференцій з історичного краєзнавства. З 2000 року за ініціативою викладачів і студентів Київського університету інформаційно-комунікаційних технологій (тоді Київський інститут зв’язку) та активної підтримки Міжрегіональної академії управління персоналом проведено 4 таких конференції. Кращі доповіді увійшли до збірника статей «Краєзнавство у відродженні історичної пам’яті», що побачив світ у 2003 р., завдячуючи зусиллям члена правління Національної спілки краєзнавців України, доктора історичних наук, професора А.І.Кудряченка. Неодноразово студентські дослідження публікувались у журналі «Краєзнавство».

Слід відзначити, що постійну увагу молодіжним краєзнавчим форумам приділяє академік НАН України П.Т.Тронько. Він щоразу виступав перед студентами з науковими доповідями про історію розвитку краєзнавства, його проблеми і перспективи, з великою зацікавленістю слухав виступи студентів, проводив дружні дискусії і закликав не полишати краєзнавчого пошуку.

На краєзнавчих засадах має будуватися і виховна робота. Такий досвід вже напрацьований у вищезгаданих вузах. Студенти Київського університету інформаційно-комунікаційних технологій зголосилися вивчати українські традиції, звичаї, пісні, побут, в 2001 р. організували краєзнавчо-етнографічний гурток, яким керувала старший науковий співробітник Музею народної архітектури і побуту України, збирач і популяризатор народних традицій Л.М.Костенко. Гурток діяв 7 років і об'єднував 27 осіб. Студенти підготували цілий ряд етнографічних програм, в яких розповіли про традиції і звичаї Київщини, Слобожанщини, Закарпаття та інших регіонів України. Їх радо вітали студенти, викладачі, відвідувачі Музею народної архітектури і побуту України, делегати III з'їзду Національної спілки краєзнавців України та ін.

Освітянське краєзнавство належить до пріоритетних напрямів в роботі Національної спілки краєзнавців України. Багато років члени Спілки, значна частина яких працюють на освітянській ниві, ініціюють і підтримують спільні проекти з освітніми установами, залучають освітян до наукових конференцій з краєзнавства. На сьогодні в Спілці розгорнута велика робота з підготовки навчального посібника «Основи краєзнавства» для студентів вищих навчальних закладів. До його написання залучені відомі вчені, педагоги, фахівці з краєзнавства. Поява такого підручника є нагальною потребою освітянського краєзнавства, сприятиме новому поштовху краєзнавчих досліджень.

Краєзнавство як складова національної освіти має великий потенціал і широкі можливості по вихованню молоді України. У своїй роботі з поліпшення ефективності освіти ми повинні керуватись тим, що молода людина має відбутися не лише як кваліфікований фахівець, здатний працювати в ринковій економіці, а й як особистість, громадянин, патріот української держави. І саме навчальний процес, виховна робота повинні сприяти досягненню поставленого завдання. Тому розглядаючи національну освіту як загальносуспільну і загальнодержавну справу, ми нерозривно пов'язуємо її з краєзнавством.

Джерела та література

1. Указ Президії України «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» // Урядовий кур'єр. – 2001. – 31 січня.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження програми розвитку краєзнавства на період до 2010 р.» від 10.06.2002 р. // III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29–30 жовтня 2003 року). Матеріали та документи. – К., 2004. – С.114–115.
3. *Тронько П.Т.* Доповідь на II з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців // II з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (25 грудня 1996). Матеріали та документи. – К., 1997. – С. 31, 50–51.
4. Статут Всеукраїнської спілки краєзнавців. – К., 1990. – С. 3.
5. *Тронько П.Т.* Історичне краєзнавство. Крок у нове тисячоліття. – К., 2000; *Тронько П.Т.* Краєзнавство у відродженні історичної пам'яті народу. – К., 1999; *Тронько П.Т.* Історія міст і сіл України. – К., 2001; *Шевченко Ф.П.* Зв'язок історичного краєзнавства з спеціальними історичними дисциплінами // Друга наукова конференція з історичного краєзнавства. Вінниця. – К., 1982; *Дмитрієнко М.Ф.* Специфічні історичні дисципліни: значення їх дослідження для розвитку історичного краєзнавства // Проблеми вивчення краєзнавства у вищій школі. – Кіровоград, 1990. – С. 13-17. *Деміфенко О.Я. та ін.* Основи краєзнавства. Навчальний посібник. – Харків, 1999; *Крачило М.П.* Краєзнавство і туризм. Навчальний посібник. – К., 1994; *Захаров С.І.* Функції етапи, стадії географічного краєзнавства // Географія та основи економії в школі. – 1999. – №3. – С. 38-39; *Прокопчук В.С.* Шкільне краєзнавство. – К., 2011. – 336 с; *Гайда Л.* Музей у навчальному закладі. – К., 2009. – 126 с.
6. *Ашурков В.И., Коцюба Д.В., Матюшин Т.И.* Историческое краеведение. – М., 1980; *Цепелева Н.С.* Факультатив по краеведению. – М., 1972; *Строев К.Ф.* Краеведение. – М., 1974.
7. Розвиток українського краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України // Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1991; Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність // Матеріали VII Всеукраїнської конференції. – Черкаси, 1995; Краєзнавство в системі народної освіти // Матеріали регіональної науково-практичної конференції. – Слов'янськ, 1994.
8. *І.Франко.* Галицьке краєзнавство // І.Франко. Зібрання творів у 50-ти томах. – К., 1986. – Т.46. – С.117.
9. *Грабовецький В.В.* Історико-краєзнавчі погляди І.Франка в його праці «Галицьке краєзнавство» // IV

республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – К., 1989; *Лехман І.* І.Франко – пропагандист краєзнавчих екскурсій // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2003. – №41. – С.22.
10. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти томах. – К., 1986. – Т.46. – С.118.
11. Там само. – С.116.
12. *Кострица М.* І.Франко як історіограф Галицького краєзнавства // Історія української географії. – К., 2006.
13. Лист І.Франка до М.Драгоманова від 27жовтня 1883 р. // І.Франко. Зібрання творів у 50-ти томах. – К., 1986. – Т.48. – С.366.
14. *Басс І.І., Каспрук А.А.* Іван Франко. Життєвий і творчий шлях. – К., 1983. – С.179.
15. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти томах. – К., 1986. – Т.3. – С.250–252.
16. Там само. – Т.36. – С.68.
17. *Рябокобила О.О.* Розвиток історичного краєзнавства на Харківщині в 20-30-ті рр. ХХ ст.: дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н.: 07.00.01 «Історія України». – Х., 2000. – С.124.
18. *Зайцев Д.* Методика краєзнавчої роботи // Краєзнавство. – 1927. – №3. – С.1–5; Краєзнавство в школі // Шлях освіти. – 1925. – №11. – С.69–72.
19. ЦДАВО України, ф.166, оп. 3, арк. 10.
20. *Желєзко А.М.* Історичне краєзнавство на Київщині в 1917 – 39 рр.: дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н.: 07.00.01 «Історія України». – К., 2011. – С.114–115.
21. *Левченко В.В.* Краєзнавство в Одеському інституті народної освіти (1920-1930 рр.): становлення, напрями, традиції // Краєзнавство. – 2011. – №2. – С.16–19; *Левченко В.В.* Історія Одеського інституту народної освіти (1920-1930 рр.) – Одеса, 2010. – 421 с.
22. *Бокій Н.М., Брайченко О.Д., Куценко Л.В.* До джерел історії краю: навчальний посібник. – Кіровоград, 1994; *Козир І.А., Шевченко С.І.* Історія рідного краю (навчальний посібник для шкіл Кіровоградщини). – Кіровоград, 2001. – 72 с.; Києвознавство. Посібник для шкіл. – К., 1999. – 138 с.; *Кравченко Н.М., Чиговська Л.Г., Неліна Т.В.* Фастівщина: Сторінки історії. (Від давнини до 20-х рр. ХХ ст.). Навчальний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів. – Фастів, 2004. – 255 с.
23. *Берека В.* Розвиток масового туристсько-краєзнавчого руху в школах та позашкільних закладах (на матеріалах Хмельницького Центру туризму і краєзнавства учнівської молоді) // Краєзнавство. – 2000. – №1-2. – С.106–108.
24. *Русова С.* Націоналізація школи // Вибрані твори. – К., 1996. – С.229.
25. *Маньковська Р.В.* Робоча навчальна програма з дисципліни «Краєзнавство». – К., 2001. – 24 с.

Руслана Маньковская

Краеведение и образование: истоки и перспективы совместного развития

В статье рассматривается взаимосвязь образовательного процесса с краеведением, подчеркивается познавательно-воспитательный потенциал изучения родной земли. В исторической ретроспективе прослеживается процесс совместного становления и развития образования и краеведения в конце XIX – начале XXI в. в Украине.
Ключевые слова: *краеведение, образование, изучение родной земли, краеведческие экскурсии и экспедиции.*

Ruslana Mankovska

Ethnography and education: Background and future

The article tells about connection between educational process and ethnography knowledge; rich reserve of native country exploration is mentioned herein. The historical process of beginning and development of educational ethnography at the end of 19-th – beginning of 21-th century in Ukraine is described.
Key words: *ethnography, education, ethnography excursions.*

ISSN 2222-5250

УДК 906(477.82)

Геннадій Бондаренко (м. Луцьк)

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

У статті характеризується сучасне становище в теорії та методології історичного краєзнавства, висвітлюються проблеми використання різних підходів до регіональної історії та мікроісторії. Акцентується на нових методологіях, що є в основі дослідницької діяльності та використовують усну народну історію та історію повсякдення.

***Ключові слова**: історичне краєзнавство, краєзнавча освіта, мікроісторія, теорія та методологія.*

Актуальність. Історичне краєзнавство у навчальних планах вищих навчальних закладів відносять до однієї зі спеціальних історичних дисциплін. Воно є такою галуззю історичного знання, яка всебічно вивчає історичний процес певного краю, населеного пункту, життя і діяльності людей та історичних постатей. Як наука історичне краєзнавство постійно виробляє власні методику і техніку історичного дослідження, яка потрібна історичній науці в цілому, а також постійно поповнюється новими конкретними досягненнями краєзнавців.

Стан вивчення проблеми. Понятійно-категоріальний апарат історичного краєзнавства підпорядковується теорії історичного пізнання, тому постійно поповнюється і вдосконалюється надбаннями всіх історичних наук, таким чином збагачуючи власну теорію і практику. Отже, постійно триває вдосконалення теорії і методології історичного краєзнавства та процес творення і запровадження нових понять і категорій, які необхідно знати як шкільному вчителеві історії, так і викладачеві вищого навчального закладу. З'являються публікації довідково-інформаційного характеру: енциклопедичні видання і словники-довідники, де автори намагаються врахувати нові теоретико-методологічні підходи. Однак поруч з ними глибшої і докладнішої розробки вимагає історіософська сторона.

Одне з важливих завдань історичного краєзнавства – сформувати історичне мислення, логіку історичного пізнання та розуміння історичного процесу на конкретних прикладах регіональної, близької учням і студентам історії «Малої батьківщини». На основі конкретних і близьких молоді історичних знань, вона за допомогою історичного мислення матиме можливість оцінювати минуле, зберігати історичний досвід попередніх поколінь і робити прогнози на майбутнє. Цьому сприятимуть регіональні програми курсів та факультативів «Київщинознавство», «Поділезнавство» та інші. Зокрема, з 2005 р. у загальноосвітніх закладах Волинської області управління освіти і науки Волинської облдержадміністрації запровадило факультативний курс «Волинезнавство» з відповідною програмою, який має викладатись учням впродовж всіх років навчання [1].

Конкретно розглядає проблеми методології історичної науки на рубежі двох століть академік В. Смолій, стаття якого була опублікована в «Освіті України» у 1994 р. У ній він наголошує на необхідності пошуку і використання нових методологічних підходів [2]. За його редакцією виходять збірники «Регіональна історія України» [3], які висвітлюють теоретико-методологічні проблеми регіональної історії, регіоналізму та федералізму в українському аспекті. Цим проблемам, викладанню історії та вдосконалення методології, присвячено чимало конференцій, семінарів, круглих столів (Харків, 1995 [4], Київ, 2005 [5]) і публікацій, які з'явились в кінці XIX – на початку нового XXI століття.

Л. Винар, В. Косик, С. Кульчицький, Я. Ісаєвич та інші відомі вчені багато уваги приділили новим підходам в історичному пізнанні, виступаючи на III Всесвітньому конгресі українських істориків у Луцьку в 2006 р. [6]. Важливими є погляди істориків-науковців на шкільну історію, на формування підручників, які були висловлені у жовтні 2007 р. на Робочій нараді з моніторингу шкільних підручників історії України, що відбувалася в Українському інституті національної пам'яті [7].

Виклад матеріалу. Наукові проблеми історичного пізнання і теоретичні оцінки, пов'язані з історичним краєзнавством, показують, що конкретна історія краю завжди значно багатша ніж уніфікована історія. Про це навіть свідчать державні, загальноєвропейські чи світові проблеми періодизації. Річ у тому, що із цими періодизаціями ніколи повністю не співпадає конкретна історія краю. Так само історико-просторові уявлення про край свідчать, що межі, розмір краю могли залежати на певних етапах історії від природно-географічних, адміністративно-територіальних, полі-

тико-економічних та інших чинників, а отже це впливало на формування поняття про певну землю, край, регіон (гміна, воєводство, волость, повіт, губернія, район, округа, область тощо).

Тому у формуванні історичного мислення важливе місце займає розуміння історичного, конкретного і паралельного часу, що дає можливість складати синхроністичні таблиці просторово-хронологічного спрямування, порівнюючи добре відомі події регіону, місцевої історії з подіями в Україні й світі. Історичне мислення дає також можливість представити історичний час як частину тривалості, конкретність, що має точку відліку, поруч з абсолютним, паралельним, уявним і сакральним часом, відрізнити конкретну історію від віртуальної реальності, яка може успішно створюватись сучасними комп’ютерними технологіями.

Просторове і часове розуміння історії краю дає можливість учням і студентам зрозуміти та застосовувати один із основоположних принципів історичної науки – принцип історизму. Саме цей принцип визначає логіку історичного мислення та історичного пізнання.

Згаданий курс «Волинезнавство» є необхідним, оскільки у шкільному курсі історії всього 6 уроків виділено у різних класах для вивчення теми «Наш край», яка раніше охоплювала 14 годин. Тому ще більше треба приділяти уваги для вивчення історії краю в ході викладання вітчизняної і всесвітньої історії. Прикладом може служити поняття «Волинь» як об’єкт історичного пізнання для різних етапів історичного розвитку краю, а саме: Волинське князівство, Волинське воєводство, Волинське намісництво, Волинська губернія, Волинська область, які постійно використовуються в історичних дослідженнях, в темах з історії України та всесвітньої історії і тому кожного разу необхідно чітко визначатись в історичному часі, щоб окреслити край як частину історичного простору.

У різні часи поняття Волинь і Полісся, Правобережжя і Подніпров’я, Лівобережжя і Слобожанщина, Поділля і Галичина, Придунав’я і Буковина, Запоріжжя і Таврія та інші мали особливе для кожного часу значення і власну історію. Тому досліднику важливо усвідомлювати часові та просторові межі поняття краю, щоб зрозуміти його внутрішнє життя, зовнішні впливи і зв’язки, коли ці землі були в складі різних держав або адміністративно-територіальних одиниць. Саме тоді більш зрозумілим стане поняття «історична доля» як незворотність історичного процесу.

В історичному краєзнавстві проблеми обліку і виміру часу мають важливе методологічне значення у зв’язку з переведенням дат минулого на сучасне літочислення і необхідністю врахування регіональних особливостей використання ери і календарів. Прикладом використання історичного часу є всі ери, які знало людство, хоча точка відліку могла бути як справжньою подією, так і вигаданою, але всі вони мали умовне значення. Східні слов’яни використовували у своїй історії переважно дві ери: Візантійську – від створення світу, за якою, якби ми нею користувались, ми б мали тепер 7519 рік, і еру від народження Ісуса Христа, якої триває 2011 рік.

Не вдаючись до подробиць, варто зауважити, що до 1700 р. або до 7208 р. за ерою від створення світу дати записувались кириличними літерами на українських землях, які входили до Київської Русі та Московської держави і арабськими (індійськими) цифрами на землях у складі Речі Посполитої. Для сакрального мистецтва це має значення при локалізації походження історичного джерела. Разом з тим, варто звернути увагу на те, що у Польщі з кінця XVI ст. іконописці, коли і записували дату кирилицею чи цифрами, то користувались ерою від Різдва Христового. У Московській державі, а пізніше у Російській імперії датування кирилицею йшло за Візантійською ерою і цифрове – за християнською. Деякий час, кілька років після реформи літочислення, у документах, як виняток, трапляються записи, датовані хоча і по новому, але за старими правилами, тобто записані кирилицею.

Робота над архівними документами з історії православної та католицької церкви вимагає практичних знань з хронології, які стосуються записів у церковних книгах і документах про народження, хрещення, одруження, смерть тощо. Оскільки православна церква користується і сьогодні юліанським календарем, або «старим стилем», католицька – григоріанським, а громадянське і державне життя у Росії, у складі якої були й українські землі, лише з 1918 р. і у Польщі, до якої також входили українські території, ще з XVI ст., рахунок часу ведеться за григоріанським календарем або за «новим стилем», то потрібно історичні джерела, особливо церковні відомості ретельно перевіряти стосовно використання календарного стилю, щоб не трапилося помилки. Для цього треба використовувати таблицю хронологічних поправок, бо якщо у XVI – XVII ст. розходження між юліанським і григоріанським календарями становило 10 діб, то у XVIII – 11, XIX – 12, XX і XXI ст. – 13 діб. Згадані хронологічні проблеми стосуються Західної України, зокрема Волині, частини якої перебували під владою різних держав з різними календарними системами впродовж XVI – XX століть, коли і відбувалось найбільше змін у хронології.

У контексті власної та світової історії край і люди завжди виступають найбільш конкретно, прив’язано

до суспільного життя і, отже, факти та події історії краю можуть підтвердити або спростувати наслідки деяких узагальнень історичних досліджень. У процесі навчання історія краю найбільш ґрунтовно, таким чином, розкриває поняття історичних пам'яті, свідомості, мислення та історичного досвіду, які необхідно формувати саме у молоді.

Вивчення і врахування різних поглядів, їх розуміння і сприйняття інколи мають значний вплив на подальший розвиток історичних краєзнавчих досліджень, особливо міжлюдських стосунків, які справедливо вважаються народною дипломатією. Ці взаємини між сусідами часто визначають і стосунки між громадянами різних національностей, які проживають поруч і становлять разом населення краю. Особливими джерелами історії культури кожного краю є його традиції, звичаї, побутове життя, розмаїття багатства якого завжди приваблювало дослідників. У цьому багатстві закладено генетичну пам'ять краян, їхній історичний досвід, які є основою історичних пам'яті і свідомості, важливими чинниками демографічного і генетичного виховання, що формують історичне мислення.

Історичне краєзнавство, насичене конкретним матеріалом, допомагає формувати історичне мислення як населення взагалі, так і, особливо, учнівської та студентської молоді. Без знання і розуміння власної історії «малої батьківщини» дуже важко виховувати свідомих громадян – патріотів, формувати історичне та державне мислення, яке обов'язково має враховувати загальнонаціональні традиції та потреби розвитку регіонів, що відмічалось у виступах делегатів на III і IV з'їздах Національної спілки краєзнавців України у 2003 [8] і 2008 [9] роках.

Оскільки по-різному історичний процес, його події можуть впливати на долю держави чи окремого регіону, тому вони і матимуть різні у майбутньому історичні оцінки та формуватимуть різні погляди на історію і на наслідки життя та діяльності людей в краї. Прикладом можуть бути події навколо Першої і Другої світових воєн, їх наслідки, зокрема для України та її сусідів – Польщі, Білорусі, Росії, Румунії, Угорщини, Чехії, Словаччини та інших держав і народів, долі й землі яких переплелись спільними історичними подіями, і які постійно живлять історичну пам'ять. Причому оцінки можуть бути і були з різних позицій: в контексті історії СРСР, державної незалежності чи національної автономії, соціально-політичного чи національно-культурного розвитку народів тощо.

Вивчення і врахування різних наукових історичних поглядів та оцінок, їх розуміння і сприйняття мають значний вплив на подальший розвиток історико-краєзнавчих досліджень. Отже, історичне краєзнавство завжди збагачувало і збагачує історичну науку, а також, у співставленні із світовою історією, є достатнім полем перевірки загальних і окремих положень теорії і практики історичного пізнання. У свою чергу, воно також використовує нові досягнення історичної науки, що дозволяє підняти історичне краєзнавство на новий рівень, формуючи історичні знання про кожну частинку рідної землі, її людей як важливий чинник національно-культурного розвитку народу, держави і світової цивілізації.

Сьогодні проблеми історичного краєзнавства позначаються великими змінами, які відбулись у зв'язку із здобуттям незалежності та державності України, з появою на карті Європи і світу нових країн та політичних, економічних й інших союзів. XXI століття, у якому посилились інтеграційні процеси, спонукає людство до вивчення минулого з метою уникнення помилок у майбутньому, яке повинно будуватись на визнанні загальнолюдських цінностей, якими є життя людини і життя цивілізації і які є важливими у використанні будь-якої сучасної методології в історичному пізнанні. В таких умовах спілкування виникає потреба краще пізнати самих себе і своїх сусідів, з якими поєднала історична доля. Особливими для вивчення історичного минулого завжди були і є порубіжні землі, зокрема Волинь, Галичина, Крим, які були або могли бути об'єктом, де виникали конфліктні ситуації між сусідами у минулому.

Історичне краєзнавство і конкретні краєзнавчі дослідження дають можливість сприйняти історичний простір і зрозуміти чим він відрізняється від безмежності. «Мала батьківщина» уособлює певну територію, від якої кожна людина починає своє свідоме життя і розширює власний світогляд, у тому числі в плані практичного освоєння простору, від того, де живе і до того простору, який починає розуміти, включаючи поняття села, міста, області, держави, планети Земля, Всесвіту. Знання про свій край є такими, до яких людина часто повертається впродовж свого життя, оцінюючи і порівнюючи інші краї та землі. Докладно про значення краєзнавства говорить у своїх наукових і публіцистичних працях голова Національної спілки краєзнавців України, академік НАН України Петро Тимофійович Тронько, і саме його праці та ідеї складають теоретичну основу українського історичного краєзнавства [10]. Правління Спілки визначає пріоритетні напрями в дослідницькій діяльності краєзнавців у краєзнавчій освіті та сприяє розвитку краєзнавства у регіонах.

Місцеве краєзнавство завжди і всюди, за різних умов, обережно продовжувало свій поступ до всебічного збереження історичної пам'яті та історичного досвіду через різні форми дослідницької діяльності та накопичення історичних матеріалів на май-

бутнє. Це і є один із чинників, який у складних умовах сприяв національно-культурному відродженню і утвердженню державності в Україні, що підкреслює О. Реєнт [11]. Конкретні дати, події, явища, люди завжди були об'єктом сприймання, вивчення, особливо тоді, коли до них можна було «доторкнутись», коли їх можна було перевірити, коли в них можна було пересвідчитись. Бо саме на історико-краєзнавчому матеріалі та праці краєзнавців різних часів, значною мірою, формувались і формуються історичне і державне мислення, національна ідентифікація та самосвідомість майбутніх поколінь.

Важливу роль відіграє історичне краєзнавство у формуванні історичної пам'яті. Як категорія історичного пізнання історична пам'ять зберігає джерела історичного процесу і відтворює історичний досвід суспільства. До історичної пам'яті належить генетична пам'ять поколінь і кожної людини, зокрема, зосереджені в архівах, музеях, бібліотеках та інших державних і приватних зібраннях історичні матеріали, документи, а також – історичні пам'ятки архітектури, мистецтва, традиційно-побутової культури тощо.

Сукупна історична пам'ять зберігає позитивний і негативний досвід, різні факти, події, явища історичного процесу і суспільного життя, фіксовані в джерелах. Власне історична пам'ять забезпечує розуміння наступності поколінь і саме вона свідчить про незворотність та безальтернативність історичного процесу і про необхідність збереження надбань людства як значних, так і всіх інших, від всесвітніх до регіональних, тобто кожного краю, який завжди неповторний і оригінальний. Якщо з одного боку історична пам'ять свідчить про незворотність та безальтернативність історичного процесу, то з іншого – свідчить про те, що в кожній історичній миттєвості, яка називається сучасність, завжди існує альтернатива, що формує історичну долю людей, краю, держави, нації, людства. Існування історичної альтернативи впливає на історичне мислення, зберігаючись певний час в історичній свідомості, і може сприяти появі нових альтернатив.

Учні й студенти, взагалі молодь, яку цікавить історія свого краю, мають зрозуміти, що історична доля складається для кожного регіону і для кожної людини тісно пов'язано з історичною і політичною волею. Історична доля формується за допомогою історичного мислення і за політичною волею, яка переважає історичне мислення завдяки політичному мисленню, яке завжди є частиною історичного. Вони не лише між собою тісно пов'язані, а також одне з них на певному етапі розвитку суспільства може домінувати. В тому і проявляється історична альтернатива, що домінуюче політичне мислення і політична воля окремих політичних сил та осіб може призвести до обрання історичної долі, яка згодом, може статися, не відповідає не лише історичному мисленню, а й здоровому глузду.

Історичне мислення, спираючись на логіку історичного пізнання, вказує на те, що факти, події і явища минулого, можуть продовжувати існувати в сучасності та зберігатись у майбутньому, що дає можливість певною мірою його прогнозувати і передбачувати. Втім майбутнє не є конкретністю, яку можна ретельно дослідити, але його можна прогнозувати саме на основі вивчення минулого історичного досвіду і тих процесів і тенденцій розвитку, які могли починатись у минулому, зберігатись у сучасності та продовжуватись у майбутньому. Це повинні розуміти учні і студенти, які вивчають історію світу, України і краю. Таким чином послідовність подій і наступність в історичному процесі, наступність поколінь та їх історичний досвід забезпечують формування історичного мислення і є його методологічною спрямованістю.

Отже, завжди існує альтернатива вибору. Але вона пов'язана з миттєвістю в сучасності і в історичному часі є миттєвістю.

В цілому історичне краєзнавство сьогодні представлено двома напрямами: теоретичним і конкретної історії краю, яка також є мікроісторією. Теоретичний аспект історичного краєзнавства стосується світоглядно-методологічних проблем, які не можуть не впливати на вибір дослідників щодо фактів, подій, явищ, джерел і оцінок і на якість викладання історичного краєзнавства та поширення краєзнавчої освіти.

Теорія і методологія історичної науки кожного відрізку часу є одночасно теоретичною і методологічною основою мікроісторії, історико-краєзнавчих досліджень, які в свою чергу, впливають на вдосконалення методів історичних досліджень, на вибір відповідної методології, особливо на межі з іншими і не тільки історичними науками, оскільки краєзнавство, крім історичного включає, географічний, економічний, природничий, мистецький, літературний та інші аспекти.

З позицій ідей А. Тойнбі [12], який відомий створенням методології, в основі якої лежить поняття «достатнього» або «самодостатнього поля історичного дослідження» та К. Яс перса [13], який на основі поняття «осьового часу» (VIII – II ст. до н.е.), ділить історію людства на три періоди, і вважає, що третій період є часом постійної інтеграції людства на основі західноєвропейського суспільства важливо, щоб учні та студенти при вивченні історії краю вміли обрати і обґрунтувати достатнє поле історичного дослідження та могли дослідити і показати інтегрованість краю та його значення для розвитку людства.

У сучасних методологічних підходах до історичного краєзнавства слід звертати увагу на «самодостатність поля історичних досліджень». Це поняття характеризується певними просторовими, часовими, кількісно-проблемними параметрами, а також може стосуватись людських спільнот та окремих історичних постатей. Ось чому необхідно в історичному краєзнавстві чітко визначати межі регіону і часові рамки, обирати тематику завершеного характеру відповідно до параметрів достатності, що допоможе вивчати будь-яку тему досить глибоко і повно.

Методологічні проблеми історичної науки та історичного краєзнавства у вищій школі мають охоплювати також ті питання, які розроблялись у західній історіософії О. Шпенглером [14] і А. Тойнбі [15], К. Поп пером [16] та іншими вченими як альтернатива марксизмові. У К. Поппера важливою методологічною розробкою є критика історицизму [17], а у Р. Колінгвуда – поняття і категорії історичного пізнання [18].

Мікроісторія, історія краю, населеного пункту завжди глибша і конкретніша, особлива й багатша за різні історичні узагальнення. Особливо це стосується долі людини, яка стає джерелом, фактом, подією, явищем, важливим для вивчення історичного процесу. Тому сьогодні краєзнавство є ще й тією наукою, на якій найбільше ґрунтується історія повсякдення, що наповнюється змістом традиційної побутової культури, долі людини як історичного джерела. Залучаються до наукового обігу ті джерела людської діяльності, які визначають щоденне життя людей, а тому і тісно пов'язані усною народною історією, з історією повсякдення, яка стає об'єктом уваги дослідників і визначає сьогодні нові методологічні підходи в історичній науці та історичному краєзнавстві.

Усна народна історія, історія повсякдення в історичному пізнанні охоплюють буденне, можливо певною мірою одноманітне, життя всіх сфер суспільства, яке може дати відповідь на взаємини людини і природи, людини і суспільства, людини і людини. А це робить більш конкретним пізнання історичного процесу і його особливостей у кожному регіоні, коли недостатньо документальних свідчень, архівних матеріалів. Цим важливим питанням була присвячена Всеукраїнська наукова конференція «Історія України крізь призму мікроісторії та історії повсякдення» (16 вересня 2010 р.), матеріали якої опубліковані у науковому журналі «Краєзнавство», де представлено важливі теоретичні підходи в історіографії та історичних краєзнавчих дослідженнях О. Удодом [19], В. Бондарем [20] і В. Мол чановим [21].

Важливим методологічним підходом в історичних науках є той, що стверджує тенденційний підхід у набутті знань і формуванні історичного мислення. Тенденційність історичного краєзнавства є двосторонньою: об'єктивною і суб'єктивною. Об'єктивність тенденційності пов'язана з тим, що історичний процес як об'єктивна реальність спрямований у майбутнє, а суб'єктивність – полягає в тому, що у пізнанні чільне місце займає людський фактор, який тенденційний залежно від можливостей пізнання і відтворення історичного процесу. Річ у тому, що суб'єктивність історичного пізнання залежить не лише від соціального замовлення і позиції дослідника, а також від недостатності знань про минуле, у яке неможливо повернутись. Отже, методологічна спрямованість історичної освіти визначається тенденційністю історичного пізнання, яка зумовлюється не лише суб'єктивними, а й об'єктивними чинниками. Найважливішим з них є спрямованість історичного процесу в майбутнє, що вказує на незворотність історичного процесу і зумовлює також незворотність історичної долі, в якій важливу роль відіграє людський фактор. Тому методологічні підходи до навчання і виховання молоді на основі мікроісторії та історичного краєзнавства мають бути об'єктом постійної уваги і вдосконалення.

Кожний вчитель і викладач повинен мати власну технологію формування історичного і державного мислення, яка мусить вирізнятись логічно-науковою послідовністю. Глибокий зміст повинні мати історичні знання закладені у певну форму, доступну розумінню, тобто певний апробований практикою алгоритм самостійного, логічного набуття і збереження знань. Варто визначити і окреслити як цілісність, так і структурні елементи форми і вже тоді переходити до аналізу результатів набутих при вивченні історичного явища, події, факту. При формотворенні знань має бути залучено і активізовано психічні властивості учня або студента, можливості всіх видів пам'яті: моторної, слухової, зорової тощо.

Оскільки логічно-наукова структура формування історичного мислення в учнів, студентів має обиратись вчителем, викладачем це означає, що слід визначитись у необхідному обсязі фактичного матеріалу, який має стати базою розвитку здібностей, умінь і навичок самостійної навчальної діяльності кожного учня. З цією метою також визначається необхідний понятійно-категоріальний апарат, який стане інструментом навчально-пізнавальної діяльності. Для кращого розуміння учнями або студентами історичного процесу необхідно визначити обсяг історичного матеріалу кожного заняття, теми, визначити, які включати поняття і категорії, в якій кількості та по-

слідовності. Важливе значення для формування історичного мислення молоді має глобально-історичний матеріал, який треба пов'язувати з місцевою історією. Прикладом може бути вивчення історії світових воєн, які вихором пронеслись над Україною та її регіонами у XX ст. Втім не лише політична історія, а й історія освіти, культури, науки, економіки, природи тощо має стати важливим аспектом у краєзнавчій освіті та в історичному пізнанні, це важливо тому, що людське, суспільство живе на основі відтворення і збереження досвіду попередніх поколінь.

Однією з конкретних і добре розроблених технологій формотворення знань є та, яка представлена київським вченим-практиком В.Сотніченком у багатьох публікаціях та обговорювалась на Всеукраїнській науковій конференції «Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей» в Одесі у 1999 р. [22].

Висновки. У системі гуманітарної та історичної освіти історичне краєзнавство представляє також частину краєзнавчої освіти, яка є важливим аспектом навчально-виховної діяльності освітніх закладів, учителів і викладачів. Тому тільки на основі розуміння загальнолюдських цінностей (життя людини і життя цивілізації), слід використовувати історичні знання з таким методологічним підходом, щоб формувати людину загальнолюдської любові та патріота з державним мисленням. Важлива роль історичного краєзнавства, у розумінні правдивості і об'єктивності висвітлення історичного процесу, наскільки про це можна говорити, підтверджується тим, що у радянський час серед краєзнавців у 20 – 30-ті роки репресовано було багато дослідників, вчених, які намагались висвітлювати історичний процес всупереч офіційній ідеології і соціальному замовленню, про що свідчить книга «Репресоване краєзнавство (20 – 30-і роки)» [23]. Отже, вони мали певний вплив на формування історичного мислення, на історичну освіту. Сьогодні саме історична освіта повинна забезпечити інтелектуальний рівень підготовки молоді до життя на основі використання історичного досвіду попередніх поколінь.

Джерела та література

1. Волинезнавство. Програма факультативу для загальноосвітньої школи / Упорядник Г. Бондаренко. – Луцьк: [б .в.], 2005. – 25 с.
2. *Смолій В. А.* Українська історична наука на рубежі XXI століття: Проблеми пошуку нових теоретичних та методологічних підходів // Освіта України. – №27. – 1997. – 4 липня.
3. Регіональна історія України: Зб. наук. ст. Вип. 1 / Ред.: В. А. Смолій; Ін-т історії України НАН України. – К., 2007. – 273 с.; Регіональна історія України: зб. наук. ст. Вип. 2 / Ред. : В. Смолій; НАН України. Ін-т історії України, Центр теорет.-методол. пробл. іст. регіоналістики. – К., 2008. – 305 с.
4. Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Харків 15–17 листопада 1995 р.). – Харків, 1995.
5. Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології. Матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004 р.). – К., 2005. – 108 с.
6. III Міжнародний конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу». Луцьк, 17-19 травня 2006 р.: Доповіді та повідомлення: в 3-х т. / Укр. іст. т-во, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки / гол. Ред.: Л. Винар, І. Коцан. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2007–2008. – Т. 1–3.
7. Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упорядкув. і ред. Н.Яковенко. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2008. – 128 с.
8. III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29–30 жовтня 2003 року). Матеріали та документи. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – С. 27–84.
9. IV з'їзд Національної спілки краєзнавців України (28 жовтня 2008 р.) Матеріали і документи. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2009. – С. 48–85.
10. *Тронько П. Т.* Історичне краєзнавство в розбудові суверенної України / Тронько П. Т. // Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи Науковий збірник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 10–19; *Тронько П. Т.* Краєзнавство України: здобутки і проблеми (До III з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців) / Тронько П. Т. – К., 2003. – 126 с.
11. *Реєнт О. П.* Проблеми сучасного поступу краєзнавства / Реєнт О. П. // Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи Науковий збірник. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 22–25.
12. *Тойнбі А.* Дослідження історії / Тойнбі А. – У 2-х т., т. 1. – К.: Основи, 1995. – С. 14–24.
13. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / Ясперс К. – М.: Политиздат, 1991. – С. 240–241.
14. *Шпенглер О.* Закат Европы / Шпенглер О. – М.: Мысль, 1993. – Т. 1. – 672 с.; 1998. – Т. 2. – 608 с.
15. *Тойнбі А.* Дослідження історії. – У 2-х т. / Тойнбі А. – К.: Основи, 1995.

16. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / Поппер К. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 444 с.; Т. 2. – 494 с.
17. *Поппер К.* Злиденність історицизму / Поппер К. – К.: Абрис, 1994. – 192 с.
18. *Колінгвуд Р.* Ідея історії / Р. Колінгвуд. – К.: Основи, 1996. – 615 с.
19. *Удод О.* Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії // Краєзнавство. Науковий журнал / Удод О. – 2010. – С. 8–9.
20. *Бондар В.* Повсякденне життя селянства Наддніпрянської України: другої половини XIX – початку XX ст. / Бондар В. // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2010. – С. 10–18.
21. *Молчанов В.* Теоретичні підходи дослідження добробуту населення України у XIX – на початку XX ст. / Молчанов В. // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2010. – С. 19–28.
22. *Сотніченко В.М.* Методичні засади самостійного навчання / Сотніченко В.М. // Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей. Збірник статей. – Одеса, 1999. – С.141–147.
23. Репресоване краєзнавство (20 – 30-і роки). – К. – Хмельницький, 1991. – 480 с., іл.

Геннадий Бондаренко

Теоретические и методологические проблемы исторического краеведения

В статье характеризируется современное состояние в теории и методологии исторического краеведения, освещаются проблемы использования разных подходов к региональной истории и микроистории. Акцентируется на новых методологиях, которые лежат в основе исследовательской деятельности, используют устную народную историю и историю повседневности.

Ключевые слова: *историческое краеведение, краеведческое образование, микроистория, теория и методология.*

Gennadiy Bondarenko

Theoretical and methodological problems of historical local lore

The article characterized the current state of the theory and methodology of historical ethnography, highlights the problem of using different approaches to regional history and micro-history. Focuses on new methodologies that underpin the research activities using the oral folk history and the history of everyday life.

Key words: *local history, natural history education, micro-history, theory and methodology.*

УДК 37.016:908

Віктор Прокопчук (м. Кам’янець-Подільський)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА

У статті розкриваються деякі питання теорії і методології сучасного шкільного краєзнавства, зокрема – його предмет, функції, джерела, понятійно-термінологічне поле, види і форми, принципи і методи організації.

Ключові слова*: школа, шкільне краєзнавство, функції, терміни, принципи, методи.*

Цього питання в 70–80-і роки минулого століття в певній мірі торкались А.З.Сафіулін, В.М.Ашурков, Д.В.Кацюба, Г.М.Матюшин, Н.С.Борисов, І.Т.Прус, А.Е.Сейненський [1], у добу незалежності України – М.Ю.Кострица, В.В.Обозний, В.С.Прокопчук, Ярослав Треф’як [2].

У зв’язку з активізацією шкільної пізнавальної, дослідницької і суспільно-перетворювальної діяльності учнів під керівництвом педагогів, спрямованої на вивчення рідного краю, його історії, фольклору, традицій, звичаїв, обрядів, формування національного світогляду й патріотизму підростаючого покоління назріла потреба оглянути й систематизувати набутий досвід, досягнення теорії й методології.

Мета цієї статті саме полягає в розгляді основних аспектів теорії і практики сучасного шкільного краєзнавства.

Задаймося питанням: чи правомірно в системі краєзнавства виділяти таку його структурну складову як шкільне краєзнавство? Незаперечним є той

16. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / Поппер К. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 444 с.; Т. 2. – 494 с.
17. *Поппер К.* Злиденність історицизму / Поппер К. – К.: Абрис, 1994. – 192 с.
18. *Колінгвуд Р.* Ідея історії / Р. Колінгвуд. – К.: Основи, 1996. – 615 с.
19. *Удод О.* Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії // Краєзнавство. Науковий журнал / Удод О. – 2010. – С. 8–9.
20. *Бондар В.* Повсякденне життя селянства Наддніпрянської України: другої половини XIX – початку XX ст. / Бондар В. // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2010. – С. 10–18.
21. *Молчанов В.* Теоретичні підходи дослідження добробуту населення України у XIX – на початку XX ст. / Молчанов В. // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2010. – С. 19–28.
22. *Сотніченко В.М.* Методичні засади самостійного навчання / Сотніченко В.М. // Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей. Збірник статей. – Одеса, 1999. – С.141–147.
23. Репресоване краєзнавство (20 – 30-і роки). – К. – Хмельницький, 1991. – 480 с., іл.

Геннадий Бондаренко

Теоретические и методологические проблемы исторического краеведения

В статье характеризируется современное состояние в теории и методологии исторического краеведения, освещаются проблемы использования разных подходов к региональной истории и микроистории. Акцентируется на новых методологиях, которые лежат в основе исследовательской деятельности, используют устную народную историю и историю повседневности.

Ключевые слова: *историческое краеведение, краеведческое образование, микроистория, теория и методология.*

Gennadiy Bondarenko

Theoretical and methodological problems of historical local lore

The article characterized the current state of the theory and methodology of historical ethnography, highlights the problem of using different approaches to regional history and micro-history. Focuses on new methodologies that underpin the research activities using the oral folk history and the history of everyday life.

Key words: *local history, natural history education, micro-history, theory and methodology.*

УДК 37.016:908

Віктор Прокопчук (м. Кам’янець-Подільський)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА

У статті розкриваються деякі питання теорії і методології сучасного шкільного краєзнавства, зокрема – його предмет, функції, джерела, понятійно-термінологічне поле, види і форми, принципи і методи організації.

Ключові слова: *школа, шкільне краєзнавство, функції, терміни, принципи, методи.*

Цього питання в 70–80-і роки минулого століття в певній мірі торкались А.З.Сафіулін, В.М.Ашурков, Д.В.Кацюба, Г.М.Матюшин, Н.С.Борисов, І.Т.Прус, А.Е.Сейненський [1], у добу незалежності України – М.Ю.Костриця, В.В.Обозний, В.С.Прокопчук, Ярослав Треф’як [2].

У зв’язку з активізацією шкільної пізнавальної, дослідницької і суспільно-перетворювальної діяльності учнів під керівництвом педагогів, спрямованої на вивчення рідного краю, його історії, фольклору, традицій, звичаїв, обрядів, формування національного світогляду й патріотизму підростаючого покоління назріла потреба оглянути й систематизувати набутий досвід, досягнення теорії й методології.

Мета цієї статті саме полягає в розгляді основних аспектів теорії і практики сучасного шкільного краєзнавства.

Задаймося питанням: чи правомірно в системі краєзнавства виділяти таку його структурну складову як шкільне краєзнавство? Незаперечним є той

факт, що краєзнавство, як галузь суспільної діяльності, має свою внутрішню структуру – певну кількість складових з характерними зв’язками між ними. Це структурування відбувається за певними ознаками – змістом і формою організації. За змістом краєзнавство ділиться на історичне, географічне, літературне, пам’яткознавче, культурологічне, економічне, природниче тощо. За формою організації діяльності – на державне і громадське, у першу чергу. І тут усе зрозуміло, бо державне пов’язане з краєзнавчою діяльністю органів місцевого самоврядування, управління, наукових установ та організацій, вищих навчальних закладів, музеїв, архівів, бібліотек, спрямованою на комплексне вивчення певної території, а громадське – охоплює участь громадських інституцій – товариств, спілок, асоціацій, гуртків, клубів, окремих дослідників у вивченні краю. На перший погляд цими двома формами практично охоплені всі суб’єкти краєзнавчого процесу, у тому числі й школа, як державний навчальний заклад, у складі якого функціонують також громадські інституції (гуртки, зокрема, товариства, клуби, асоціації).

І все ж виокремлення шкільного краєзнавства в самостійну складову небезпідставне. Його особливість навіть у тому, що воно вдало використовує і часто поєднує елементи і державного, і громадського краєзнавства, у нього свій рівень досліджень, своя система координації, у його орбіту втягнуто наймасовішу аудиторію. Учителі (і, навіть, учні) не раз брали активну участь у всеукраїнських краєзнавчих проектах. Згадаймо роль учительства в зборі матеріалів, підготовці нарисів і довідок до двадцятишеститомної історії міст і сіл Української РСР. Тоді серед стотисячного колективу творців літопису населених пунктів вони склали щонайменше третину.

Сьогодні, коли краєзнавство високо цінується і підтримується державою, оскільки складає духовне підґрунтя державотворчих процесів у незалежній Україні, сприяє національно-культурному відродженню, формуванню національного світогляду й патріотизму, його організація в школі не просто бажана справа. Вона необхідна і витікає з нормативних вимог до організації освітньо-виховного процесу, безперервної історичної освіти в Україні.

У «Національній доктрині розвитку освіти України», затвердженій 17 квітня 2002 р. Указом Президента за № 347/2002, у розділі «Національний характер освіти і національного виховання» проголошено курс на побудову освіти «на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях, духовності», ставиться завдання забезпечити «виховання свідомого громадянина, патріота» [3]. А все це найефективніше реалізується шляхом звернення до минулого, звичаїв, обрядів, традицій свого села, міста, рідного краю. Концепція безперервної історичної освіти в Україні передбачає: «Діти повинні знати не тільки історію свого народу, але й історичне минуле населення, яке живе поруч – у конкретному місті або селі, у даному історичному регіоні. Тому краєзнавство та регіональна історія стануть не доповненням, а складовою частиною вітчизняної історії» [4].

Шкільне краєзнавство має свій особливий предмет. Науковці і досі по-різному визначають його. Іван Терентійович Прус вважав, що «краєзнавство слід розглядати як дидактичну категорію, суть якої полягає у всебічному вивченні учнями в навчально-виховних цілях певної території за різними джерелами і, головним чином – на основі безпосередніх спостережень під керівництвом викладача» [5].

Є думка, що це – принцип навчання й виховання, метод здобуття знань, умінь і навиків.

Шкільне краєзнавство, твердять М. Ю. Костриця та В. В. Обозний, – це організована під керівництвом учителя багатогранна навчально-освітня, пошуково-дослідницька та суспільно корисна діяльність школярів у процесі комплексного вивчення рідного краю [6].

Така термінологічна невизначеність зумовлена багатоаспектністю шкільного краєзнавства, його педагогічною поліфункціональністю.

І, дійсно, у ході краєзнавчої співпраці учителів та учнів реалізується низка функцій:

1) Освітньо-пізнавальна функція – вивчення, пізнання минулого краю.

2) Пошуково-дослідницька – науковий пошук, відкриття раніше невідомих подій, явищ, імен, в ході якого школярі під керівництвом учителя набувають не тільки знань, а й навичок роботи з науковою літературою, архівними матеріалами, музейними фондами, спостерігати, записувати спогади, аналізувати, синтезувати, робити власні висновки, трансформувати їх у повідомлення, реферати, лекції, доповіді, наукові конкурсні роботи, статті.

3) Перетворювальна, суспільно корисна праця – це і догляд за пам’ятниками, і шефство над ветеранами, учасниками бойових дій, й організація виставок, кутків, музеїв, поширення знань про рідний край.

Особливості має й джерельна база шкільного краєзнавства. Учителі та учні при цьому використовують різні джерела краєзнавчих знань:

1) Матеріальні (археологічні, архітектурні, речові).

2) Письмові (краєзнавча література, преса, журнали, довідники, путівники, статзбірники, матеріали поточних архівів селянських колективних

господарств, сільських, селищних рад, шкіл, підприємств, організацій, установ, районних, міських та державних обласних архівів).

3) Усні (спогади, пісні, легенди, перекази, казки).

Важливе місце серед джерел учнівських знань займають оточуючі краєзнавчі об'єкти, на які спрямовується учнівська навчальна, дослідницька діяльність:

1) Адміністративно-політичні (населені пункти, район, область, регіон), державні, політичні, громадські організації.

2) Економічні (господарські) – завод, фабрика, колективне чи фермерське господарства, об'єкти підприємництва, транспорту, зв'язку тощо.

3) Історичні – пам'ятники, меморіали, заповідники.

4) Освітні, культурно-мистецькі – навчальні заклади, бібліотеки, театри, музеї.

5) Природні – урочища, ліси, гори, ріки і т.п.

Шкільне краєзнавство виконує низку специфічних завдань:

– сприяє міцному засвоєнню учнями основ наук;

– допомагає відродити і сформувати духовність, моральність, національну самосвідомість;

– формує міцний учнівський колектив, об'єднаний спільною метою;

– поповнює за рахунок вивчення, збору матеріалів з історії краю музеї, архіви, краєзнавчі кутки, кабінети;

– прищеплює учням інтерес до наукового пізнання, навики дослідника.

З усього цього логічно витікає, що шкільне краєзнавство – це освітньо-пізнавальна, пошуково-дослідницька й перетворювальна, суспільно корисна праця учнів під керівництвом учителя, спрямована на вивчення ними на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного життя, історії і культури певного краю.

Шкільне краєзнавство спирається на теоретичні положення як загального краєзнавства, так і власне теоретичне підґрунтя, що сформувалося в процесі його функціонування. Як відомо, теорія в ієрархії складових процесу пізнання займає одне з провідних місць, є найвищою формою наукового мислення, спрямованою на пояснення фактів, їх сутнісних зв'язків, ознак, у результаті чого формулюються певні узагальнені знання – положення, категорії, поняття.

Звернемось у першу чергу до тих, які є ключовими, опорними в процесі осягнення цього курсу. Почнемо з народознавства і краєзнавства, потрактування понять, встановлення ієрархії, взаємозв'язку.

Народознавство (українське, російське, білоруське, польське, єврейське і т.д.) – це система фундаментальних знань про конкретний народ, особливості його побуту, трудової діяльності, національний характер, психологію, світогляд, історико-культурний досвід, спосіб життя і виховання. Рідна мова, історія, краєзнавство й етнографія, народна педагогіка, родинна етнопедагогіка, народний календар (включаючи народно-релігійні свята й урочисті, природні явища й події річного циклу життєдіяльності людей), народні моральні приписи, усна творчість, різні види мистецтва й художньої творчості, прогресивні національні традиції, звичаї та обряди, народні символи і національна символіка – все це вбирає в себе поняття народознавство.

Навіть поверховий аналіз визначення засвідчує, що краєзнавство є складовою частиною народознавства і за об'єктом дослідження помітно відрізняється від нього. Якщо народознавство є комплексом знань про народ у межах цілої держави, то краєзнавство – це система комплексних знань про край – певну частину території держави (село, місто, район, область тощо).

У краєзнавстві важливе місце посідає ключове, базове, терміноутворююче поняття «край». Історико-просторові уявлення про край, його межі, розмір на різних етапах історії залежали не тільки від природно-географічних, а й адміністративно-територіальних, політико-економічних та інших обставин, які суттєво впливали на формування і становлення цього поняття. Фундатор краєзнавчого вивчення історії України професор В.Б.Антонович і його учні відштовхувались від поняття «земля», а напрям дослідження називали «земельним». Д.І.Багалій виходив з поняття «область», називаючи метод дослідження «обласницьким». М.С.Грушевський називав території вивчення «районами», а метод – «порайонним дослідженням». Але в кожному з цих напрямків краєзнавчого дослідження проглядався край як таксономічна одиниця, де місце, простір, територія відіграють провідне значення.

Поняття «край» використовується в широкому та вузькому значенні. У широкому означає велику територію, цілу адміністративно-територіальну одиницю, яка має в своєму складі автономну область або округ. У вузькому значенні край означає порівняно невелику територію, об'єкт, який можна піддати глибокому комплексному вивченню.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» на 170 тис. лексичних одиниць дає кілька визначень цього поняття і в тому числі й таке: «Край – місцевість, область, район і т. ін., що має певні природні й кліматичні особливості; сторона» [7]. При цьому не фіксує ні розміру, не дає якихось інших критеріїв.

Здебільшого історики-краєзнавці оперують поняттям «край» в значенні території, яка підляга-

є комплексному вивченню, відрізняючи її від «країв» – великих адміністративно-територіальних одиниць, які функціонують, скажімо, у Російській Федерації. Таким визначенням послуговується й шкільне краєзнавство.

Останнім часом у деяких краєзнавчих теоретико-методологічних працях з'явилася нова таксономічна одиниця, як об'єкт краєзнавчого вивчення, – «історико-географічний регіон», який вирізняється ознаками своєрідності історичного розвитку, духовної і матеріальної культури, умов проживання.

Поняття регіону, яке просторово охоплює спектр величин від локального до континентального, характеризується такою ж розмитістю. Взяти хоча б таке потрактування: регіон – «створена силами внутрішнього тяжіння територія, яка є однорідною з погляду певних визначальних критеріїв і за цими ж критеріями відрізняється від суміжних територій» [8]. Серед поняттєутворюючих критеріїв домінують економічні, соціальні, етнографічні, історичні. Таку ж територіальну невизначеність поняття регіон знаходимо в тому ж «Великому тлумачному словникові сучасної української мови»: «Регіон – певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними і т. ін.)» [9]. Отже, поняття «краю» і «регіону» здебільшого співпадають, означаючи певну територію, що вивчається, хоча регіон має нерідко більший просторовий обшир, що виходить за межі історико-етнографічних територій, а інколи – й держави. Тому вживаються поняття макро- і мікрорегіону. Під першим розуміється територіальна одиниця, скажімо, рівна Правобережній Україні, під другим – менший таксонім, рівний сучасному адміністративно-територіальному району. Крім того часто поняття «край» має емоційне забарвлення, яке виявляється в додаванні до терміна слів «наш», «рідний» край, означаючи територію безпосереднього проживання, свого роду «батьківщину» – землю дідів, батьків, яка стала близькою, рідною.

У межах сучасної України виділяють п'ять історико-географічних регіонів – Правобережна Україна, Західна Україна, Лівобережна Україна, Слобідська Україна і Південна Україна, а в рамках Правобережної України – історико-географічні землі Київщина, Волинь, Поділля.

У краєзнавстві часто використовується термін «територія», під яким розуміється простір землі, внутрішніх і прибережних вод, повітряний простір над ними з певними кордонами, скажімо, території Поділля, Волині, Київщини, які в різні часи мали різні межі, пов'язані як з експансією сусідів, так і адміністративно-територіальними реорганізаціями.

Як уже зазначалося, поняття «край» є базовим. Слово «край» лягло в основу термінів «краєзнавство», «краєзнавчий рух», «історичне краєзнавство», «історико-краєзнавчі дослідження», «історико-регіональні дослідження», «шкільне краєзнавство» та інші.

Пріоритет введення в обіг поняття «краєзнавство» належить І.Я.Франку. У статті «Галицьке краєзнавство» (1892) [10] він дав йому обґрунтування й пророкував зростаючу роль краєзнавства в освіті й патріотичному вихованні народних мас. Однак шлях до утвердження й конституювання терміна був тривалим. У роки національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. в Українській Народній Республіці, Українській державі функціонував термін «батьківщинознавство» як в усних виступах поборника краєзнавчого підходу до постановки освіти в Україні І.М.Стешенка, так і в різних нормативних документах [11]. З приходом радянської влади термін «краєзнавство» ліг в основу назв різних структур – державних і громадських, що займалися вивченням певних територій, зокрема – Центрального бюро краєзнавства, яке постало в РСФРР у грудні 1921 року, Центрального бюро краєзнавства БСРР (1924), Українського комітету краєзнавства (1925).

У краєзнавстві часто вживаються й інші поняття – історико-краєзнавчий рух, історичне краєзнавство, історико-краєзнавчі, історико-регіональні дослідження, під якими розуміємо:

– історико-краєзнавчий рух – явище суспільного життя, діяльність державних і громадських закладів, установ, організацій, товариств, гуртків, окремих краєзнавців, спрямована на дослідження історії певних територій;

– історичне краєзнавство – це галузь історичної науки і загального краєзнавства, яка займається вивченням минулого того чи іншого краю;

– історико-краєзнавчі дослідження – вивчення історії певного краю;

– історико-регіональні дослідження – вивчення ученими, краєзнавцями історії конкретного регіону.

Краєзнавчий рух, події і явища, що справили помітний вплив на його розвиток, розглядаються не тільки в просторових, а й у часових вимірах.

Категорія історичного часу визначає логічну послідовність і тривалість подій, явищ історико-краєзнавчого процесу. Організатори шкільного краєзнавства щоразу має справу з такими його складовими, як ера – великий проміжок часу, що має загальновизнану точку відліку – дату народження Ісуса Христа, стосовно якої у певній послідовності розташовуються факти, події і явища; період – від-

різок історичного часу, частина епохи або ери; етап – частина історичного періоду.

Краєзнавець спрямовує свої зусилля на пошук фактів, відтворення історичних подій, явищ. Адже основою будь-якого краєзнавчого дослідження є факт, який має різне місце в історичному процесі, може впливати і не впливати на нього, впливати в більшій чи меншій мірі. Звідси витікає визначення цих важливих понять. Якщо історичний факт – це джерело, подія, явище історичного процесу, то історична подія визначається, як частина історичного процесу, що має важливе значення для його розвитку, а явище – як факт, подія, що має значний вплив на історичний процес, може привести до значних змін. Таким явищем для краєзнавчого руху став установчий краєзнавчий з'їзд 1990 року, який привів до відродження краєзнавчої спілки, структурування краєзнавчого руху в межах усієї України, його активізації, реорганізації 2008 року Всеукраїнської спілки краєзнавців у Національну спілку краєзнавців України – організацію професіоналів, дослідників певних територій України.

На основі розуміння суті розглянутих термінів повернемося до головного поняття «краєзнавство».

Шлях від декларування терміна І.Я. Франком до його змістового наповнення був надто довгим і складним. Оскільки краєзнавство виявилося міждисциплінарною галуззю знань про певну місцевість, то представники різних наук по-своєму визначали його об'єктно-предметну сферу, покладаючи в основу то одні, то інші критерії. З утвердженням концепції радянського краєзнавства, теоретично обґрунтованої у виступах, резолюціях і ухвалах І Всеукраїнської краєзнавчої конференції (Харків, травень 1925 р.), об'єктом краєзнавчого вивчення визначалися природні ресурси, продуктивні сили, вістря завдань спрямовувалося в бік підтримки політики нової влади. У 20-і роки у визначення предмета й теоретичне обґрунтування поняття «краєзнавство» значний внесок зробили М. Анциферов, С. Архангельський, С. Бахрушин, А. Большаков, І. Гревс, М. Муратов, В. Семенов-Тян-Шанський, пізніше – Ю. Саушкін, К. Строєв, І. Юньєв. Після тотальних репресій і занепаду краєзнавства аж у 60-х роках продовжилося теоретичне осмислення суті поняття. Превалювала думка про краєзнавство як комплекс наукових дисциплін, всебічне вивчення певної території. 1980 року «Українська радянська енциклопедія» зафіксувала: «Краєзнавство – всебічне вивчення частини країни (області, району, міста тощо) переважно місцевим населенням» [12], зводячи його роль до аматорства, провінціалізму, до занять «переважно місцевого населення». Це визначення відображало тогочасний рівень теоретичного осмислення краєзнавчого процесу, що відроджувався і набирав сили.

І в сучасних авторів немає єдності у визначенні «краєзнавства». Це і «метод дослідження», «дидактичний принцип», «метод навчання і виховання» і «громадський рух», «могутній науковий рух», за твердженням М.Ю. Костриці – «суперечливий комплекс дисциплін» [13]. У довіднику «Спеціальні історичні дисципліни», підготовленому групою авторів під загальним керівництвом доктора історичних наук І.Н. Войцехівської, краєзнавству вже відведений статус «комплексу різних за своїм світоглядно-методологічним підґрунтям наукових, навчально-виховних та культурно-просвітницьких ініціатив, спрямованих на вивчення, пізнання й популяризацію історичного минулого певної території». У довідці, що ввійшла до видання про спеціальні історичні дисципліни, від історичного краєзнавства відібрано не тільки статус спеціальної історичної дисципліни, принаймні про це не згадується, а й «комплексного вивчення» певної території. Йдеться про «ініціативи», такі собі потуги на рівні аматорства, місцевого романтизму, далекого, звичайно, від справжньої науки. За логікою статті краєзнавчий рух став «консервативною силою», потребує «адаптації до сучасних реалій», «переходу з екстенсивного стану в інтенсивний», «осмислення нових методологічних підходів», запозичення для початку щонайменше з культурології, історичної регіоналістики термінів типу «локал», «локальна історія», «топохрон», «хронотип» тощо [14].

Академік НАН України Тронько П.Т. визначив краєзнавство як «наукове дослідження і науково-громадський рух, спрямовані на отримання комплексних знань, їх поширення з метою збереження історико-культурної спадщини, формування національної свідомості» [15]. Власне, краєзнавство визнається як галузь знань, комплексне дослідження певної території.

Все більше науковців відзначають у сучасному краєзнавстві ознаки, які виокремлюють його з царини громадського руху, утверджують в статусі «наукового». Н.І. Мельник відзначає: «На початку 90-х років XX ст. розпочався новий етап розвитку національного краєзнавства, а саме становлення наукового краєзнавства, яке переросло рамки виключно громадського руху і претендує на ставлення до себе як до науки, вимагає розробки теорії краєзнавства, його методичних засад та наукового статусу» [16]. На користь такої позиції свідчать факти зростання кількості дисертацій – 20 кандидатських і 6 докторських – з питань історії, теорії і методики краєзнавства, активна під-

тримка краєзнавчих досліджень Інститутом історії України НАН України, інтеграція зусиль інститутів НАН України та вищих навчальних закладів в дослідженні певних територій, створення Центрів вивчення Поділля, Середнього Подніпров’я тощо. Цю позицію поділяє ряд провідних істориків, краєзнавців. С.З. Заремба підкреслював, що краєзнавство, як галузь знання, має право на існування в ряду основних, фундаментальних дисциплін. Г.В. Бондаренко вважає, що краєзнавство активно виробляє свій понятійно-категоріальний апарат [17]. Серед спеціальних історичних дисциплін історичне краєзнавство займає провідні позиції щодо кількості як дослідників, так і опублікованих праць. У його еволюції проглядається рух від «методу», «принципу», «сукупності знань» – до статусу фундаментальної спеціальної історичної дисципліни, наукової галузі зі своєю об’єктно-предметною сферою, завданнями, категоріально-понятійним апаратом, методикою. На користь такої позиції свідчить факт надання Кабінетом міністрів України постановою від 16 жовтня 2008 р. №908 колишній Всеукраїнській спілці краєзнавців статусу національної й реорганізації її на підставі ст. 7 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» в творчу професійну організацію під назвою «Національна спілка краєзнавців України» [18].

Як галузь наукового пізнання шкільне краєзнавство ґрунтується на певних методологічних засадах, в основі яких лежать загальнонаукові принципи (історизму, об’єктивності й науковості) та методи (аналізу, синтезу тощо).

Однак йому притаманна й своя специфічна засаднича база – система принципів, дотримання яких носить обов’язковий характер. Серед них:

1. Патріотична спрямованість.

Краєзнавча діяльність підпорядкована формуванню національної свідомості, любові і гордості за свій край, його героїчне минуле, патріотизму – готовності захищати свою Вітчизну, розбудовувати й зміцнювати її суверенітет, незалежність.

2. Науковість.

Вивчення має будуватися на міцному науково-теоретичному ґрунті, знанні форм і методів дослідницької роботи.

3. Природовідповідність.

Цей принцип вимагає враховування природних можливостей дітей-дошкільнят, окремо – учнів 1-4, V-IX, X-XII класів, дбати, щоби зміст і обсяг краєзнавчих досліджень був посильним, доступним, відповідав інтересам, віковим можливостям дітей.

4. Оптимальне поєднання дослідної і суспільно корисної діяльності.

На основі вивченого слід створювати краєзнавчі кутки, музейні експозиції, доглядати за могилами загиблих, пам’ятниками, поширювати краєзнавчі знання.

5. Комплексність.

У ході вивчення краю використовувати міжпредметні зв’язки, адже навіть похід чи експедиція – це дотик до природи, історії, культури його населення, географії, економіки, людського побуту, етнографії і фольклору краю і потребує поєднання даних різних галузей знань, зусиль учителів різних предметів.

6. Систематичність.

Шкільна краєзнавча робота має здійснюватися не тільки по всіх напрямах, а й упродовж навчального року, канікул, всього шкільного періоду.

7. Планомірність.

Робота не повинна проводитися стихійно, у річному плані школи, класних керівників, керівників гуртків, музею передбачаються заходи, дати, виконавці.

8. Наступність, скоординованість.

Реалізується переходом від рівня нижчого до вищого, а також – встановленням зв’язків між різновіковими туристсько-краєзнавчими формуваннями – товариствами, гуртками, факультативами і т.д.

9. Зв’язок дитячих краєзнавчих установ з місцевими державними і громадськими краєзнавчими установами і закладами.

Шкільне краєзнавство має будуватися на основі поєднання зусиль і взаємодії відділів освіти, культури і туризму, бібліотек, архівних установ, музеїв, станцій юних туристів-краєзнавців, натуралістів і закладів освіти.

10. Поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом.

11. Гласність, змагальність.

Крім того краєзнавчі дослідження школярів здійснюються із застосуванням здебільшого таких методів, як: археологічні пошуки, опрацювання літератури, періодики, все частіше – документів архівних і музейних фондів, спостереження, опитування, запису спогадів, збору топонімічних, фольклорних матеріалів, анкетування, експерименту – участі дослідника в святах, обрядах свого населеного пункту, сім’ї, в ході яких поглиблено пізнається їх суть та особливості.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що шкільне краєзнавство, без сумніву, є важливою складовою загального краєзнавства. В його авангарді йдуть колективи загальноосвітніх та інших типів шкіл, професійних ліцеїв, позашкільних установ – учні та їх наставники, члени різних краєзнавчих формувань, автори конкурсних робіт – вихованці Малої академії наук України, екскурсоводи та члени музейних рад, юні пам’яткознавці й пам’яткоохоронці, учасники різноманітних історико-краєзнавчих рухів, експедицій, акцій.

У процесі цієї діяльності сформувались певні теоретико-методологічні засади, з урахуванням і на основі яких краєзнавча праця набуває все вищої ефективності. Теоретичні й методологічні напрацювання перебувають у стані перманентних змін – наповнюються новими ознаками,уточнюються, удосконалюються. Оволодіння учасниками шкільного краєзнавчого руху теоретико-методологічним арсеналом робить їх діяльність усвідомленою й результативнішою.

Джерела та література

1. *Сафиуллин А.З.* Основы географического краеведения в сельской школе (из опыта работы) / А.З. Сафиуллин. – М.: Просвещение, 1976. – 120 с.; *Ашурков В.Н.* Историческое краеведение: учеб. пособ. / В.Н. Ашурков, Д.В. Кацюба, Т.Н. Матюшин. – 2-е изд., переработ. и доп. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.: ил.; *Борисов Н.С.* Методика историко-краеведческой работы в школе: пособ. для учителей / Н.С. Борисов, В.В. Дранишников, П.В.Иванов, Д.В.Кацюба; под. ред. Н.С. Борисова. – М.: Просвещение, 1982. – 223 с.; *Прус І.Т.* Краєзнавча робота в школі / І.Т. Прус. – К.: Рад. школа, 1984. – 112 с.; *Матюшин Г.Н.* Историческое краеведение: учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов / Г.Н. Матюшин. – М.: Просвещение, 1987. – 207 с.: ил.; *Сейненский А.Е.* Музей воспитывает юных: книга для учителей / А.Е. Сейненский. – М.: Просвещение, 1988. – 208 с.
2. *Костриця М.Ю.* Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч. посіб. / М.Ю. Костриця, В.В. Обозний. – К.: Вища школа, 1995. – 223 с.: іл.; *Треф'як Я.* Методика краєзнавчої роботи в національній школі / Ярослав Треф'як. – Івано-Франківськ, 2002. – 110 с.: іл.; *Прокопчук В.С.* Шкільне краєзнавство: навч. посіб. / В.С. Прокопчук. – К.: Вид-во «Кондор», 2011. – 338 с.
3. Освіта України. – 2002. – 23 квіт. (№33). – С.4.
4. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – №8. – С.11.
5. *Прус І.Т.* Вказ. праця. – С.15.
6. *Костриця М.Ю.* Вказ. праця. – С.6–9.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – С. 460.
8. *Верменич Я.В.* Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я.В. Верменич. – К., 2003. – С. 61.
9. Великий тлумачний словник… – С. 1020.
10. *Франко І.Я.* Зібрання творів у 50-ти томах / І. Я. Франко. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 46, кн.2: Іст. праці (1891–1897). – С. 116–150.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2582, оп. 1, спр. 676. Проект Єдиної школи на Вкраїні, 1910 р., арк. 3.
12. УРЕ. – Вид. 2-ге. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1980. – Т.5. – С. 468.
13. *Костриця М.Ю.* Вказ. праця. – С.7.
14. Спеціальні історичні дисципліни. Довідник, навч. посіб. / кер. автор. кол. І.Н. Войцехівська; редкол.: В.А. Смолій (голова). – К.: Либідь, 2008. – С. 326–334.
15. *Тронько П.Т.* Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи) / П.Т. Тронько. – К., 2000. – С. 12.
16. *Бадяк В.П.* Історичне краєзнавство як навчальний курс / В.П. Бадяк // Історичне краєзнавство в системі освіти України: Здобутки, проблеми, перспективи. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С.15–24.
17. *Бондаренко Г.В.* Історичне пізнання: питання теорії і практики / Геннадій Бондаренко. – Луцьк: РВВ ВДУ, 1998. – 189 с.
18. Довідкові матеріали для делегатів та учасників IV з'їзду Національної спілки краєзнавців України. – К., 2008. – С.3.

Виктор Прокопчук

Некоторые аспекты теории и методологии школьного краеведения

В статье раскрываются некоторые вопросы теории и методологии современного школьного краеведения, в том числе – его предмет, функции, источники, понятийно-терминологическое поле, виды и формы, принципы и методы организации.

***Ключевые слова**: школа, школьное краеведение, принципы, функции, методы, термины.*

Viktor Prokopchuk

Some aspects of theory and methodology of school study of local lore

The article reveals some questions of theory and methodology of modern school study of local lore, in particular, its subject, functions, sources, conceptional-terminological field, kinds and forms, principles and methods of organization.

***Key words**: school, school study of local lore, functions, terms, principles, methods.*

КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ДОШКІЛЬНИХ, ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ І ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

УДК 379.85

Михайло Косило (м. Івано-Франківськ)

ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

У статті зазначено основні події, які передували виникненню позашкільних навчальних закладів краєзнавчого спрямування. На основі архівних матеріалів показано роль екскурсій, музеїв в освітньому процесі кінця XIX – початку XX ст. і виникнення перших позашкільних освітніх закладів.

Ключові слова: *екскурсія, позашкільна освіта, краєзнавча робота, подорож, музей.*

Позашкільна краєзнавча робота в Україні розпочиналася у формі загальноосвітніх екскурсій. К.Д.Ушинський запропонував проведення дальніх і ближніх прогулянок, екскурсій з навчальною та виховною метою. Він підкреслював виняткове значення спілкування з природою для виховання дитини [1].

Наприкінці XIX ст. – поч. XX ст. екскурсії ввійшли у систему навчальних занять у освітніх закладах як засіб пізнання і вивчення рідного краю, патріотичного виховання учнів. Інтенсивно розвивається процес екскурсійної роботи у навчальних закладах Києва, Харкова, Одеси, Полтави.

У 1897 році у Харкові працюють над методикою проведення навчальних екскурсій [2], видається довідник для вчителів-організаторів екскурсійної роботи [3]. Екскурсійні поїздки описуються у спеціальних виданнях [4].

Питанням організації екскурсій серед учнів присвячена значна кількість статей у періодичних педагогічних виданнях. Учні Київської 2-ї гімназії, Одеського залізничного училища, 2-ї чоловічої Полтавської гімназії здійснюють захоплюючі поїздки по Кавказу, Криму, Фінляндії, до Москви, Санкт-Петербурга, Ревеля, Риги, Вільного [5].

Своєрідним прискорювачем розвитку позашкільної краєзнавчої роботи у навчальних закладах були туристські клуби. Так, у м. Одесі 1890 року утворюється «Кримський гірський клуб». З 1902 року відкриваються його філії у Севастополі Ялті. Метою діяльності клубів було вивчення і дослідження місцевості, її визначних місць, тобто, краєзнавство засобами подорожей.

Дореволюційний період означений зародженням спеціально організованих позашкільних краєзнавчих заходів, головним чином мандрівок, екскурсій. У Києві організовуються курси по підготовці керівників для ведення екскурсій [6].

В Одесі відбувається педагогічний з’їзд діячів чоловічих гімназій і реальних училищ, де звучать доповіді з питань туристсько-краєзнавчої роботи [7].

У період 20–30-х років в Україні відбувається зародження позашкільних навчальних закладів [8]. Відбувається становлення і розширення мережі позашкільних установ, формування їх типів, організаційне становлення та фінансово-матеріальне забезпечення. Цей процес досліджено у роботі Т.Д.Цвірової «Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920–1941 рр.)». Автор вивчила основні тенденції розвитку мережі позашкільних навчальних закладів, передумови створення, становлення та діяльність їх різних типів, розглянула зміст, методи і форми організації виховної роботи, а також мету, завдання, принципи, напрямки виховної роботи у позашкільних закладах різних типів.

Політика українізації початку 20-х років сприяла ознайомленню учнів з історією і географією своєї республіки, краєзнавча шкільна і позашкільна гурткова робота, відкриття шкільних краєзнавчих музеїв, залучення дітей до дослідницької діяльності стало прогресивним досягненням українського шкільництва [9].

У 1918 році існував музейний підвідділ Народного комісаріату освіти. Серед його завдань були музейно-виставкова діяльність та організація екскурсій [10].

Пізніше у Наркоматі освіти створюється відділ позашкільної освіти та центральний український інститут по розповсюдженню знань позашкільним шляхом [11]. У доповіді відділу позашкільної освіти за 1919 рік вказується, що найголовнішим елементом цього інституту має стати центральний Український музей, говориться про необхідність організації пересувних освітніх поїздів, барж, плавучих виставок і музеїв. Цього ж року була видана інструкція волосним відділам народної освіти по організації позашкільної освіти. При кожному волосному відді-

лі створюється підвідділ позашкільної освіти [12]. Підвідділу позашкільної освіти належить … влаштування народних свят, екскурсій і т. ін. [13]. Крім того у позашкільному відділі НКО УСРР працювала музейно-виставкова і екскурсійна комісії [14].

У 1919 році готується доповідь Наркомосу УСРР щодо розвитку позашкільної, професійної освіти на Україні [15], де вказується, що в основу позашкільної освіти має бути покладено положення організації шкіл грамотності, які мають бути як для грамотних, так і головним чином для неграмотних.

На рівні губерній діяла розгалужена структура позашкільного підвідділу. Наприклад, у Катеринославській губернії підвідділ мав 5 секцій: лекцій, бесід; народних домів; бібліотек і музеїв; шкільно-курсову із підсекцією шкіл-клубів для підлітків; інформаційно-статистичну; клубів і культосвітніх організацій [16].

Як бачимо, у освітньому просторі з’являються прототипи сучасних позашкільних навчальних закладів.

Цього ж року розробляється положення про Український центральний інститут розповсюдження знань позашкільним шляхом [17].

Отже, в Україні на першопочатках існування позашкільної освіти важливого значення надавалося краєзнавчій роботі – вивченню рідного краю, шляхом екскурсій, роботі музеїв.

У зв’язку з організацією позашкільної освіти на місцях переглядалися функції центрального органу – Департаменту позашкільної освіти Комісаріату народної освіти. Частина повноважень передавалася губернським органам, а такі як розробка сітки установ позашкільної освіти, екскурсійна справа, організація музеїв, дитячих притулків, музеїв дитячих виробів залишалася за центральною владою. Проводилася підготовка до створення Центрального зразкового музею у Вінниці [18]. Цей факт підкреслює, яке важливе значення надавалося краєзнавчій роботі у позашкільній освіті [19].

У травні 1919 року відбувся І Всеукраїнський з’їзд позашкільної освіти. Серед доповідей, які прозвучали на з’їзді, були: Основні елементи музейно-екскурсійних методів у позашкільній роботі; Екскурсії як один з методів позашкільної роботи [20].

Відділ позашкільної освіти надавав методичну допомогу низовим ланкам, складав каталоги книжок, які слід використовувати працівникам. Одним з організаторів позашкільної освіти була Софія Русова. У 1918 році вона написала працю «Позашкільна освіта, засоби її переведення», в якій особливо наголошується на необхідності державної підтримки цієї ланки, а також на використанні туристсько-краєзнавчої роботи [21].

На загал мережа дитячих позашкільних закладів України на 1919 рік включали 84 дитячі сади, 138 дитячих площадок, 6 осередків, 7 дитячих будинків, 6 колоній, 1 дитяче містечко, 1 дитячий народний будинок [22].

У 20-х роках XX ст. у силу нових соціально-економічних умов (післявоєнна розруха, масове дитяче сирітство, висока дитяча злочинність і т.д.) змінюється і робота позашкільної освіти і виховання. Разом з ліквідацією неграмотності на перший план постають завдання соціального виховання.

Наркоматом освіти розробляється п’ятирічний план позашкільного і дошкільного виховання дитинства. Мережа установ позашкільної роботи з дітьми на 1927–1928 роки перші роки п’ятирічки була незначною. А саме було: 70 дитячих клубів, 27 бібліотек, 3 драмтеатри, 2 кінотеатри, 10 журналів, 2 газети, 10 технічних і сільськогосподарських станцій (прототипи сучасних ЦНТТ і ЦЕНТ) [23]. На даний період окремих центрів туристсько-краєзнавчої роботи ще не існувало.

Згадуваним п’ятирічним планом передбачалося створення 500 районних, 34 міських, з них 1 центральну, екскурсійних баз для розміщення дітей, які подорожують з метою вивчення рідного краю [24]. Це свідчить про всезростаючу роль краєзнавчої роботи у позашкільній діяльності учнів.

На виконання ухвали І Всеукраїнського зльоту юних піонерів 1930 році створюється у Харкові центральна екскурсійна станція із базою [25]. Створення станції активізувало краєзнавчу роботу. По лінії НКО видано 2 директиви, розроблені маршрути далеких екскурсій, серед учнів розподілено 4500 проїзних квитків, понад план асигновано 10 тис. карб. на проведення для 120 чол. екскурсії Москва – Нижній Новгород – Сталінград [26].

Усе це позитивно впливало на становлення краєзнавчого напрямку позашкільної роботи. Для координації роботи у наркоматі освіти створюється управління соціального виховання. Тематичним планом роботи управління передбачалося розробка системи екскурсійних поїздок дітей, а кращий досвід пропагується на Всесоюзних педагогічних виставках [27]. Зокрема на виставці, яка тривала 1.07-15.08.1930 року експонувався спеціальний розділ позашкільна робота серед дітей, підрозділ «Дитячі екскурсії» [28]. Це свідчить про те, що краєзнавча робота і зокрема навчально-виховні екскурсії зайняли чільне місце у позашкільній роботі з дітьми.

Краєзнавча робота у цей час мала поширення і на теренах Галичини. Так, молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт» «Луг»,» «Орли», які існу-

вали в Галичині на початку XX ст. використовували у повсякденній роботі екскурсії, мандрівки, походи, краєзнавчі дослідження з метою національного виховання своїх членів та широкого загалу [29].

Видавалися численні періодичні видання «Туристика і краєзнавство» (Львів, 1925–1935 рр.) «Плай» (Львів, 1935–1937 рр.), «Наша Батьківщина» (Львів, 1937–1939 рр.) «Український пласт» (Станиславів, 1923–1926 рр.), «Молоде життя» (Львів, 1921–1923 рр.), «Діло» (Львів, 1894–1934 рр.), «Сокільські вісті» (Львів, 1928–1939 рр.), які висвітлювали стан, форми, методи краєзнавчої роботи, розповідали про екскурсійні об'єкти, здійснені мандрівки та їх описи, друкували туристські мапи [30]. Поряд з цим проводилася робота по підготовці вчителів для українських народних шкіл, у процесі якої зверталася певна увага на використання мандрівництва з навчально-пізнавальною метою [31].

У 1932–1938 рр. для подорожуючих будувалися туристичні бази, притулки біля вершин Сивуля, Хом'як, Піп Іван, Довбушанка, Кукул, Мунчел, Говерла. На перевалах Рижі, Століи були побудовані добротні споруди, деякі з них частково збереглися донині. У цей же час будувалася водна туристична база на р. Дністер біля с. Нижнів.

Таким чином, у кінці XIX на поч. XX ст. в Україні склалися умови для формування краєзнавчого напрямку позашкільної роботи з дітьми та розпочато процес його розвитку разом із створенням позашкільних закладів туристсько-краєзнавчого спрямування.

Джерела та література

1. *Ушинський К.Д.* Педагогічна поїздка по Швейцарії.
2. *Сумцовъ Н.О.* К вопросу абъ организаци местныхъ образовательных ученическіх екскурсій. – К., 1897. – 10 с.
3. *Баженов Н.* Школьныя екскурсіи. Справочная книжка для организаторовъ и руководителей ученических экскурсій. – Х.6 Типолит «Художественный трудъ». – 38 с.
4. *Абрамов Н.* Край Тараса Бульбы (История одной школьной экскурсии). – СПб, 1902. – 32 с.
5. Экскурсии на Кавказ и в Крым учеников Киевской 1-й гимназии в 1901 году. Под ред. дир. И.В.Посадского. – К., 1901. – 120 с.; Экскурсія учащихся Одесского Желъзнодорожного училища въ Полтаву, Москву и обратно. – Одесса: Тип. «Издатель». – 32 с.; Экскурсия учеников 1-й гимназии в Москву, С-Петербург, Финляндию, Ревель, Ригу, Вильну в 1902 г. Под. ред. И.В.Посадского. – К., 1902. – 192 с.; О лътнихъ экскурсіяхъ учениковъ Кіево-Печерской гимназіи. – Киевъ: Тип. И.И. Горбунова. – 23 с.; Экскурсия воспитаниц 2-го Киевского женского училища духовного відомства летом 1903 года /из Заметок и наблюдений супровождающего. – К., 1904. – 46 с.
6. Сборник статей подъ общ. Ред. В.М. Артоболевского. – К.: Изд. Орнітолог. о-ва, 1915.
7. *Варнеке Б.* Ознакомленіе учащихся съ памятниками старины. – Одеса: Тип. «Печатное дъло». – 8 с.
8. *Букреєва С.М.* Становлення і розвиток системи позашкільного виховання дітей в Українській РСР (1917–1941 рр.): Автореф. дис. к.і.н. – К., 1981. – 15 с.
9. *Цвірова Т.Д.* Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920–1941 рр.): Автореф. дис. к.і.н. / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2004. – 25 с.
10. ЦДАВО, ф. 166, оп. 1, спр. 497.
11. Там само, спр. 508.
12. Там само, спр. 512.
13. Там само, арк. 35.
14. Там само, спр. 532, арк. 3.
15. Там само, спр. 449.
16. Там само, спр. 450.
17. Там само, спр. 453.
18. Там само, спр. 487, арк. 60.
19. Там само, спр. 463, арк. 1.
20. Там само, спр. 467.
21. *Русова С.* Позашкільна освіта, засоби її переведення.
22. ЦДАВО, ф. 166, оп. 1, спр. 209, арк. 17.
23. Там само, оп. 9, спр. 896, арк. 1.
24. Там само.
25. Там само, спр. 1262, арк. 125.
26. Там само.
27. Там само, арк. 137.
28. Там само, арк. 154.
29. ЦДІАЛ, ф. 312; ф. 389; ф. 358, спр. 122.
30. *Андрухів І.* Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг». – Івано-Франківськ, 1992; *Савчук Б.* Український «Пласт» 1911–1939 р. – Івано-Франківськ, 1996.
31. *Завгородня Т.К.* Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919–1939 роки). – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 126 с.

Михаил Косило

Предпосылки зарождения внешкольной краеведческой работы в Украине

В статье отмечены основные события, которые предшествовали возникновению внешкольных учебных заведений краеведческого направления. На основе архивных материалов показана роль экскурсий, музеев в образовательном процессе конца XIX – нач. XX в. и возникновение первых внешкольных образовательных заведений.

Ключевые слова: *экскурсия, внешкольное образование, краеведческая работа, путешествие, музей.*

Mykhajlo Kosylo

Pre-conditions of origin of out-of-school regional work in Ukraine

In the articles marked basic events that was preceded to the origin of out-of-school educational establishments of regional aspiration. On the basis of the archived materials the role of excursions, museums is shown in the educational process of end of XIX of поч. XX of century end origin of the first out-of-school educational establishments.

Key words: *excursion, out-of-school education, regional work, trip, museum.*

УДК 281.9+323.35:351.853 (477.75)

Володимир Каліновський (м. Київ)

КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ДУХОВНО-НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТАВРІЙСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті розглянуто рівень краєзнавчої роботи в релігійних освітніх установах Криму в другій половині XIX – на початку XX ст. Висвітлено внесок викладачів Таврійської духовної семінарії у розвиток історичних досліджень на півострові.

Ключові слова: *духовенство, Таврійська єпархія, охорона культурної спадщини, Таврійська духовна семінарія.*

На Півдні України за дорадянських часів функціонувала Таврійська єпархія. Її кордони збігалися з губернськими і включали в себе Кримський півострів і три континентальних повіти – Бердянський, Дніпровський і Мелітопольський. Тут існували Сімферопольське духовне училище, Таврійське єпархіальне жіноче училище і найбільший в регіоні центр релігійної освіти – Таврійська духовна семінарія. Всі вони займали особливе місце в системі освіти Півдня України, оскільки виконували функцію своєрідних форпостів державної релігії і, значною мірою, імперської ідеології в місцевості зі значною мусульманською присутністю.

Незважаючи на важливість теми, тільки в останні роки з'явилися дослідження, присвячені роботі духовно-навчальних закладів Таврійської єпархії. До їх числа варто віднести публікації К. В. Шумського [1]. Проте в зазначених статтях відсутній розгляд такого значущого аспекту діяльності релігійних освітніх установ як краєзнавча робота. Вперше в сучасній українській історіографії на цю проблему звернув увагу професор Андрій Непомнящий [2]. Завдяки його студіям були повернуті до наукового обігу імена незаслужено забутих краєзнавців з числа духовних осіб. Тим не менш, окремого дослідження про діяльність духовно-навчальних закладів у сфері дослідження історії краю і проведених ними заходів не існує і на сьогодні. Метою даної роботи є розгляд місця релігійних освітніх установ Криму у розвитку краєзнавчих досліджень, їхнього внеску у вивчення і популяризацію пам’яток історії та культури.

Після створення 1859 р. самостійної Таврійської єпархії в ній досить швидкими темпами почалося

Михаил Косило

Предпосылки зарождения внешкольной краеведческой работы в Украине

В статье отмечены основные события, которые предшествовали возникновению внешкольных учебных заведений краеведческого направления. На основе архивных материалов показана роль экскурсий, музеев в образовательном процессе конца XIX – нач. XX в. и возникновение первых внешкольных образовательных заведений.

Ключевые слова: *экскурсия, внешкольное образование, краеведческая работа, путешествие, музей.*

Mykhajlo Kosylo

Pre-conditions of origin of out-of-school regional work in Ukraine

In the articles marked basic events that was preceded to the origin of out-of-school educational establishments of regional aspiration. On the basis of the archived materials the role of excursions, museums is shown in the educational process of end of XIX of поч. XX of century end origin of the first out-of-school educational establishments.

Key words: *excursion, out-of-school education, regional work, trip, museum.*

УДК 281.9+323.35:351.853 (477.75)

Володимир Каліновський (м. Київ)

КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ДУХОВНО-НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТАВРІЙСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті розглянуто рівень краєзнавчої роботи в релігійних освітніх установах Криму в другій половині XIX – на початку XX ст. Висвітлено внесок викладачів Таврійської духовної семінарії у розвиток історичних досліджень на півострові.

Ключові слова: *духовенство, Таврійська єпархія, охорона культурної спадщини, Таврійська духовна семінарія.*

На Півдні України за дорадянських часів функціонувала Таврійська єпархія. Її кордони збігалися з губернськими і включали в себе Кримський півострів і три континентальних повіти – Бердянський, Дніпровський і Мелітопольський. Тут існували Сімферопольське духовне училище, Таврійське єпархіальне жіноче училище і найбільший в регіоні центр релігійної освіти – Таврійська духовна семінарія. Всі вони займали особливе місце в системі освіти Півдня України, оскільки виконували функцію своєрідних форпостів державної релігії і, значною мірою, імперської ідеології в місцевості зі значною мусульманською присутністю.

Незважаючи на важливість теми, тільки в останні роки з'явилися дослідження, присвячені роботі духовно-навчальних закладів Таврійської єпархії. До їх числа варто віднести публікації К. В. Шумського [1]. Проте в зазначених статтях відсутній розгляд такого значущого аспекту діяльності релігійних освітніх установ як краєзнавча робота. Вперше в сучасній українській історіографії на цю проблему звернув увагу професор Андрій Непомнящий [2]. Завдяки його студіям були повернуті до наукового обігу імена незаслужено забутих краєзнавців з числа духовних осіб. Тим не менш, окремого дослідження про діяльність духовно-навчальних закладів у сфері дослідження історії краю і проведених ними заходів не існує і на сьогодні. Метою даної роботи є розгляд місця релігійних освітніх установ Криму у розвитку краєзнавчих досліджень, їхнього внеску у вивчення і популяризацію пам’яток історії та культури.

Після створення 1859 р. самостійної Таврійської єпархії в ній досить швидкими темпами почалося

створення системи духовної освіти, піком якої стало відкриття в Сімферополі в 1873 р. духовної семінарії. Ініціатором цієї події став преосвященний Гурій (Карпов) [3]. Враховуючи специфіку духовної освіти, особлива увага приділялася формуванню педагогічних колективів. Викладацький склад релігійних навчальних закладів відрізнявся досить високим рівнем кваліфікації і професійної підготовки. Тому не дивно, що серед педагогів були і краєзнавці. Назвемо лише деяких з них.

Видатним краєзнавцем був викладач Таврійської духовної семінарії та наглядач церковнопарафіяльних шкіл Таврійської губернії Олександр Васильович Іванов. Він був членом першого наукового об'єднання Криму – Таврійської вченої архівної комісії (далі – ТВАК), плідно працював на її користь, а результати його досліджень регулярно з'являлися на шпальтах «Известий» Комісії. Голова товариства, патріарх кримознавства Арсеній Іванович Маркевич дав О. В. Іванову таку компліментарну характеристику: «Людина великої богословської освіти, величезної ерудиції та працездатності» [4]. Дійсно, коло наукових інтересів викладача семінарії вражає своєю багатогранністю. Його публікації присвячені кам'яним сарматським бабам, поселенням старообрядців в Криму, перемозі О. В. Суворова над турками на Кінбурнській косі, обеліску на честь князя В. М. Долгорукова, що був першим пам'ятником у Сімферополі [5]. Після від'їзду з Сімферополя 1898 року відомого краєзнавця Алоїзія Осиповича Кашпара, О. В. Іванов став хранителем музею комісії [6]. Окрім цього, Олександр Васильович постійно передавав до музейної колекції монети та інші цінні речі та проводив екскурсії.

Значне місце в творчій спадщині О. В. Іванова займає Херсонес. Зокрема, найважливішим джерелом, що висвітлює стан охорони старожитностей у місцевому монастирі Св. Володимира, є лист викладача Таврійської духовної семінарії віце-президенту Одеського товариства історії та старожитностей (ОТІС) М. Н. Мурзакевича від 14 квітня 1879 р. [7]. У ньому краєзнавець зазначав критичне стан розкопок, пов'язуючи його з хворобою відповідального за контроль над дослідженнями ієромонаха Андрія, а також з грабіжницькими діями нижніх чинів Чорноморського флоту, що займалися земляними роботами. О. В. Іванов пропонував наступні заходи по оптимізації розкопок: під наглядом члена ОТІС або довіреної особи розсортувати вже знайдений матеріал, в першу чергу мармур, і розчистити місцевість для подальших робіт. Необхідно відзначити, що ще 4 грудня 1878 р. О. В. Іванов був обраний кореспондентом ОТІС [8]. Своєрідним підсумком дослідження викладача Таврійської духовної семінарії стали дві науково-популярні книги, сюжетно пов'язані з Херсонесом. Перша докладно описувала історію місцевої обителі [9], а друга розповідала про князя Володимира Великого та хрещення Русі [10].

Одним з найбільш яскравих представників педагогічного колективу Таврійської духовної семінарії був Дмитро Спиридонович Спиридонов (1871–1938). Грек за походженням, він сам був вихованцем цього навчального закладу. Після його закінчення Д. С. Спиридонов продовжив освіту в Санкт-Петербурзької духовної академії, а також був вільним слухачем Московського університету. Повернувшись до Криму, він стає викладачем у своїй alma mater. За рекомендацією А. І. Маркевича Д. С. Спиридонов був прийнятий в ТВАК, де брав активну участь у засіданнях. Зокрема ним було підготовлено доповідь «К вопросу о мучении Св. Климента, Папы римского в Крыму» [11], яка була своєрідною рецензією на книгу великого українського письменника і поета І. Я. Франка. Стаття викладача семінарії була опублікована в «Известиях» ТВАК лише в 1914 р. [12].

Начальство духовно-навчальних закладів усвідомлювало величезне освітньо-виховне значення екскурсій. За традиційно заведеним звичаєм вони майже завжди здійснювалися протягом великодніх канікул. У якості екскурсійних об'єктів таврійським єпархіальним керівництвом найчастіше використовувалися монастирі. Так, у перші вихідні квітня 1904 р. для вихованців Таврійської духовної семінарії була організована екскурсія до Севастополя [13]. Вона була здійснена на кошти преосвященного Миколи (Зіорова). Для екскурсантів був виділений окремий вагон у поїзді, з оплатою за зменшеним тарифом. 2 квітня 1904 р. семінаристи відвідали Петропавловську церкву, Музей Севастопольської оборони, пам'ятник П. С. Нахімову та Братське кладовище. У ролі екскурсоводів виступили місцеві священики. Наступного дня були оглянуті «усипальниця адміралів» – собор Св. Володимира і Херсонеський монастир, у тому числі і Склад місцевих старожитностей. У той самий час екскурсію по тих же об'єктах здійснили і учні Сімферопольського духовного училища в кількості 36 осіб [14]. Перед від'їздом до Севастополя для отримання потрібних відомостей про Херсонес і його значення для православ'я їм були прочитані уривки з «Історичного опису» Ф. В. Ліванова. Подібна практика продовжувалася і надалі. 9 квітня 1914 р. 42 особи з релігійних учбових за-

кладів виїхали на екскурсії до південно-західного Криму [15]. Метою огляду були Херсонес, Інкерман і Балаклава. Окрім монастирів у Балаклаві були оглянуті генуезька фортеця і грот, в Севастополі – музей, акваріум, панорама, броненосець «Св. Євстафій». Зрозуміло, що екскурсії до монастирів супроводжувалися богослужіннями та регулярними молитвами.

Нагальна потреба відкриття установи для спільного дослідження пам'яток священиками, в тому числі й викладачами духовно-освітніх закладів, та науковцями була реалізована 1913 р. Ініціатором створення в Таврійській єпархії церковно-археологічного комітету був видатний релігійний діяч і мислитель, на той момент ректор місцевої духовної семінарії, архімандрит Веніамін (Федченков).

19 лютого 1913 р. в Сімферополі було відкрито Церковне історико-археологічне товариство Таврійської єпархії, яке ставило перед собою наступні завдання: вивчення церковно-релігійного життя в межах Таврійської єпархії в її минулому і частково у сьогоденні, а також обстеження, охорону та збирання пам'яток місцевої церковної старовини. Для досягнення поставленої мети передбачалося, що Товариство буде вивчати речові і писемні пам'ятки церковної старовини, що знаходяться в монастирях, церквах, каплиці, архівах єпархіальних установ, а також і ті предмети, що відносяться до церковно-релігійного життя, які надходили б до церковно-археологічного музею, що був створений при організації. Разом з цим, Товариство планувало дбати про охорону церковних старожитностей, спостерігати за збереженням старовинних храмів та інших церковних споруд, старовинного начиння, письмових документів і оберігати їх від псування і винищення. Для цього планувалося зосереджувати і зберігати їх у своєму музеї або робити докладні обміри і фотографічні знімки, складати описи або вживати інших згідні з обставинами заходи [16].

У квітні 1913 р. архімандрит Веніамін через офіційний регіональний церковний друкований орган «Таврические епархиальные ведомости» звернувся до місцевого духівництва [17]. Він просив благочинних церков і монастирів, а також рядових священиків, сприяти роботі Товариства і наявних при ньому установ – церковно-археологічного музею, архіву та бібліотеки. Для цього духівництву пропонувалося звернути увагу на пам'ятки та предмети церковної старовини і, спостерігаючи за ними, вживати заходів до їх охорони. У разі будь-яких нових відкриттів або руйнувань, а також можливих зловживань, необхідно було доводити до відома Раду Товариства.

Найважливішим джерелом, що розповідає нам про Церковне історико-археологічне товариство, є його статут [18]. Проект статуту, після узгодження з Таврійським губернатором П. М. Апраксіним, був затверджений резолюцією єпископа Таврійського Дмитра (Абашидзе) від 12 жовтня 1912 р. Відповідно до нього завданнями Товариства були: вивчення церковно-релігійного життя в межах Таврійської єпархії у її минуле та сьогодення, обстеження, охорона та збирання пам'яток місцевої церковної старовини та історії. Для цього пропонувалося: 1) приводити до відома і описувати архіви церков, монастирів та інших єпархіальних установ, а також усілякого роду пам'ятки церковної старовини; 2) вивчати місцеві релігійні звичаї, перекази, церковні обряди; 3) спостерігати за збереженням старовинних храмів та інших церковних споруд, цвинтарів, надгробних та інших пам'ятників, старовинної церковного начиння, письмових документів і т. п. та вживати заходів проти їхнього псування та винищення; 4) збирати і зберігати у своєму музеї речові та писемні пам'ятки, що відносяться до церковно-релігійного життя в єпархії; 5) дбати про поширення в суспільстві, переважно серед духівництва, церковно-історичних та археологічних відомостей і про залучення уваги та інтересу до них; 6) влаштовувати церковно-археологічні виставки та публічні читання церковно-історичного характеру, друкувати матеріали та наукові дослідження з церковної історії та археології краю, підготувати історико-статистичний опис єпархії. Планувалося співпрацювати з іншими історичними та археологічними установами, як столичними, так і губернськими та єпархіальними, обмінюватися з ними виданнями. Товариство збиралося відправляти делегатів на Археологічні з'їзди. В історичних реаліях того часу повноцінно виконувати завдання, які стояли перед історико-археологічним товариством Таврійської єпархії, було неможливо. Масштабність планів не співвідносилася з нестабільністю тих років, а Перша світова війна, що незабаром почалася, зробила неможливими археологічні дослідження у прикордонних районах.

Дослідження причин недовгого і непродуктивного існування наукового товариства при семінарії змушує нас звернутися до статті Д. Бочкова «Про централізацію церковних історико-археологічних установ» [19], що з'явилася в 1916 р. Автором цієї публікації зазначалося, що існування церковно-археологічних установ, їхні успіхи і невдачі, а також збільшення їх кількості, доводить життєвість цих структур. Разом з тим, Д. Бочков говорив про

необхідність реформування цих організацій шляхом централізації. Вказувалося, що церковно-археологічні установи існують майже в усіх губернських містах, у тому числі і в Сімферополі. Дослідником ставилося ключове питання: чому велика кількість церковно-наукових установ виявилося непрацездатним? Зроблені ним висновки є універсальними для всіх областей Російської імперії. Д. Бочков вважав, що саме виникнення й існування подібних установ було багато в чому випадковим явищем. Як вважав автор статті, церковно-археологічні товариства та давньосховища при них відкривалися з ініціативи кількох ентузіастів, а як тільки вони відходили від справ – робота зупинялася. При цьому продовжувачі початої справи знаходилися не відразу, а зібрані предмети старовини розкрадалися. Такі висновки можуть цілком перенестися і на Таврійську єпархію. Отже, ситуація з роботою Таврійського церковно-археологічного товариства не є унікальною, а цілком типова для того часу. Створена за ініціативою Веніаміна (Федченкова) організація, з від'їздом священика з єпархії, по суті, припинила активну діяльність, діяльних наступників не знайшлося, а складні соціально-економічні умови не дозволяли підтримувати роботу Товариства.

Таким чином, краєзнавча робота в духовно-навчальних закладах Таврійської єпархії була розвиненою, насамперед через високий рівень викладацького складу. Серед інших педагогів-дослідників можна відзначити О. В. Іванова та Д. С. Спиридонова. Їхні публікації й на сьогодні не втратили своєї наукової значущості. Важливим також було залучення учнів Таврійської семінарії та духовних училищ до краєзнавчої роботи шляхом екскурсій. Значним досягненням було відкриття при семінарії Церковного історико-археологічного товариства Таврійської єпархії.

Джерела та література

1. *Шумский К. В.* Епархиальная система таврических духовно-учебных заведений // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 46. – С.171–176; *Його ж.* Учебная часть в Таврической духовной семинарии // Крымский архив. – 2001. – № 7. – С. 135–144.
2. *Непомнящий А. А.* Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму: друга половина XIX – початок XX ст. // Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 123–133; *Його ж.* Служители культа в развитии исторического краеведения Крыма: историко-библиографический аспект // Крымский архив. – 1999. – № 5. – С. 77–91.
3. *Маслов П. В.* Устройство и открытие Таврической духовной семинарии: К пятидесятилетию Таврической епархии // Таврический церковно-общественный вестник (далі – ТЦОВ). – 1909. – № 14.– С. 608–616; № 15. – С. 625–633; № 16. – С. 679–687; № 17. – С. 715–722.
4. Протокол заседания ТУАК 19 октября 1911 г. // Известия Таврической ученой архивной комиссии (далі – ИТУАК). – 1912. – № 47. – С. 43–44.
5. *Иванов А. В.* К вопросу о каменных бабах // ИТУАК. – 1888. – № 6. – С. 132–133; *Його ж.* О поселении раскольников в пределах Таврической губернии // ИТУАК. – 1889. – № 7. – С. 70–80; *Його ж.* Кинбурн: К 6 мая 1900 года // ИТУАК. – 1901. – № 31. – С. 27–29; *Його ж.* Замечательный памятник присоединения Крыма к России // ИТУАК. – 1905. – № 38. – С. 75–76.
6. Протокол заседания ТУАК 28 ноября 1898 г. // ИТУАК.– 1899.– № 29.– С. 111–112.
7. Державний архів Одеської області, ф. 93, оп. 1, спр. 91, арк. 101–104.
8. Там само, арк. 131.
9. *[Иванов А. В.]* Херсонесский первоклассный монастырь святого равноапостольного великого князя Владимира, в Херсонесе Таврическом (древнем Корсуне).– Симферополь, 1910. – 97 с.
10. *Иванов А. [В.]* Святой Равноапостольный Великий Князь Киевский Владимир: сказание о житии его и крещении им Русского народа. – Симферополь, 1911. – 64 с.
11. *Спиридонов Д. С.* К вопросу о мучении Св. Климента, Папы римского в Крыму // ИТУАК. – 1909. – № 43. – С. 115–124.
12. *Спиридонов Д. С.* Критико-библиографическая заметка // ИТУАК. – 1914. – № 51. – С. 259–279.
13. *М. Ш.* Образовательная экскурсия воспитанников Таврической духовной семинарии // Таврические епархиальные ведомости (далі – ТЕВ). – 1904. – № 8. – С. 586–593.
14. *Оленин А.* Образовательная экскурсия учеников Симферопольского духовного училища // ТЦОВ. – 1904. – № 8. – С. 593–595.
15. Участник. Экскурсия воспитанников Таврической духовной семинарии в монастыри южного берега Крыма // ТЦОВ. – 1914. – № 11/12. – С. 380–384.
16. Открытие церковного археологического общества // ТЦОВ. – 1913. – № 9. – С. 351–353.

17. *Вениамин.* К духовенству Таврической епархии. От Церковного историко-археологического общества // ТЕВ. – 1913. – № 11. – С. 166–169.
18. Устав церковного историко-археологического общества Таврической епархии // ТЕВ. – 1913. – № 11. – С. 169–177.
19. *Бочков Д.* О централизации церковных историко-археологических учреждений // Вера и жизнь. – 1916.– № 11/12. – С. 36–52; № 13/14. – С. 31–44.

Владимир Калиновский

Краеведческая работа в духовно-учебных заведениях Таврической епархии (вторая половина XIX – начало XX в.)

В статье рассмотрен уровень краеведческой работы в религиозных образовательных учреждениях Крыма во второй половине XIX – в начале XX в. Освещен вклад преподавателей Таврической духовной семинарии в развитие исторических исследований на полуострове.

Ключевые слова: *духовенство, Таврическая епархия, охрана культурного наследия, Таврическая духовная семинария.*

Volodymyr Kalinovskyi

Regional studies work in the spiritual and educational institutions Taurical diocese (the second half of XIX – early XX century)

The article describes the level of local history in religious educational establishments of the Crimea during the second half of XIX – early XX century. Discovered the contribution of teachers by Taurical Theological Seminary in the development of historical research on the peninsula.

Key words: *clergy, the Diocese of Taurica, protection of cultural heritage, Taurical Theological Seminary.*

УДК 322:908:372(477.85/87)

Віолетта Лаппо (м. Коломия)

ІНТЕГРУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У КРАЄЗНАВЧУ РОБОТУ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ (НА ПРИКЛАДІ ГУЦУЛЬСЬКОГО ЕТНОРЕГІОНУ)

У статті доводиться доцільність активного залучення етнокультурних цінностей в краєзнавчу роботу вітчизняних ДНЗ. Окрім теоретичного обґрунтування автор знайомить з програмою формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю в умовах ДНЗ гуцульського етнорегіону.

Ключові слова: *краєзнавча робота, старші дошкільники, рідний край, гуцульська етнокультура, етнокультурні цінності.*

Потреба інтегрування етнокультурних цінностей у навчально-виховний процес сучасної дошкільної освіти обумовлена взаємозв’язком і взаємообумовленістю етнічного, національного, загальнолюдського ступенів культури. Завдяки ознайомленню з етнокультурною самобутністю рідного краю діти через близьке й зрозуміле природно прилучаються до універсального загальнолюдського.

У процесі культурного становлення дитина повинна отримати заохочення й усесторонню кваліфіковану підтримку дошкільного закладу. Адже дошкільна царина є вихідною ланкою освітньої системи покликаної забезпечити всебічний розвиток особистості. Означений процес має ґрунтуватись на поєднанні сімейного та суспільного виховання, досягненнях вітчизняної науки, надбаннях світового педагогічного досвіду. Отже перед сучасною педагогікою постає завдання, щодо активізації етнокультурних надбань у систему дошкільної освіти. Актуальність порушеної проблеми посилюється етнокультурним різноманіттям української нації, а відтак спонукає до вивчення культурної спадщини кожного з етнорегіонів України.

Наше дослідження присвячене виявленню педагогічних передумов залучення гуцульської ет-

17. *Вениамин.* К духовенству Таврической епархии. От Церковного историко-археологического общества // ТЕВ. – 1913. – № 11. – С. 166–169.
18. Устав церковного историко-археологического общества Таврической епархии // ТЕВ. – 1913. – № 11. – С. 169–177.
19. *Бочков Д.* О централизации церковных историко-археологических учреждений // Вера и жизнь. – 1916.– № 11/12. – С. 36–52; № 13/14. – С. 31–44.

Владимир Калиновский

Краеведческая работа в духовно-учебных заведениях Таврической епархии (вторая половина XIX – начало XX в.)

В статье рассмотрен уровень краеведческой работы в религиозных образовательных учреждениях Крыма во второй половине XIX – в начале XX в. Освещен вклад преподавателей Таврической духовной семинарии в развитие исторических исследований на полуострове.

Ключевые слова: *духовенство, Таврическая епархия, охрана культурного наследия, Таврическая духовная семинария.*

Volodymyr Kalinovskyi

Regional studies work in the spiritual and educational institutions Taurical diocese (the second half of XIX – early XX century)

The article describes the level of local history in religious educational establishments of the Crimea during the second half of XIX – early XX century. Discovered the contribution of teachers by Taurical Theological Seminary in the development of historical research on the peninsula.

Key words: *clergy, the Diocese of Taurica, protection of cultural heritage, Taurical Theological Seminary.*

УДК 322:908:372(477.85/87)

Віолетта Лаппо (м. Коломия)

ІНТЕГРУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У КРАЄЗНАВЧУ РОБОТУ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ (НА ПРИКЛАДІ ГУЦУЛЬСЬКОГО ЕТНОРЕГІОНУ)

У статті доводиться доцільність активного залучення етнокультурних цінностей в краєзнавчу роботу вітчизняних ДНЗ. Окрім теоретичного обґрунтування автор знайомить з програмою формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю в умовах ДНЗ гуцульського етнорегіону.

Ключові слова: *краєзнавча робота, старші дошкільники, рідний край, гуцульська етнокультура, етнокультурні цінності.*

Потреба інтегрування етнокультурних цінностей у навчально-виховний процес сучасної дошкільної освіти обумовлена взаємозв'язком і взаємообумовленістю етнічного, національного, загальнолюдського ступенів культури. Завдяки ознайомленню з етнокультурною самобутністю рідного краю діти через близьке й зрозуміле природно прилучаються до універсального загальнолюдського.

У процесі культурного становлення дитина повинна отримати заохочення й усесторонню кваліфіковану підтримку дошкільного закладу. Адже дошкільна царина є вихідною ланкою освітньої системи покликаної забезпечити всебічний розвиток особистості. Означений процес має ґрунтуватись на поєднанні сімейного та суспільного виховання, досягненнях вітчизняної науки, надбаннях світового педагогічного досвіду. Отже перед сучасною педагогікою постає завдання, щодо активізації етнокультурних надбань у систему дошкільної освіти. Актуальність порушеної проблеми посилюється етнокультурним різноманіттям української нації, а відтак спонукає до вивчення культурної спадщини кожного з етнорегіонів України.

Наше дослідження присвячене виявленню педагогічних передумов залучення гуцульської ет-

нокультури в краєзнавчу роботу ДНЗ карпатського регіону. Порушення означеної проблеми зумовлено кількома чинниками:

1) відсутністю теоретично обґрунтованої й методично забезпеченої структурно-функціональної моделі використання елементів етнокультури в краєзнавчій роботі дошкільного навчального закладу;

2) нестачею методичних розробок, у яких реалізувався б етнорегіональний (зокрема гуцульський) аспект вітчизняної культури;

3) відсутністю регіональних, альтернативних чи авторських програм, спрямованих на прилучення дошкільників до етнокультури гуцульського краю.

Вивчення історико-педагогічної літератури засвідчило, що прилучення зростаючого покоління до культури рідного краю визнане одним з провідних завдань виховання. Означена проблема знайшла своє відображення у творах засновників українського довкілля.

На потребі формування в дитини особливого ставлення до рідного краю неодноразово наголошувала С.Ф.Русова: «Плекання любові до рідного краю, враз із пізнанням його скарбів вчиться дитина цінити й шанувати те, що своє... бо хто не вміє кохати рідний край, шанувати свій народ, той не зможе стати щирим горожанином усесвіту (мова оригіналу) [1].

Видатний педагог доводила, що дитина повинна не лише опанувати знаннями про свій рідний край, а й сповнитись особливих почуттів і ставлень до нього: «Треба з малих літ викликати в дітях палку любов до рідного краю, ця любов завше жевриться в душі дитини, майже несвідомо вона любить свою хату, своє село, милується рідними левадами, широким степом або темним лісом. Треба цю маленьку іскорку роздмухати в гаряче щире почуття, хай дитина додивляється до краси рідного степу, слухає рідну пісню, рідну мову, знає своїх рідних героївлицарів і що далі більш свідомо ставиться до того національного і природного осередку, в якому вона виростає, якому колись мусить служить» (мова оригіналу) Своє переконання С.Ф.Русова пояснює тим, що «любов до рідного краю гарне, чудове, могутнє почуття! Воно живе в душі людини, поки не вмирає її свідомість» (мова оригіналу) [2].

Ідеї класиків педагогіки знайшли своє продовження у теорії української дошкільної освіти сучасності. Так, А.М. Богуш при визначенні пріоритетів у народознавчій роботі з дітьми дошкільного віку акцентує увагу на потребі оптимального поєднання загальнонаціонального та регіонального аспектів української культури. «Вікові особливості дітей дошкільного віку не дозволяють їм обійняти весь зміст культури українців, яка має свою специфіку в кожному етнічному регіоні нашої держави. В нагоді стане доцільне поєднання регіонального і традиційно українського в ознайомленні дітей з національними традиціями» [3].

До проблем ознайомлення дошкільників з культурною самобутністю рідного краю звертається Н.С.Побірченко. Науковець заохочує педагогів самостійно добирати матеріал максимально наближений до місцевих традицій, які за змістом є складовою загальнонаціональної культури: «Звичайно, кожний вихователь дошкільного закладу має широкі можливості створення власної системи роботи, концепції використання народознавства. Матеріал повинен добиратися відповідно до регіональних особливостей, адже і традиції можуть бути різними навіть у сусідніх селах, не кажучи вже про області. Але робота з дітьми має запрограмуватись на кінцеву мету – виховання майбутнього громадянина і патріота незалежної України» [4].

Вивчення педагогічної спадщини та наукового доробку сучасних українських вчених засвідчує необхідність комплексного залучення етнокультурних цінностей у краєзнавчу роботу сучасних ДНЗ.

Задля розв'язання поставленої мети було здійснено кілька етапів дослідження:

1. Виявлено психолого-педагогічні передумови залучення етнокультурних цінностей у процес виховання дошкільників.

2. Визначено елементи етнокультури, які сприятимуть ефективності краєзнавчої роботи в ДНЗ.

3. Розробити й експериментально перевірити програму краєзнавчої роботи з активним залученням етнокультурних цінностей.

Провідне завдання краєзнавчої роботи у ДНЗ вбачаємо у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю.

Аналіз педагогічної літератури засвідчив, що поняття «рідний край» не має чіткого визначення. Проте контекст його вживання надає підстави до ототожнення з поняттям «етнокультурне середовище» з огляду на територіальну обмеженість і культурну самобутність осередку, в якому відбувається першопочаткове становлення особистості.

Ціннісне ставлення до рідного краю визначаємо як активну спрямованість особистості (дитини) на етнокультурну самобутність навколишнього середовища, обумовлену опануванням етнокультурними цінностями й здатністю їх реалізації у власній життєдіяльності.

Узагальнення психолого-педагогічних досліджень вітчизняних та закордонних науковців дозволяють виокремити низку передумов прилучення дітей старшого дошкільного віку до етнокультурних надбань рідного краю:

– завдяки високому рівню пізнавальної активності, емоційній чутливості, діяльнісній налаштованості старший дошкільний вік є найсприятливішим для формування ціннісного ставлення до дійсності;

– в означеному віці діти виявляють зацікавленість до історичного минулого, мистецьких творів, народних традицій рідного краю;

– старший дошкільний вік є первинним етапом в усвідомленні власної приналежності до етнічної спільноти;

При доборі етнокультурних цінностей, які б могли слугувати засобами у краєзнавчий роботі, спирались на концептуальні засади психології (Л.С.Виготський, А.В.Петровський, С.Л.Рубінштейн) про взаємозумовленість інтелектуального й емоційного компонентів свідомості. Позаяк поведінка дитини здебільшого стимулюється емоціями, аніж роздумами, почуття перетворюються в мотиви поведінки й спонуканням до дії. Про значення позитивного налаштування у пізнавальному процесі наголошував А.Валлон: «саме емоції завдяки їх психічній орієнтації створюють перші зв'язки дитини з її соціальним осередком і їх підґрунтям до формування намірів й розсудливості. Радість сприйнятливості збільшує прагнення дітей до пізнання» [5].

За твердженням О.В.Запорожця, О.М.Леонтьєва найбільший виховний вплив на дошкільника здійснюють ті елементи культури, які дитина здатна зрозуміти, а згодом відобразити у практичній і творчій діяльності. Науковці довели, що лише у процесі діяльності дитина засвоює культурну спадщину народу, а відтак формується як особистість [6].

Спираючись на теоретичне положення О.Л.Венгера, Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва про полімодальність сприйнятливості психіки дитини як умови опанування й реалізації соціального досвіду у справі залучення елементів етнокультури в якості засобів виховання, керувались комплексним підходом. З-поміж усього різноманіття комплексу етнокультури перевагу надавали фольклорним і літературним творам, образотворчому та декоративно-ужитковому мистецтву, звичаям й обрядам [7].

Завдяки жанровому різноманіттю, символізму, художній образності, емоційній насиченості в них виразно відображено й збережено етнічний колорит. Їх комплексне залучення до процесу виховання (за умови ретельного добору й спрощення змістовного навантаження), дозволить у доступній формі знайомити старших дошкільників з культурною самобутністю рідного краю.

Практичне значення одержаних результатів знайшло своє втілення в експериментальній програмі формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до рідного краю «Верховино, світку ти наш», яку за умови корегування й наповнення відповідним етнокультурним змістом, можна використовувати в дошкільних навчальних закладах різних етнорегіонів України.

Реалізація запропонованої програми передбачала розв'язання наступних педагогічних завдань:

– збагачення знань дітей, педагогів і батьків про культурну самобутність рідного краю;

– формування поваги й інтересу до етнокультурної спадщини;

– облаштування виховного середовища, у якому сконцентровано різноманітні елементи етнокультури.

Зміст експериментальної програми ґрунтувався на принципах системності, поетапності та послідовності; комплексного використання різноманітних елементів етнокультури; збереження природного характеру життєдіяльності дитини в осередку дошкільного закладу, орієнтації на розвиток творчої активності дітей. Функціонування програми відбувалося згідно Базового компонента дошкільної освіти.

Реалізація програмових завдань здійснюється у трьох напрямах:

перший – «Виховна робота у старшій групі ДНЗ» спрямований на визначення оптимальних умов організації освітнього процесу в ДНЗ з метою формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю;

другий – «Консультативно-просвітницька робота з педагогами» зорієнтований на вдосконалення професійної підготовки педагогів до залучення гуцульських етнокультурних цінностей у роботу з вихованцями ДНЗ;

третій – «Співпраця з родиною» передбачав заохочення сімей вихованців до використання елементів гуцульської етнокультури у родинному вихованні, об'єднання зусиль родини й дошкільного закладу у справі прилучення старших дошкільників до етнокультурних надбань рідного краю.

Насамперед у програмі увага спрямована на формування у старших дошкільників уявлень і знань про самобутність матеріальних і духовних цінностей гуцульської етноспільноти в загальноукраїнському культурному контексті. Означена мета досягається за умови розширення уявлень і знань дошкільників про особливості житлобудування, облаштування побуту, ужиткових речей, одягу, кулінарії, народних іграшок. Водночас дітей слід знайомити з творами декоративно-ужиткового й образотворчого мистецтва, прозовим і поетичним фольклором, музичними й літературними творами відповідної тематики.

Задля цього пропонується послуговуватись різноманітними методами та прийомами як-от: тематична розповідь, розгляд ілюстрацій, бесіда за малюнком, пізнавальні хвилинки, дидактичні ігри: «Про що дізнався, розкажи», «З чого зроблено?»; «Для чого призначений...», загадування загадок, виконання вправ на доповнення речень та висловлювань і утворення їх за схожістю, розучування «співанок» про гуцульський край та його мешканців, читання й переказ гуцульських народних казок, інсценування гуцульських народних обрядів.

Окрім традиційних навчальних занять та виховних заходів програмою передбачено інші форми організації навчально-виховного процесу: екскурсія до краєзнавчого музею (художнього салону, крамниці сувенірів, світлиці в сільському будинку культури тощо), відвідування майстерні народних промислів та знайомство з народними умільцями, організація виставок «Сімейні реліквії», «Сад родинних деревець».

Виховна робота передбачає ігрові ситуації з залученням казкових героїв, вдача, мова, поведінка яких втілювали в собі кращі риси гуцулів-трудівників.

Програма орієнтує педагогів на активне залучення особистого творчого потенціалу дітей до справи відтворення, збереження й примноження культурних надбань Гуцульщини. З цією метою пропонуємо впровадження спеціального тематичного циклу «Спадкоємці гуцульських традицій». Робота на заняттях та у повсякденні включає такі основні теми: «У творчій майстерні», «Створимо казку гуцульського краю», «Готуємось до ярмарку», «Ґаздівські діти».

З метою актуалізації попередньо набутих знань пропонується використовувати вивчення пісень та віршів про різні види декоративно-ужиткового мистецтва, пригадування приказок та прислів'їв про художню працю; створення ігрових ситуацій («Маленькі оповідачі», «Вправні майстри», «Кому, що подарувати», «Театр перед мікрофоном», «Прикрасимо хатинку ляльки Василинки», «Влаштовуємо виставку гуцульських сувенірів», «Підберемо орнамент», «Віднайти відмінності у візерунках»).

Педагогам дошкільних навчальних закладів гуцульського етнорегіону пропонується організовувати виховні заходи наступної тематики: «Чічка прехороша» (обряд першого заплітання), «Гуцульський ярмарок», «Подаруй ми писанку», «Гуцульські забави», «Збираємось на полонину», «Подарунки для любої нені».

Для підвищення професійної майстерності та обізнаності в царині гуцульської етнокультури педагогічним колективам ДНЗ Гуцульщини пропонуємо різноманітні за формою просвітницькі заходи, як от: зустріч «за круглим столом» на тему «Хто, як не ми?» (до проблеми актуалізації гуцульської етнопедагогіки), семінар-практикум «Гуцульський фольклор у роботі з дітьми різних вікових груп», диспут «Що таке діалект і його місце в сучасній освіті», семінар «Видатні українські педагоги про мудрість народної виховної традиції», консультація «Як добре ми знаємо гуцульські народні ремесла», диспут «Релігійне виховання: у минулому, сучасності, майбутньому», КВК «Гуцульські фіглі».

Водночас у програмі акцентовано увагу на роботу з батьками та іншими членами родин вихованців. Окрім традиційних форм допомоги рідних у підготовці та проведенні святкових ранків та «складанні родинного дерева» пропонується організовувати тематичні заходи, зокрема проблемну лекцію «Хто ми на цій землі?», консультацію «Щоб наші діти росли працелюбними», групову бесіду «Виховні традиції гуцулів», консультацію фітотерапевта «Гуцульська лічниця», батьківську конференцію «Декоративно-ужиткове мистецтво в побуті гуцульської родини».

Задля посилення виховного ефекту у програмі запропоновано таку форму роботи, як «Пізнавальні посиденьки». Її рекомендується проводити в недільний післяобідній час та запрошувати усіх членів родин і самих вихованців. Орієнтовна тематика зустрічей: «Затишок гуцульської оселі», «Від роду до роду», «Секрети гуцульської кухні».

У програмі надаються рекомендації з оформлення й обладнання групових кімнат, народознавчих куточків (кімнат), музичних залів:

1) виготовити макет стародавньої гуцульської хати;
2) іграшковий масив ігрових кімнат поповнити ляльками в гуцульському вбранні. За одягом ляльки імітували дітей від немовляти (лялька в довгій вишитій сорочечці) й до ровесників вихованців;
3) придбати зразки стародавніх гуцульських меблів, виготовлених із лози задля компактності й легкості у пересуванні;
4) оздобити народознавчий куточок (кімнату) творами гуцульського декоративно-ужиткового мистецтва;
5) облаштувати стенди та вітрини для демонстрування дитячих поробок;
6) оновлювати фонотеку аудіо записами класичної та популярної музики гуцульської тематики;
7) збагатити книжкові фонди дитячими творами про гуцульський край та його мешканців;
8) за умови наявності новітньої відео й комп'ютерної техніки ініціювати відео знімки мальовничих куточків Гуцульщини в різні пори року.

При визначенні й реалізації педагогічної сутності елементів етнокультури ми свідомі того, що їх впро-

вадження в освітню роботу сучасних дошкільних закладів повинно мати своєрідну форму подання і бути «зустріччю» дитини з матеріальними й духовними надбаннями рідного народу. Виховання старших дошкільників засобами етнокультури має ґрунтуватись на принципах: доступності, зрозумілості, відповідності віковим особливостям й урахування інтересів і нахилів кожного вихованця. Увесь комплекс виховного впливу, в якому активізовано засоби етнокультури, повинен бути нормою існування життя дитини в родинному осередку й дошкільній установі.

Запропонована програма пройшла апробацію і продовжує використовуватись у дошкільних навчальних закладів Рахівського району Закарпатської області, Косівського району Івано-Франківської, Вижницького району Чернівецької області.

Здійснене дослідження не вичерпує означену проблему. Подальшого вивчення вимагають питання інтеграції засобів етнокультури в краєзнавчу роботу шкільної та позашкільної царини виховання, удосконалення підготовки студентів педагогічних училищ, коледжів, ВНЗ до комплексного залучення етнокультурної спадщини у краєзнавчу роботу ДНЗ інших етнорегіонів України.

Джерела та література

1. Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С.33.
2. *Русова С.Ф.* Націоналізація дошкільного виховання // Світло. –1912. – №4. – С.15.
3. *Богуш А.М.* Народознавча обізнаність дітей дошкільного віку // Наукові записки Рівненського педінституту. – 1999. – № 5. – С.9.
4. *Побірченко Н. С.* Використання української етнопедагогіки в дошкільному закладі: Навч. посіб. / Н. С. Побірченко, Н. В. Рогальська. – К.: Науковий світ, 2003. – 117 с.
5. Эмоциональное развитие ребенка / Под ред. А.Д.Кошелевой. – М.: Знания, 1986. – С.120–121.
6. *Запорожец А. В.* Избранные психологические труды в 2 т. – Т.1.– М: Педагогика, 1986. – 297 с.
7. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. –304 с.

Виолетта Лаппо

Интеграция этнокультурных ценностей в краеведческую работу дошкольных учебных заведений (на примере гуцульского этнорегиона)

В статье указано на целесообразность активного включения этнокультурных ценностей в краеведческую работу отечественных ДУЗ. Кроме теоретического обоснования автор знакомит с программой формирования у старших дошкольников ценностного отношения к родному краю в условиях ДУЗ гуцульского этнорегиона.

Ключевые слова: *краеведческая работа, старшие дошкольники, родной край, гуцульская этнокультура, этнокультурные ценности.*

Violetta Lappo

Integration of ethnic cultural values to the preschool institutions (for example hutsul ethnic region)

Article research of formation in the senior children of preschool age of the value-oriented attitude to native land. It has been well-grounded in theory and program of the formation of value-oriented attitude to native land in conditions of children’s educational institutions of Hutsul ethnic region.

Key words: *senior children of preschool, native land, hutsul ethnic culture, ethnic culture values, ethnic culture ways.*

УДК 069.016

Лариса Гайда (м. Кіровоград)

ФОРМУВАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ ПРИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті розглядається процес формування нормативної бази діяльності музеїв при навчальних закладах України. На основі аналізу змісту документів, що встановлюють правовий статус, представлено їх місце і роль у системі освітянського краєзнавства на різних історичних етапах.

Ключові слова: *критерії визначення статусу музею, шкільний музей, музей при закладі освіти, музей при навчальному закладі.*

Реалізація головної мети національної освіти і виховання учнівської молоді – це набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу. Культура будь-якого історичного періоду одночасно поєднує в собі систему цінностей морального та матеріального характеру, отриману від попередників, тобто спадщину минулого, та створену нею на цій основі власну, підпорядковану вимогам і поняттям сучасності. Проблема оновлення змісту освіти, її модернізація засобами краєзнавства набуває особливої актуальності саме сьогодні, коли відбувається усвідомлення та переосмислення власної історії, національних особливостей. У цей час зростає роль регіональних досліджень, здійснюється співвідношення загального і окремого, деталізація історичного процесу, виявлення чинників, котрі зумовлюють специфіку рідного краю, його своєрідність.

Серед численних інститутів, що виникли як засіб збереження, дослідження історичної минувшини, залучення молоді до її вивчення, вагоме місце посідають музеї при навчальних закладах. Вони, як і наша молода Українська держава, переживають зараз складний час, що характеризується суперечностями, пошуками нових шляхів розвитку. Так склалось, що коли більшість країн світу мали конкуренцію ідей, поглядів, у результаті яких відпрацьовувалась різноманітність змісту, форм і методів історичних досліджень, то у нас музеї при навчальних закладах часто створювались у ході різних політичних акцій і виконували певні ідеологічні функції. Тому серед проблем їх діяльності актуальними є не тільки оновлення змісту музейних збірок та форм діяльності, а й формування правового статусу, який визначає місце і роль музеїв у системі освітянського краєзнавства.

Метою статті є дослідження процесу формування нормативно-правової бази діяльності музеїв при навчальних закладах України, аналіз мети і завдань, критеріїв правового статусу, які визначають їх місце і роль у системі закладів освіти на різних історичних етапах.

Історію музейної справи в Україні досліджували М. Бондар, І. Кирсим, Р. Маньковська, О. Крук, О. Костюкова, Е. Піскова, В. Солодова, М. Ткаченко, Л. Федорова; історію громадських музеїв – І. Буланий, І. Явтушенко; музеїв при закладах освіти – Ю. Омельченко. Питанням діяльності шкільних музеїв та організації краєзнавчої роботи у школі присвятили свої творчі доробки Н. Ганнусенко, О. Грекулов, Г. Елькін, М. Кашин, М. Лощинин, Ю. Омельченко, З. Огризко, В. Обозний, І. Прус, А. Сайненський, В. Столєтов, Я. Треф'як.

Організаційно-методичне керівництво діяльністю музеїв при навчальних закладах здійснює Український державний центр туризму та краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Відповідно до Положення про відомчу реєстрацію та перереєстрацію музеїв при закладах освіти системи Міністерства освіти України раз у три роки проводяться огляди музеїв [1]. Так, на 25 грудня 2010 року взято на облік 4432 музеїв, за профілями: історичних – 2687 (60,63%); археологічних – 10 (0,23%); краєзнавчих – 616 (13,9%); природничих – 58 (1,3%); літературних – 168 (3,79%); мистецьких – 50 (1,13%); етнографічних – 609 (13,74%); галузевих – 27 (0,61%); інших – 196 (4,42%) [2].

Історія музеїв при навчальних закладах свідчить про постійне удосконалення їх діяльності як складової процесу навчання. Розвивались учбові музеї як одна з форм активізації навчально-виховного процесу, підвищення його ефективності. На різних історичних етапах ця мета досягалась своїми специфічними музейними і педагогічними засобами, які найбільше відповідали характерові тогочасної школи. На початковому етапі вони діяли як засіб унаочнення навчально-виховного процесу, поступово перетворюючись у важливу ланку позакласної, навчальної і виховної роботи у школі, на їх базі працювали гуртки різних профілів. В основному процес організації музеїв у школах носив стихійний характер. Особливо активно почали формуватись збірки музейних предметів з навчальною метою у 20 – 30-х роках минулого століття під час використання краєзнавчого принципу викладання, коли музей виконував різні функції – від навчально-

предметного кабінету до міжшкільних виставок наочності. Маючи багато спільного з предметним кабінетом, музей 30-х років одночасно керувався у роботі провідними теоретичними принципами радянського музеєзнавства. Шкільні музеї поступово втрачали переважно навчальні функції, набували значення однієї з форм позакласної роботи. У першій половині XX століття діяльність шкільних музеїв як складової навчально-виховного процесу організаційно не було виокремлено.

Специфіка формування нормативно-правової бази музеїв при навчальних закладах полягала в тому, що офіційно музейна робота не була обов’язковою складовою навчально-виховного процесу. Разом з тим слід зазначити, що хоча музеї у навчальних закладах і створювались на громадських засадах, але в їх основі завжди присутня збірка музейних предметів, унормування, збереження та використання якої відноситься до компетенції органів управління культурою. Тому діяльність музеїв при навчальних закладах підлягає одночасному підпорядкуванню як органів управління освітою, так і культурою.

Повоєнний період відзначається активним розвитком радянського музеєзнавства (як теоретичного, так і практичного його аспектів). У листопаді 1948 року розширена сесія вченої ради НДІ краєзнавчої і музейної роботи розглянула питання про стан та заходи щодо реформування діяльності краєзнавчих музеїв. Конкретні методичні рекомендації, опрацьовані учасниками сесії, були покладені в основу документа під назвою «Основні положення про побудову експозиції обласних, крайових, республіканських і великих районних краєзнавчих музеїв». Закладені у ньому принципи і засади музейної роботи у значній мірі визначили статус державних та громадських музеїв України. Особливістю музейного будівництва з 60-х років XX століття є тісний зв'язок з туристсько-краєзнавчими експедиціями піонерів та школярів, які організовувались Міністерством освіти СРСР і ЦК ВЛКСМ і були пов’язані з певними політичними кампаніями, ювілеями. Масовим залученням дітей відзначались, зокрема, туристсько-краєзнавчі експедиції «Ім’я Леніна на карті Батьківщини» та «Моя Батьківщина – СРСР». У їх змісті ми відстежуємо зростання уваги до виховної роботи серед учнівської молоді з боку партійних, радянських і громадських організацій, які вважали музеї важливим фактором комуністичного виховання. У 1962 р. Міністерство освіти УРСР разом із ЦК ВЛКСМ затвердили Положення про обласну дитячу екскурсійно-туристську станцію, відповідно до якого вона проголошувалась організатором та методичним центром екскурсійно-туристської і краєзнавчої роботи піонерів та школярів у своїх областях. На них покладалась організація інструктивно-методичної роботи, узагальнення досвіду, в тому числі у шкільних музеях закладів освіти. Знаковим для шкільних музеїв став 1964 рік, коли була прийнята постанова ЦК КПРС «Про підвищення ролі музеїв у комуністичному вихованні трудящих», яка визначила дальший розвиток музейної справи у нашій країні. Вона вимагала від партійних, радянських, профспілкових і громадських організацій приділяти особливу увагу музейному будівництву як важливій ділянці ідеологічної роботи. Державні установи зобов’язувались посилити керівництво роботою музеїв на громадських засадах. Також у постанові вказувалось на те, що музеї при навчальних закладах повинні сприяти пропаганді марксистсько-ленінської теоретичної спадщини, вихованню учнів у дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, акцентувалось на необхідності створення та діяльності у навчальних закладах музеїв В.І.Леніна, революційної та трудової слави. Це сприяло активізації руху за розвиток громадських музеїв у державі, зокрема у школах. У 1967 році було підбито підсумки республіканського огляду позашкільних дитячих установ, присвяченого 50-річчю Великої Жовтневої революції, у ході якого було встановлено, що у республіці 14 тисяч музеїв Леніна та 4,5 тисячі музеїв краєзнавчого профілю. Підсумки розвитку шкільних музеїв після постанови ЦК КПРС «Про підвищення ролі музеїв у комуністичному виховані трудящих» були проаналізовані у наказі Міністра освіти РРФСР і Міністра культури РРФСР від 20 вересня 1967 року «Про заходи щодо покращення діяльності шкільних музеїв» (хоча він був виданий у РРФСР, але поширював свої положення і на інші республіки). У Рекомендаціях щодо поліпшення діяльності шкільних музеїв, затверджених вищеназваним наказом, здійснено аналіз їх роботи. Зокрема відзначалось, що музеї нагромадили цінні та значні матеріали, які сприяють вихованню у дітей комуністичної переконаності, радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму, громадянського обов’язку, позитивно впливають на розвиток громадсько-політичної активності учнів. Водночас вказано і на недоліки, які стосувались організації, змісту та керівництва шкільних музеїв, а саме: їх експозиції недостатньо представляють героїзм радянського народу, містять суб’єктивні оцінки певних явищ, недостовірні спогади тощо. Пропонувалось також розпочати паспортизацію музеїв, враховуючи те, що кожен з них проходить кілька організаційних етапів: музейний куточок – музейна кімната – музей на громадських засадах. У 60 – 70-х роках минулого століття було організовано регулярні паспортизації шкільних музеїв, що сприяло подальшому їх розвитку. Наступний організаційний етап пов’язаний з постановою колегії Міністерства освіти УРСР, бю-

ро ЦК ЛКСМУ, Президії правління Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури «Про участь шкіл, позашкільних установ, педагогічних інститутів та педучилищ у справі охорони і збереження пам'ятників історії та культури» (1968 рік), у якій було рекомендовано створювати у школах первинні організації, у шкільних музеях ширше використовувати історичні пам'ятки, організувати шефство школярів над пам'ятниками мікрорайонів, роботу з упорядкування могил, масові заходи та походи по місцях бойової і трудової слави, зустрічі з учасниками подій, почесні варти тощо. На рубежі 70 – 80-х років минулого століття багато із шкільних музеїв перетворились у центри роботи з різноманітними шкільними товариствами, патріотичними клубами. Питання комуністичного виховання молоді розглядались на XXIV та XXV з'їздах КПРС, і музеї, особливо ті, які працювали на громадських засадах, було визнано ефективною формою ідеологічного впливу на підростаюче покоління, на них звертають особливу увагу партійні і державні органи, наслідком цього є їх значне кількісне збільшення [3].

Враховуючи той факт, що кількість громадських музеїв у закладах освіти значно зросла, розширилась їх профільність, виникла потреба в унормуванні їх діяльності, організаційному оформленні, визначенні місця і ролі у системі діяльності навчального закладу загалом та у навчально-виховному процесі зокрема.

Перша спроба юридичного закріплення правового статусу громадських музеїв у навчальних закладах була здійснена у 1974 році Положенням про шкільний музей (затверджено постановою Секретаріату ЦК ВЛКСМ, колегії Міністерства освіти СРСР і колегії Міністерства культури СРСР від 19 серпня 1974 року). У документі вперше було сформульовано, що шкільний музей є однією з форм роботи щодо розвитку творчої самодіяльності і громадської активності учнів у процесі збору, дослідження, обробки, оформлення і пропаганди матеріалів – джерел з історії природи та суспільства, які мають виховну та науково-пізнавальну цінність. Також було визначено його мету і завдання. Шкільний музей має сприяти формуванню в учнів комуністичних переконань, радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, розширенню світогляду і вихованню пізнавальних інтересів і здібностей, сприяти розвитку суспільно-політичної активності учнів, оволодінню ними практичними навичками пошукової, дослідницької роботи, слугує цілям удосконалення навчально-виховного процесу. Наказ про відкриття музею видавався директором школи за поданням комітету комсомолу і ради піонерської дружини школи та затверджувався районним (міським) відділом народної освіти за погодженням з районним відділом культури. Вперше у Положенні були сформульовані критерії, які визначали статус музею: «Музеї організуються в загальноосвітніх школах на громадських засадах, на основі систематичної роботи постійного активу учнів та при наявності фонду оригінальних матеріалів, які відповідають профілю музею, а також необхідних приміщень і обладнання, котрі б забезпечували збереження і експозицію зібраних колекцій». Керівництво шкільним музеєм здійснює рада музею, яка обирається загальними зборами активу музею за рекомендацією комітету ВЛКСМ і ради дружини школи. Педагогічне керівництво роботою музею здійснює організатор позакласної і позашкільної виховної роботи або окремі педагоги. Документ окреслював зміст і форми діяльності шкільних музеїв: «Свою роботу шкільний музей здійснює у тісному зв'язку із вирішенням виховних і навчальних завдань в організаційній єдності з усією позакласною виховною роботою, яку проводить школа, комсомольська та піонерська організація». Постійний актив музею поповнює його фонди, проводить збір і вивчення необхідних матеріалів, забезпечує їх облік та збереження, здійснює створення експозицій, проводить екскурсії, надає допомогу вчителям щодо використання музейних матеріалів у навчальному процесі, бере активну участь у виконанні відповідно до профілю музею завдань партійних, радянських, громадських організацій, державних музеїв та військових комісаріатів. Вищевказаним документом вперше було визначено мету і завдання, місце шкільного музею у діяльності навчального закладу та громадському житті краю [4].

У 1974 році було видано наказ Міністерства культури УРСР «Про стан та заходи щодо поліпшення експозицій відділів історії дорадянського періоду історичних та краєзнавчих музеїв», відповідно до якого в експозиціях повинні бути представлені: матеріали ленінської теоретичної спадщини, матеріали про з'їзди партії, висвітлення боротьби більшовиків на чолі з Леніним. Ідеологічна спрямованість музейної роботи у 70 – 80-х роках XX століття зумовлювалась рішеннями партійних з'їздів та постановою ЦК КПРС «Про поліпшення ідейно-виховної роботи музеїв» (1982). Від музейних експозицій вимагалось забезпечення чіткого класового підходу до висвітлення історії дорадянського періоду, при цьому не допускалась ідеалізація минулого, окремих історичних подій та особистостей [5]. Ці положення поширювались і на шкільні музеї як складову громадських.

Наступним нормативним актом, що стосувався діяльності музеїв у школах, стало Положення про шкільний музей, затверджене Міністерством освіти СРСР 15 жовтня 1985 року, узгоджене з ЦК ВЛКСМ і Міністерством культури СРСР. У ньому, зокрема, зазначалось, що «Шкільний музей є те-

матичним і систематизованим зібранням оригінальних пам'яток історії, культури і природи, яке комплектується, зберігається та експонується відповідно до діючих правил. Робота музею тісно пов'язана з уроком та іншими формами навчально-виховного процесу школи, з діяльністю комсомольської і піонерської організації, учнівського комітету». У цьому документі були внесені зміни щодо мети і завдань, а саме: «Шкільний музей сприяє здійсненню комплексного підходу до комуністичного виховання учнів на революційних, бойових і трудових традиціях КПРС і радянського народу, у дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, бережливого ставлення до пам'яток історії і культури, до природи. Завданнями шкільного музею є: участь у процесі удосконалення навчально-виховної роботи у школі; формуванні, забезпеченні збереженості і раціональному використанні музейного фонду СРСР, Державного архівного фонду СРСР; охорона і пропаганда пам'яток історії, культури і природи рідного краю; проведення культурно-просвітницької роботи серед учнів і населення» [6]. Також встановлювались критерії, (підстави) для організації та оформлення музею. Створення шкільного музею є результатом цілеспрямованої творчої пошуково-дослідницької і збиральницької роботи школярів і можливе при наявності: активу учнів, який може здійснювати систематичну пошукову, фондову, експозиційну і культурно-просвітницьку роботу; керівника-педагога і при умові активної участі у цій роботі педагогічного колективу; зібраної та зареєстрованої в інвентарній книзі колекції музейних предметів, яка дає можливість створити музей відповідного профілю; експозиції, яка відповідає за змістом та оформленням сучасним вимогам; приміщення і обладнання, які б забезпечували збереження музейних предметів та умови їх показу.

У Типовому положенні про музей, який працює на громадських засадах, в Українській РСР від 16 листопада 1990 року було окреслено вимоги (критерії) громадських музеїв та присвоєння їм звання «Народний».

Таким чином, у радянський період організація та зміст діяльності музеїв при навчальних закладах базувалась на заідеологізованих партійних документах, рішеннях з'їздів, пленумів, постанов ЦК КПРС та теоретичних засадах музеєзнавчих і педагогічних наук, на основі яких були прийняті й впроваджені у практику Положення про шкільний музей (1974, 1985).

З отриманням незалежності України нормативна база діяльності шкільних музеїв не відповідала завданням і потребам освітнього середовища, яке ґрунтувалось на нових національно-концептуальних засадах. У 1995 році прийнято Закон України «Про музеї та музейну справу». У результаті широкого обговорення проектів нормативних документів щодо діяльності музеїв при навчальних закладах було видано такі накази Міністерства освіти: від 20.05.1997 р. №151 «Про затвердження Положення про музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України»; від 20.05.1997 р. №152 «Про затвердження Положення про відомчу реєстрацію та перереєстрацію музеїв при закладах освіти системи Міністерства освіти України та зразка Свідоцтва про відомчу реєстрацію музею при закладі освіти системи Міністерства освіти України»; від 20.05.1997 р. №153 «Про затвердження Положення про звання «Зразковий музей» при закладі освіти системи Міністерства освіти України та зразка відповідного диплому». Було внесено зміни як у саму назву, так і зміст діяльності, що визначали призначення музеїв у процесі навчання і виховання молоді. Замість «шкільний музей» введено поняття «музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України» і вказано, що він є осередком освіти і виховання, який сприяє формуванню у молодого покоління національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, забезпеченню духовної єдності поколінь і призначений для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури. Головними завданнями в роботі музею є: сприяння удосконаленню навчально-виховного процесу закладів освіти; допомога педагогічному колективу закладу освіти у впровадженні нових нетрадиційних форм роботи за інтересами; участь у формуванні, збереженні й раціональному використанні Музейного фонду України; вивчення, охорона і пропаганда пам'яток історії та культури і природи рідного краю; проведення культурно-масової роботи серед учнівської молоді та інших верств населення. Підставами для організації та оформлення (критерії визначення статусу) є рішення про створення музею, прийняте його засновниками (керівником закладу освіти за ініціативи педагогічного, учнівського чи студентського колективів) при умові наявності: активу однодумців (учнів, студентів, педагогічних працівників, спеціалістів музейної справи, громадськості тощо), спроможного виконувати пошуково-дослідницьку, збиральницьку, фондову, експозиційну, просвітницьку роботу; педагога, який би очолив роботу по створенню музею. Наказ про відкриття музею видається його засновником після оформлення відповідної музейної експозиції і при дотриманні вимог щодо наявності: фонду музейних предметів, зібраних і зареєстрованих в інвентарній книзі; оригінальних пам'яток історії, культури, природи, на основі яких побудована експозиція певного профілю; приміщення (окремого, ізольованого) і обладнання, які забезпечують збереження, вивчення і експонування музейних колекцій; експозиції, яка відповідає за змістом і оформленням сучасним вимогам; умов для охорони музею,

оснащення його засобами охоронної та пожежної сигналізації; роботи музею за чітким графіком [7].

Як бачимо, у 1997 році нормативно-правова база діяльності музеїв при навчальних закладах України була значно розширена, крім попередньо розроблених структурних елементів Положення, унормовувались питання відомчої реєстрації, обліку та присвоєння звання «Зразковий».

Останні зміни у нормативні документи щодо діяльності музеїв при навчальних закладах були внесені наказом Міністерства освіти і науки від 04.09.2006 р. №640 «Про внесення змін до положень щодо музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України». Цим нормативним актом конкретизовано унормування діяльності музеїв при навчальних закладах, що відображено у додатках: Положення про музей при навчальних закладах, який перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки України, Порядок обліку музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, Положення про звання «Зразковий музей». Згідно з наказом «Музей при навчальному закладі, який перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки країни як складова системи навчально-виховної роботи, створюється з метою залучення учнівської та студентської молоді до вивчення і збереження історико-культурної спадщини українського народу, формування освіченої розвиненої особистості та сприяння вихованню у неї патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей Українського народу». Завданнями музею на сучасному етапі розвитку є: залучення молоді до пошукової, краєзнавчої, науково-дослідницької, художньо-естетичної та природоохоронної роботи; формування в молоді соціально-громадського досвіду на прикладах історичного минулого України; розширення та поглиблення загальноосвітньої та професійної підготовки молоді засобами позакласної, позашкільної роботи; надання допомоги педагогічному колективу навчального закладу в упровадженні активних форм роботи з молоддю; залучення молоді до формування, збереження та раціонального використання Музейного фонду України; вивчення, охорона і пропаганда пам'яток історії, культури і природи рідного краю; проведення культурно-освітньої роботи серед молоді, інших верств населення. Вказано також і критерії, які є підставами для організації та оформлення музею: «Створення музею є, як правило, результатом цілеспрямованої систематичної, творчої пошуково-дослідницької, фондової, експозиційної роботи. Наказ щодо створення музею при навчальному закладі видається після оформлення відповідної музейної експозиції при наявності: положення про музей; фонду музейних предметів, зібраних і зареєстрованих в інвентарній книзі; оригінальних пам'яток історії, культури, природи, на основі яких побудована експозиція певного профілю; приміщення (окремого, ізольованого), які забезпечують збереження, вивчення й експонування музейних колекцій; експозицій, які відповідають за змістом та оформленням сучасним вимогам; засобів охорони та пожежної сигналізації; розкладу роботи музею. Вперше у Положенні вказано, що керівник навчального закладу має право встановлювати надбавки за завідування музеєм за рахунок і в межах фонду заробітної плати завідувачу музею при навчальному закладі системи загальної середньої освіти [8].

Нами підготовлено і видано навчально-методичний посібник «Музей у навчальному закладі», що представляє добірку матеріалів про сучасний стан шкільного музеєзнавства і висвітлює його актуальні проблеми. Зміст видання включає: нормативно-правову базу музейної справи в Україні та освітянського музеєзнавства зокрема; нарис з історії виникнення та розвитку музеїв при навчальних закладах України; сучасні дані про їх стан; регіональну навчальну програму «Юні музеєзнавці» та методичні рекомендації щодо вивчення окремих маловідомих та актуальних тем; інформацію довідкового характеру щодо музейно-педагогічної діяльності [9].

Висновки. Формування нормативно-правової бази діяльності музеїв навчальних закладів триває одночасно з їх розвитком, але юридичне закріплення правового статусу розпочалося у 1974 році з прийняттям відповідних Положень (1974, 1985, 1997, 2006). Відповідно до мети і завдань, форм організації та змісту діяльності музеїв можна виділити два періоди: радянський та період незалежності України. Якщо у радянський час музеї при навчальних закладах виконували в основному ідеологічні функції, а серед головних завдань було удосконалення навчально-виховного процесу, структурним компонентом якого він вважався, то в останні роки зміни у Положенні все більше наближають освітній музей до державного, у якого зовсім інші функції. Тому слід у процесі подальшого удосконалення нормативно-правової бази акцентувати увагу саме на освітньо-виховній роботі музею, чітких правах та обов'язках, правовому статусі керівника та ради музею, відповідальності адміністрації закладу за збереження музейної збірки.

Унормування потребує не тільки правий статус, а й профільне розмежування (якщо в Положеннях 1974, 1985 років ми зустрічаємо визначення профілів музеїв, які їх відрізняють від державних, то 1997, 2006 роках вони приводяться у відповідність до Закону «Про музеї та музейну справу», але при цьому багато специфічних освітніх музеїв «не вписуються» у діючі стандарти).

При подальших змінах нормативних документів вважаємо за доцільне врахувати сучасні підходи до визначення окремих типів музеїв, які впроваджені у практику європейських держав та Росії, де музеї освіти поділяються за суб’єктами (кому адресовані) на: музеї навчальних закладів – орієнтовані на тих, хто навчається; педагогічні – для учителів; дитячі – спрямовані на сімейну аудиторію та дітей. Нагальною потребою сучасного освітянського музеєзнавства є поділ музеїв за типами навчальних закладів: вищі, середні та професійна освіта. Доречним є створення науково-методичної ради з питань діяльності музеїв при навчальних закладах, яка б виконувала функції координатора та методичного супроводу, здійснювала сучасний моніторинг їх діяльності, розробляла пропозиції щодо подальшого удосконалення їх нормативної бази, що сприятиме розвитку музейної педагогіки в Україні.

Отже, формування нормативно-правової бази діяльності музеїв при навчальних закладах – це складний багатоаспектний процес, що потребує удосконалення на основі урахування, з одного боку, науково-теоретичних досягнень педагогіки та музеєзнавчих наук, а з іншого, – потреб сучасного освітньо-виховного середовища України.

Джерела та література

1. Положення про відомчу реєстрацію та перереєстрацію музеїв при закладах освіти системи Міністерства освіти України // Туризм і краєзнавство. Інформаційно-методичний вісник. – 1998. – №9. – К.: Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. – С. 25.
2. Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2011р. № 239 «Про підсумки проведення огляду музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України» [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки молоді та спорту. – 01.04.2011. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/newstmp/2011/01_04/NMO-239.doc. – 05.05.2011. – Назва з екрана.
3. *Омельченко Ю.А.* Розвиток учбових музеїв / Ю.А. Омельченко. – К.: НМК ВО, 1988. – С. 147–150.
4. Школьные музеи. Из опыта работы /Под ред. В. Н. Столетова, М. П. Кашина. – М.: Просвещение, 1977. – С. 133–134.
5. *Солодова В.* Основные нормативные документы, определяющие деятельность одесских музеев в 1825–2003 гг. // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – Одеса: Астропринт, 2006. – С. 25–26.
6. *Сайненский А. Е.* Музей воспитывает юных: Книга для учителя / А. Е. Сайненский. – М.: Просвещение, 1988. – С. 189–191.
7. Туризм і краєзнавство //Інформаційно-методичний вісник. – 1998. – №9. – К.: Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. – 72 с.
8. Нормативна база діяльності музеїв навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України. – К.: Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, 2006. – 28 с.
9. *Гайда Л. А.* Музей у навчальному закладі / Л. А. Гайда. – К.: Шкільний світ, 2009 – 128 с.

Лариса Гайда

Формирование нормативно-правовой базы деятельности музеев при учебных заведениях Украины

В статье рассматривается процесс формирования нормативной базы деятельности музеев при учебных заведениях Украины. На основе анализа содержания документов, которые устанавливают правовой статус, представлено их место и роль в системе просветительского краеведения на разных исторических этапах.

Ключевые слова: *критерии определения статуса музея, школьный музей, музей при заведении образования, музей при учебном заведении.*

Larysa Gayda

Forming of normative-legal base of activity of museums at educational establishments of Ukraine

In the article the process of forming of normative base of activity of museums is examined at educational establishments of Ukraine. On the basis of analysis of maintenance of documents which set legal status, their place and role is presented in the system of elucidative study of a particular region on the different historical stages

Key words: *criteria of determination of status of museum, school museum, museum, at establishment of education, museum at educational establishment.*

КРАЄЗНАВСТВО У ВИЩІЙ ШКОЛІ

УДК 908(477)

Олександр Гончаров (м. Київ)

ПРО ПІДГОТОВКУ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА З КРАЄЗНАВСТВА ДЛЯ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовується необхідність підготовки навчального посібника з національного краєзнавства для вищих навчальних закладів України, висвітлено стан його підготовки, концепція та окремі, найбільш важливі і дискусійні аспекти змісту майбутнього посібника.

***Ключові слова**: краєзнавство, наукова дисципліна, навчальний посібник, концепція, структура.*

Краєзнавчі дисципліни є важливою складовою системи освіти України, зокрема вищої. Поряд із розширенням і поглибленням змісту фахових дисциплін, використання краєзнавчого аспекту в освітній діяльності підвищує творчо-інтелектуальний потенціал студентів, сприяє духовному, моральному, патріотичному вихованню молодого покоління, формуванню національно-свідомої еліти українського суспільства. Однак, з вітчизняного краєзнавства (загального краєзнавства), попри те, що воно з кожним роком посідає все міцніші позиції в навчальному і виховному процесі, до сьогодні так і не створено належного підручника чи навчального посібника.

Досвід підготовки навчальних посібників у минулому і нинішньому століттях вже був предметом аналізу у науковій літературі, тому не будемо на цьому детально зупинятися [1].

Як зазначив Л. Баженов, авторські колективи та окремі автори готують і видають із застосуванням різних методик та педагогічних умінь неоднакової якості численні навчальні посібники з регіональної історії на обласному рівні, основу котрих складає краєзнавчий матеріал тих регіонів, де вони мешкають і працюють. Від себе додамо, що в них не завжди достатньою мірою висвітлюються теоретико-методологічні засади краєзнавства тощо. При всій позитивності і доцільності подібних видань, вони не забезпечують консолідуюче і системне вивчення країв і регіонів країни в єдиному контексті. У зв'язку з цим Л. Баженов ставив питання про підготовку загальнонаціонального підручника з історичного краєзнавства, зокрема для історичних факультетів вузів, і виклав своє бачення концепції такого посібника [2]. Міркування Л. Баженова стосовно підручника з історичного краєзнавства загалом справедливі й стосовно навчального посібника із загального краєзнавства.

Слід також зазначити, що регіональні навчальні посібники з краєзнавчих дисциплін, тобто такі в основу яких покладено краєзнавчий матеріал лише певного регіону, іноді видаються під загальною назвою «Основи краєзнавства», «Історичне краєзнавство», тобто їх зміст не цілком відповідає назві. Якщо ж регіональні навчальні посібники видавати під назвою «Краєзнавство», «Основи краєзнавства», «Історичне краєзнавство» і тому подібне, то, враховуючи активний розвиток краєзнавчого руху в Україні в сучасну добу, невдовзі країна отримає десятки навчальних посібників (оскільки країв, регіонів в Україні налічується значна кількість) під такою загальною назвою, з якої буде незрозумілим, чи стосується навчальний посібник конкретного регіону, чи є синтетичним з краєзнавства чи його складових. Тому, на наше переконання, в навчальних посібниках, основу котрих складає краєзнавчий матеріал певних регіонів, заголовки мають відображати назви цих регіонів, як це цілком вірно роблять автори ряду регіональних посібників, відповідно їх називаючи (наприклад: Бондаренко Г. Історичне краєзнавство Волині. У 2-х кн. – Луцьк, 2003). Під назвою ж «Основи краєзнавства», «Краєзнавство», «Історичне краєзнавство» тощо мають видаватися навчальні посібники (підручники) в яких достатньою мірою будуть висвітлені теоретико-методологічні засади краєзнавства, обґрунтована періодизація його розвитку, систематизована джерелознавча база, історіографія, подана історична, географічна, соціально-економічна характеристика всіх основних регіонів, їх визначних пам'яток, належним чином розкрито практичне застосування краєзнавства у навчально-виховному процесі вузу і школи тощо.

Те, що в нашій державі, попри досить тривалий розвиток краєзнавчого руху, до сьогодні немає сучасного навчального посібника з краєзнавства,

обумовлено рядом причин. Не дивлячись на досить значні напрацювання, створення чимало вартісних праць, основна заслуга краєзнавства лишалася передусім у нагромадженні емпіричного матеріалу. Розробка ж його теоретико-методологічної бази суттєво відставала. Спостерігалась певна невідповідність між масштабністю краєзнавства як суспільного явища та рівнем його наукового узагальнення. Причини цього лежали, зокрема, в політичній площині, домінуванні однієї методології, неможливості ознайомлення вітчизняних науковців з напрацюваннями західних вчених щодо оновлення методологічних підвалин місцевої історії тощо [3]. І лише в роки незалежної України під впливом інтегративної тенденції, яка посилилася в науках в останню третину XX століття, зріс інтерес до розробки загальної теорії краєзнавства, більш глибокого опрацювання теоретико-методологічних засад окремих структурних елементів національного краєзнавства, по суті розпочався новий етап – всеохоплюючого та всебічного його вивчення.

Таким чином, окрім надбань минулого століття, за роки незалежності України фахівцями різних напрямів краєзнавства здійснені значні теоретико-методологічні напрацювання в цій галузі, які викладено у наукових публікаціях у журналі “ Краєзнавство ”, виступах на наукових конференціях, дисертаціях, монографіях і які, на наш погляд, дозволяють приступити до практичного вирішення проблеми підготовки навчального посібника [4].

Окрім проблем теоретико-методологічного характеру, утруднює роботу над підготовкою посібника багатоаспектність краєзнавства, оскільки воно включає географічний, історичний, економічний, природничий, мистецький, літературний та інші компоненти. А це в ідеалі передбачає залучення до написання навчального посібника фахівців відповідних галузей знань, що пов’язано з певними організаційними труднощами. До того ж, слід врахувати той факт, що краєзнавство як навчальна дисципліна не внесене до циклу обов’язкових дисциплін. У більш вигідному становищі знаходяться деякі його галузеві напрями, такі як, наприклад, історичне. Відповідно маємо доволі значну кількість навчальних посібників з регіональної історії (історичного краєзнавства). Проте й тут існує проблема підготовки синтетичного підручника, про що йшлося вище.

Питання необхідності підготовки повноцінних навчальних посібників і підручників з краєзнавчих дисциплін неодноразово піднімалася на науково-практичних конференціях, круглих столах тощо, зокрема в доповідях на Всеукраїнській науково-методичній конференції «Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи», яка відбулася в Кам’янець-Подільському державному педагогічному університеті на базі Центру дослідження історії Поділля 17–18 жовтня 2002 року [5]. Це питання також порушувалось нами у доповіді про досвід викладання історичного краєзнавства у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на засіданні круглого столу «Краєзнавство і освіта в Україні» 5 грудня 2006 року, ініційованому Всеукраїнською спілкою краєзнавців. Було запропоновано об’єднати зусилля науковців і викладачів вузів, створити авторський колектив, котрий виконав би завдання підготовки відповідного посібника [6]. Комплекс питань, пов’язаних з підготовкою навчального посібника «Краєзнавство» для вищих навчальних закладів було розглянуто на розширеному засіданні президії правління Національної спілки краєзнавців України 17 березня 2010 року. Окрім членів президії в засіданні брали участь фахівці з краєзнавства із різних регіонів України. Власні концепції навчального посібника представили В.Г.Бондаренко, О.П.Гончаров, Р.В.Маньковська, В.М.Мельниченко, С.Д.Панишко. Підсумком обговорення стала ухвала видати навчальний посібник «Краєзнавство» для вищих навчальних закладів, затверджено концепцію і структуру посібника та авторський колектив у кількості 14 чол. на чолі з завідувачем відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України, академіком НАН України П.Т.Троньком. До складу авторського колективу увійшли фахівці з краєзнавства як столичних наукових центрів та вузів, так і регіональних навчальних закладів. Затверджено план підготовки навчального посібника до друку. На жаль, терміни підготовки навчального посібника порушуються. Це обумовлено як складністю самого посібника, оскільки предмет краєзнавства охоплює різного роду складові, так і організаційними причинами: члени авторського колективу працюють у різних регіонах України, що утруднює їх спілкування навколо проблем підготовки посібника, вони завантажені за основним місцем роботи. До того ж, підготовка посібника здійснюється на суто громадських засадах, без будь-якого фінансування. Хоча все це, зрозуміло, не може бути поважним аргументом невиконання поставлених завдань.

Концепція навчального посібника «Краєзнавство» передбачає обґрунтування теоретико-методо-

логічних засад вітчизняного краєзнавства; систематизацію його джерелознавчої бази; висвітлення історії розвитку краєзнавчого руху; історичну, географічну, соціально-економічну характеристику основних регіонів України; висвітлення місця і ролі краєзнавства у навчально-виховному процесі школи і вузу, а також ролі музеїв, бібліотек, архівних установ у збереженні і популяризації пам'яток природи та історико-культурної спадщини краю тощо.

Відповідно зміст навчального посібника передбачає такі розділи: краєзнавство як наукова дисципліна; історія становлення і розвитку краєзнавства в Україні; джерела в краєзнавчих дослідженнях та їх характеристика; історико-географічні краї України: загальна характеристика; природа, як об'єкт краєзнавчих досліджень; історія краю в краєзнавчих дослідженнях; краєзнавча діяльність науково-освітніх та культурних установ України.

Зупинимося на деяких важливих аспектах змісту розділів майбутнього навчального посібника.

Важливим є перший розділ «Краєзнавство як наукова дисципліна», в якому слід показати місце і роль краєзнавства в контексті сучасних тенденцій розвитку науки і суспільства, його місце як комплексної галузі в системі наукових знань. У зв'язку з цим належним чином мають бути охарактеризовані теоретико-методологічні засади національного краєзнавства, показаний його розвиток як наукової дисципліни. Передусім слід розкрити термінологічно-понятійний апарат, окреслити предметне поле дисципліни. При цьому варто зазначити, що виокремити краєзнавство із системи наук як специфічну самостійну дисципліну досить не просто. Впродовж тривалого часу відбувалися й продовжуються дискусії щодо його предмету, наукового статусу – чи є краєзнавство наукою, чи «комплексом наукових дисциплін…».

Така ситуація, зокрема відставання краєзнавства від інших наук в його перетворенні на окрему наукову дисципліну, на наш погляд, відбувалась, окрім вказаних вище причин, ще й тому, що краєзнавство є комплексною галуззю (інтегративною системою знань, що стосується окремого краю, об'єднує в собі свідчення природознавчі, історичні, мистецтвознавчі тощо), у зв'язку з чим його утвердження як окремої наукової дисципліни могло відбутися лише в епоху становлення постнеокласичної науки, якій властиві тенденції поступового переходу від дисциплінарної диференціації до міждисциплінарної інтеграції. У такому контексті об'єктивно постала ідея інтегративного підходу не лише у краєзнавстві, а й інших інтегративних дисциплінах, наприклад українознавстві. Вона полягає в тому, щоб перетворити комплекс краєзнавчих досліджень з окремих дисциплін на цілісну науку, спрямовану на вивчення краю як природно-історичносоціально-територіального комплексу та системи чи суспільно-територіального комплексу (СТК) певної території (основний об'єкт дослідження) в часово-просторовому вимірі, або навіть на вищому рівні, розглядати краєзнавство в межах країни (національне краєзнавство) як певну систему. У зв'язку з трактування краєзнавства як наукової дисципліни в даному розділі навчального посібника також важливо висвітлити особливості краєзнавства, вказати на певні його переваги в системі наук, його важливе дидактичне, виховне значення тощо.

Важливо також розкрити методологічний арсенал краєзнавства. Оскільки краєзнавство належить до типу комплексних наук, то воно послуговується як загальнонауковими (міждисциплінарними) методами досліджень, котрі властиві багатьом іншим наукам (загальнологічними, теоретичними, структурно-системними, кількісними методами обробки інформації тощо), так і застосовує властиві йому традиційні методи: літературний, статистичний, візуальний (спостереження), картографічний, анкетний, польових досліджень, описовий тощо. Більше того, є розуміння необхідності удосконалення й розвитку власного методологічного фундаменту. Зокрема, фахівцями звертається увага на хорологічний підхід як основу методології краєзнавчих досліджень тощо. Також важливо у цьому розділі показати особливості краєзнавчих (локальних) досліджень, висвітлити логічну схему пізнання у краєзнавстві.

З огляду на комплексність (багатоаспектність) краєзнавства і його близькість до ряду інших наукових дисциплін, а також неоднозначне трактування упродовж тривалого часу, слід звернути увагу на розмежування предметного поля краєзнавства і країнознавства, українознавства, регіоналістики. Ці питання вже були предметом розгляду у науковій літературі.

В розділі необхідно також висвітлити структуру краєзнавства (основні складові та галузеві його напрями): географічне, історичне, археологічне, етнографічне, економічне, культурно-мистецьке, церковне, екологічне, туристичне), коротко їх охарактеризувати, показати в яких організаційних формах краєзнавство функціонує та вказати на функції краєзнавства: науково-дослідницька, пізнавально-освітня, виховна та інші.

Щодо «Історії становлення і розвитку краєзнавства в Україні», то ця проблема вже досить непогано досліджена й висвітлена в науковій літерату-

рі, принаймні є достатньою для того щоб її належним чином представити у навчальному посібнику. Серед науковців можуть бути різні точки зору з приводу датування конкретних періодів і етапів періодизації національного краєзнавства, їх кількості, але, на наш погляд, всі вони вкладаються в загальну схему, яка передбачає висвітлення витоків краєзнавства, зародження наукового краєзнавства в Україні, його становлення як наукового напряму та організацію (інституалізацію).

У розділі «Джерела в краєзнавчих дослідженнях та їх характеристика» слід подати класифікацію наукових джерел, охарактеризувати, наводячи найбільш характерні і яскраві приклади регіональних джерел, писемні джерела, археологічні джерела та пам'ятки краю, етнографічні матеріали, пам'ятки архітектури, пам'ятки образотворчого мистецтва, лінгвістичні джерела, усну народна творчість та ін., навести сучасні методи їх опрацювання та вивчення.

Особливо хотілось би зупинитися на розділі «Історико-географічні краї України: загальна характеристика». Певна складність пропонованого синтетичного навчального посібника в тому, що краєзнавство в принципі розуміється як комплексне дослідження певного краю. Поняття «край» є базовим у краєзнавстві, є об'єктом його вивчення. Проте поняття це умовне (розмите), яке залежить значною мірою від того, хто і з якою метою його (край) вивчає. Не вдаючись до детального розгляду проблем районування України, вони вже були неодноразово предметом дослідження й висвітлення у згаданій нами та іншій науковій літературі, зазначимо, що поділ території України на краї (регіони) доволі умовний і залежить від тих критеріїв, які кладуться в його основу. Відповідно маємо значну кількість країв різного масштабу.

Разом з тим, оскільки йдеться про створення інтегрованого навчального посібника з краєзнавства, то, окрім теоретико-методологічних основ та інших аспектів, такий посібник, на нашу думку, має містити й конкретну інформацію про регіони України. Оскільки в країні їх, як уже зазначалось, значна кількість і в одному навчальному посібнику їх охарактеризувати практично неможливо, то слід взяти за основу найбільш оптимальні територіальні одиниці.

На нашу думку, за таку одиницю доцільно взяти території, подібні до тих, які, вдало поєднавши географічний, економічний, політичний та етнічний підходи, виокремив В.Кубійович, поділивши українські етнічні території на 16 історико-географічних країв [7]. З урахуванням сучасних реалій оптимальним бачиться виокремлення й характеристика таких історико-географічних країв: Закарпаття, Галичина, Буковина, Волинь, Поділля, Київщина, Чернігівщина, Полтавщина, Слобожанщина; Запоріжжя, Донеччина, Херсонщина, Одещина, Південна Бессарабія, Крим.

Взятий нами з метою висвітлення територій України історико-географічний поділ, в основу якого покладено комплексний принцип, котрий враховує як природні, господарські, так і історичні й територіальні чинники, на наш погляд, більшою мірою ніж інші враховує тенденції розвитку державності на теренах України, адміністративно-територіального устрою сучасності й минулого, є наближеним до історико-етнографічного районування тощо. Окрім цього, немаловажним аргументом, на нашу думку, на користь виокремлення саме таких територіальних одиниць (історико-географічних країв) є забезпечення дотримання принципу наступності і перспективності, відмінності шкільних і вузівських знань стосовно рідного краю, оскільки в загальноосвітніх навчальних закладах рідний край розглядають здебільшого через призму адміністративно-територіальної одиниці – області. Натомість історико-географічний край, як правило, є територіально більшим за адміністративно-територіальну область, може включати декілька областей, характеризується більш явними й повними географічними, етнографічними особливостями, властивими для певної території, специфікою її історичного розвитку тощо. Розгляд територій через призму історико-географічних країв розширить знання студентів про районування території України, про свій рідний край та інші краї, їх особливості. Безумовно, дати вичерпну характеристику даним краям в обмеженому певним обсягом навчальному посібнику неможливо. Тому при викладі цього матеріалу прийдеться обмежитися короткою характеристикою природно-географічних особливостей з переліком природних заповідників та національних природних парків краю, якщо вони там є, основних етапів історичного розвитку з вказівкою на важливі дати та історико-культурної спадщини регіонів через призму історико-культурних заповідників чи окремих визначних пам'яток.

Обмежений обсяг статті не дозволяє нам зупинитися на розкритті інших розділів посібника: «Природа, як об'єкт краєзнавчих досліджень», «Історія краю в краєзнавчих дослідженнях», «Краєзнавча діяльність науково-освітніх та культурних установ України». Два перших передбачають висвітлення важливих напрямів краєзнавчих досліджень – природи та історії краю. Останній розкриває місце і роль краєзнавства в системі осві-

ти України, його завдань у навчально-виховному процесі як загальноосвітніх та вищих навчальних закладів. В цьому ж розділі також має бути висвітлена роль музеїв, бібліотек, архівів у розвитку краєзнавчих досліджень та краєзнавчого руху в Україні. Важливим також є показати роль туризму як засобу національно-культурного відродження, взаємозв’язок краєзнавства і туризму. Потребує також висвітлення краєзнавча діяльності ЗМІ.

Структура навчального посібника «Краєзнавство» окрім розділів містить також теми семінарських занять: «Моя родина: Генеалогічне дослідження»; «Історія моєї «малої батьківщини»; «Краєзнавчий музей в моєму місті (селі)»; «Видатний земляк»; «Історико-культурна пам’ятка краю». У навчальному посібнику передбачається також запитання для самоконтролю, список рекомендованої літератури, словник краєзнавчих термінів, додатки, ілюстрації.

Таким чином, курс «Краєзнавство» має посісти важливе місце у структурі підготовки вищими навчальними закладами фахівців різних спеціальностей. Ця дисципліна тісно пов’язана з базовими дисциплінами природничо-наукового та гуманітарно-економічних циклів, що викладаються студентам у вищих навчальних закладах України, є важливим засобом здійснення міждисциплінарних (міжпредметних) зв’язків, розширяє уявлення про методологічний арсенал різних дисциплін та його застосування, забезпечує наступність шкільної і вузівської освіти стосовно вивчення рідного краю, формує знання про регіони України і рідного краю в їх системі.

На згаданому вище розширеному засіданні президії правління Національної спілки краєзнавців України був також прийнятий комплекс заходів з реалізації пропозицій щодо підготовки навчального посібника «Краєзнавство»: звернення до Міністра освіти і науки України з пропозицією про внесення навчальної дисципліни «Краєзнавство» в цикл обов’язкових гуманітарних дисциплін; підготовка навчальної програми з цієї дисципліни та ін. [8]. Реалізація даних заходів допоможе студентам сформувати цілісне уявлення про краєзнавство як наукову дисципліну, комплексний науковий напрям пізнання та дослідження регіональних особливостей України, поглибити знання з історії та сьогодення регіонів України, сприяти вихованню у студентської молоді почуття патріотизму та національної свідомості.

Джерела та література

1. *Баженов Л.В.* Стан і проблеми створення та видання навчальних посібників з регіональної історії України для вузів і шкіл України // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам’янець-Подільський, 2002. – С.37–42; *Савчук В.* Українське краєзнавство у підручниках і підручних книгах 1920-х – 1930-х рр.: регіональний аспект // Краєзнавство. – 2010. – №1/2. – С.105–112.
2. *Баженов Л.В.* Назв. праця. – С.37–41.
3. *Верменич Я.* Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів // Регіональна історія України. Збірник наук. статей. Вип. 1. – К., 2007. – С.13–18.
4. *Верменич Я.В.* Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К., 2003. – С.332–383; *Войтенко В.* Теорія і практика шкільного краєзнавства // Краєзнавство. – 2000. – №1/2.– С.195–201; *Жупанський Я., Круль В.* Про об’єкт і предмет вивчення національного краєзнавства // Краєзнавство. – 1994. – №1/2. С. 3–6; *Кашаба О.* Історичне краєзнавство як складова національної освіти: теоретичний аспект // Краєзнавство. – 2010. – №1/2. – С.96–104; *Костриця М.Ю.* Національне краєзнавство: актуальні питання теорії і методології // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам’янець-Подільський, 2002. – С.3–9; *Його ж.* Наукові засади національного географічного краєзнавства // Краєзнавство. – 2009. – №1/2. – С.39–45; *Куделко С., Кашаба О.* Теоретико-методологічна дискусія з питань історичного краєзнавства в 20-ті – на початку 30-х років XX ст. // Краєзнавство. – 2009. – №3/4. – С.21–27; *Куделко С., Посохов С.* Історичне краєзнавство в контексті сучасних тенденцій розвитку науки та суспільства // Краєзнавство. – 1995. – №1/4. – С .13–15; *Тронько П.* Краєзнавство на межі тисячоліть // Краєзнавство. – 2000. – №1/2.– С.8–19; *Його ж.* Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). – К., 2000; *Удод Л.І.* Роль історичного краєзнавства у відродженні історичної пам’яті українського народу (1980-і – 1990-і рр.). Автореф. дис… канд. істор. наук. – Дніпропетровськ, 2001 та ін.
5. Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам’янець-Подільський, 2002. – С.37–42, 128–131.

6. Програма засідання круглого столу «Краєзнавство і освіта в Україні». Міністерство освіти і науки України, Національна академія наук України (Інститут історії України НАН України), Всеукраїнська спілка краєзнавців. Київ, 5 грудня 2006 року.
7. *Кубійович В.* Україна як географічне ціле і її частини // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Т.1. – С.119–124.
8. Національна спілка краєзнавців України. Засідання президії правління. Протокол №2 від 17 березня 2010 р. – К., 2010. – С.3, 9–20.

Александр Гончаров

О подготовке учебного пособия по краеведению для высших учебных заведений Украины

В статье обосновывается необходимость подготовки учебного пособия по национальному краеведению для высших учебных заведений Украины, показана степень его подготовки, концепция и отдельные, наиболее важные и дискуссионные аспекты будущего учебника.

***Ключевые слова**: краеведение, научная дисциплина, учебное пособие, концепция, структура.*

Olexandr Goncharov

About preparation of the tutorial of local history for higher educational establishments in Ukraine

In the article the necessity of preparation of the tutorial of local history for higher educational establishments in Ukraine is settled down, the state of its preparation, conception and particular, most essential and debatable aspects of the content of the manual are covered.

***Key words**: study of a particular region, scientific discipline, tutorial, conception, structure.*

УДК 908:372.48(477.74)“1920/1930”

Валерій Левченко (м. Одеса)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАПРЯМІВ ОСВІТЯНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА У ВИЩІЙ ШКОЛІ ОДЕСИ В 1920–30-Х РОКАХ

У статті вперше на базі значного масиву джерел узагальнено процес становлення і розвитку напрямів освітянського краєзнавства у вищій школі Одеси в 1920–30-х рр. Визначено основний осередок, лідерів, течії й напрями, періодизацію й специфіку, хиби.

***Ключові слова:** краєзнавство, навчальна дисципліна, вища школа, викладання, викладачі.*

Всеохоплюючі процеси національно-культурного відродження в Україні супроводжуються зростанням інтересу не тільки до загальної історії держави, а й до минулого окремих її регіонів, всебічним дослідженням яких займається краєзнавство. З огляду на це підвищеної уваги науковців вимагають проблеми генезису всіх його напрямків досліджень (історичного, географічного, природничого тощо), зокрема вивчення особливостей становлення та розвитку такого важливого регіонального компоненту як освітянське краєзнавство. Саме генезис формування цього напрямку як загально педагогічного принципу, що істотно підвищує ефективність усього навчально-виховного процесу, допомагає засвоїти діалектику загального і особливого, з’ясувати специфічні форми виявлення закономірностей розвитку в конкретних умовах певного регіону й посідає помітне місце в навчальному житті вищої школи, зокрема у підготовці майбутнього фахівця-педагога, всебічне вивчення яким рідного краю створює не тільки передумови для формування глибоких фахових знань, а й вивчення історії регіону, сприяння формуванню світогляду, моральних принципів та ідеалів, ознайомлення з навколишнім середовищем, виховання патріотизму, поєднування навчання з життям та отримання практичного досвіду [1].

Звернення до проблематики освітянського краєзнавства обумовлено і тим, що великий і цінний масив інформації, що залишився від створених

6. Програма засідання круглого столу «Краєзнавство і освіта в Україні». Міністерство освіти і науки України, Національна академія наук України (Інститут історії України НАН України), Всеукраїнська спілка краєзнавців. Київ, 5 грудня 2006 року.
7. *Кубійович В.* Україна як географічне ціле і її частини // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Т.1. – С.119–124.
8. Національна спілка краєзнавців України. Засідання президії правління. Протокол №2 від 17 березня 2010 р. – К., 2010. – С.3, 9–20.

Александр Гончаров

О подготовке учебного пособия по краеведению для высших учебных заведений Украины

В статье обосновывается необходимость подготовки учебного пособия по национальному краеведению для высших учебных заведений Украины, показана степень его подготовки, концепция и отдельные, наиболее важные и дискуссионные аспекты будущего учебника.

***Ключевые слова**: краеведение, научная дисциплина, учебное пособие, концепция, структура.*

Olexandr Goncharov

About preparation of the tutorial of local history for higher educational establishments in Ukraine

In the article the necessity of preparation of the tutorial of local history for higher educational establishments in Ukraine is settled down, the state of its preparation, conception and particular, most essential and debatable aspects of the content of the manual are covered.

***Key words**: study of a particular region, scientific discipline, tutorial, conception, structure.*

УДК 908:372.48(477.74)“1920/1930”

Валерій Левченко (м. Одеса)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАПРЯМІВ ОСВІТЯНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА У ВИЩІЙ ШКОЛІ ОДЕСИ В 1920–30-Х РОКАХ

У статті вперше на базі значного масиву джерел узагальнено процес становлення і розвитку напрямів освітянського краєзнавства у вищій школі Одеси в 1920–30-х рр. Визначено основний осередок, лідерів, течії й напрями, періодизацію й специфіку, хиби.

***Ключові слова:** краєзнавство, навчальна дисципліна, вища школа, викладання, викладачі.*

Всеохоплюючі процеси національно-культурного відродження в Україні супроводжуються зростанням інтересу не тільки до загальної історії держави, а й до минулого окремих її регіонів, всебічним дослідженням яких займається краєзнавство. З огляду на це підвищеної уваги науковців вимагають проблеми генезису всіх його напрямків досліджень (історичного, географічного, природничого тощо), зокрема вивчення особливостей становлення та розвитку такого важливого регіонального компоненту як освітянське краєзнавство. Саме генезис формування цього напрямку як загально педагогічного принципу, що істотно підвищує ефективність усього навчально-виховного процесу, допомагає засвоїти діалектику загального і особливого, з'ясувати специфічні форми виявлення закономірностей розвитку в конкретних умовах певного регіону й посідає помітне місце в навчальному житті вищої школи, зокрема у підготовці майбутнього фахівця-педагога, всебічне вивчення яким рідного краю створює не тільки передумови для формування глибоких фахових знань, а й вивчення історії регіону, сприяння формуванню світогляду, моральних принципів та ідеалів, ознайомлення з навколишнім середовищем, виховання патріотизму, поєднування навчання з життям та отримання практичного досвіду [1].

Звернення до проблематики освітянського краєзнавства обумовлено і тим, що великий і цінний масив інформації, що залишився від створених

у ХХ ст. напрацювань, виявився недостатньо затребуваним в XXI ст. У чималій мірі це відноситься і до досвіду краєзнавства 1920-х рр., який в свою чергу формувався на основі робіт вчених-краєзнавців попереднього періоду. Не викликає сумніву, що завдання вивчення історії освітянського краєзнавства, відновлення й осмислення його теоретичних і методологічних підходів є об’єктивно зумовленим цілісним процесом, що вплинув на розвиток вітчизняної педагогічної думки, а здійснення ретроспективно-конструктивно-творчого аналізу ґенези та його результатів дають можливість для використання накопиченого досвіду у сучасній вищій школі.

В історії краєзнавчого руху в Україні в 1920-х рр. особливо цікава і різноманітна історія одеського краєзнавства, яке відповідно загальній спрямованості, виробленню форм і методів, ентузіазму його учасників стоїть в ряду найбільш активних [2]. У роботі краєзнавчих організацій Одеси 1920-х рр. виділялися три основних напрямки: культурно-історичне (вивчення різних галузей історичного знання — історії краю, етнографії, археології тощо), природно-історичне (вивчення природних особливостей, виробничих сил і економіки краю) і науково-просвітнє. Головну роль в краєзнавчому русі в Одесі на той час займала наукова інтелігенція: історики, працівники музеїв, студенти й викладачі вищої школи. Різноманіття їхніх інтересів зумовило багаторівневість організаційних форм краєзнавчих організацій та напрямків їх досліджень, основи яких були закладені вченими і краєзнавцями-аматорами ще в дореволюційні часи [3]. Отже, в 1920-і рр. продовжувався активний розвиток багатьох напрямків краєзнавства, але не було вироблено єдиного підходу до визначення його предмету, завдань, функцій, хоча суттєвим кроком у розумінні проблеми стало розширення меж цієї галузі знань, яка передбачала багатовекторність розвитку, в тому числі й освітянського краєзнавства.

Аналіз наукових робіт з даної проблеми свідчить про те, що тема «освітянське краєзнавство в Одесі» поки що не ставала предметом спеціального, цілісного теоретично-практичного дослідження. У зв’язку з чим метою даної розвідки є здійснення всебічно цілісного дослідження становлення та розвитку теорії і практики освітянського краєзнавства у вищій школі Одеси в 1920-ті рр., визначення його основних осередків, лідерів, течій і напрямів, періодизації і специфіки, хибив, категоріально-понятійного апарату та узагальнення й обґрунтування перспектив творчого використання цього досвіду у сучасній вищій школі.

У запропонованій статті означену тему розглянуто комплексно на базі значного масиву джерел. З огляду на постановочний характер проблеми, усі зазначені аспекти теми потребують більш детального вивчення.

На початку 1920-х рр. в УСРР була розгорнута активна робота з організації краєзнавства. Основні напрямки розвитку в цій галузі були визначені на І Всеросійській конференції краєзнавців (Москва, грудень 1921 р.), внаслідок якої почалось формування різноманітної і розгалуженої мережі організаційних структур на місцях. Її складовою частиною стали й провідні виші того часу — Інститути народної освіти (ІНО), вектори педагогічної діяльності яких мали також виразний краєзнавчий характер. Це пояснюється тим, що вони планувалися як педагогічні заклади, головним завданням яких було в стислий термін підготувати велику кількість кадрів для викладання в початкових і середніх навчальних закладах з метою ліквідації неписьменності та перевагою в їх навчальних планах предметів соціально-економічного циклу над технічними. Тому викладачі й студенти ІНО активно залучалися до краєзнавчої роботи, що вносило в підготовку майбутніх фахівців якісно новий елемент, поєднувало навчальну роботу з розгортанням наукових досліджень, вивчення й упорядкування архівів, організацію комплексних експедицій тощо [4].

Не виключенням став й Одеський інститут народної освіти (ОІНО, 1920–1930). Заснований внаслідок реформування системи вищої освіти УСРР 23 червня 1920 р., він став першочерговим спадкоємцем трансформованого навесні того ж року Новоросійського університету (1865–1920) та одним з попередників відновленого 1933 р. Одеського державного університету [5].

Цілком можна стверджувати, що в перші роки діяльності ОІНО краєзнавство як дисципліна була «розсіяна» у багатьох предметах інших галузей знання та перебувала в стані зародку. Аналізуючи навчальні програми 1920/21 академічного року для І курсу, затверджених Правлінням інституту 3 листопада 1920 р., деякі аспекти вивчення південного регіону УСРР знаходимо в програмах предметів: історія рідної мови (російської, української), географія, етнографія й етнологія, систематика і морфологія рослин, анатомія і фізіологія рослин, зоологія, біологія, історія рідного народу, історія культури, загальна історія [6]. Починаючи з 1922/23 навчального року, предмети, зміст яких включав відомості про південний край УСРР, переважно входили до навчального плану І курсу факультету політичної освіти (історія культури, історія України)

і факультету професійної освіти (етнографія й український фольклор, етнологія, етнографія України, історія України, історія Росії (XVIII і XIX ст.), історична географія України) [7]. Краєзнавчі аспекти у цих предметах розглядались суто в контексті відповідних курсів. Хоча робота з розширення спектра предметів з краєзнавчим аспектом в ОІНО постійно продовжувалась. Так, 15 червня 1923 р. на засіданні факультетської комісії факультету професійної освіти на чолі з деканом професором М. Є. Слабченком було прийнято рішення про запрошення професора Є. П. Трифільєва для читання лекцій з курсу «Історія Одеси» [8]. Але ця ідея залишилась не реалізованою.

Вперше як окремий предмет «Краєзнавство» в ОІНО почали викладати в 1923/24 навчальному році. Курс лекцій професора В. Б. Лебедєва було передбачено у навчальних планах І курсу факультету професійної освіти [9] і ІІ курсу факультету соціального виховання [10] по 2 години на тиждень впродовж трьох триместрів. Відповідно на ІІ і ІІІ курсах цих факультетів професор Г. Й. Потапенко проводив семінарські заняття та техніку викладання «Краєзнавства» (відповідно 4 і 2 години на тиждень впродовж трьох триместрів). Відшукати навчальну програму курсу не вдалось, що завадило встановити методологічні орієнтири, за якими відбувалось вивчення предмету. Хоча враховуючи специфіку викладачів (географія, природознавство), які вели цей курс, то цілком можна стверджувати, що домінантою предмету було природниче краєзнавство, а основним завданням вважалось показати краєзнавство як окремий базовий предмет шкільної географії та навчити майбутніх учителів викладанню систематичного курсу географії в школі.

Наступного навчального року «Краєзнавство» було вилучено з навчальних планів обох факультетів. Ніяких документальних підтверджень цього факту поки нам встановити не вдалось, але на нашу думку, в першу чергу, це було пов’язано з зосередженням вивчення краєзнавства студентами в Гуртку краєзнавства при ОІНО, створеного в першому триместрі 1924/25 навчального року під керівництвом професора В. Б. Лебедєва [11]. До його складу увійшло 37 студентів різних відділень і факультетів ОІНО. Діяльність Гуртка була спрямована в напрямку вивчення і дослідження природничого краєзнавства. Протягом року під час доповідей студентів розглядали теми з топографії, гідрографії, стратиграфії, географії, петрографії, геолого-геоморфологічних ознак, фізико-географічної районізації. Розглядались також питання про вплив ґрунтів і підґрунтів на розселення людства територією України, на утворення форм і фарб одягу та вплив на фольклор населення цих регіонів. Активно працювали члени Гуртка й в напрямку розвитку краєзнавчо-екскурсійної діяльності, яка все більше утверджувалась і впроваджувалась у навчальний процес вишів. Так, під час екскурсії на берег Чорного моря, було зібрано багато природничого матеріалу, який став основою для вивчення багатств краю. Отже, однією з форм навчання було проведення краєзнавчих екскурсій за місто, на море, в сусідні села, до історичних місць в контексті яких цілеспрямовано проводилася підготовка вчителів-краєзнавців.

Відсутність підручників і посібників з краєзнавства призвела до того, що, з метою більш ретельного вивчення цього курсу, члени Гуртка самостійно розробили мапу Одещини. Не маючи фінансової можливості видати мапу в літографованому зображенні, вони надрукували її на шапірографі. Незважаючи на не зовсім високу якість вона витримала два видання, які завдяки низькій ціні (8 копійок за примірник) розійшлись повними тиражами. На час літніх канікул і наступний навчальний рік члени Гуртка планували продовжити вивчення окремих районів Одещини, популяризувати ідеї краєзнавства серед широкого кола населення. Але планам членів Гуртка не судилося здійснитися.

Після проголошення на І Всеукраїнській конференції краєзнавства (Харків, травень 1925 р.) про вироблення оптимальних організаційних форм, надання методичної допомоги місцевим організаціям, налагодження обміну досвідом тощо [12] у розвитку краєзнавства як навчальної дисципліни вищої школи відбувся новий етап. Імпульсом для цього стала «Методична записка про організацію краєзнавчої роботи в ІНО та на Педкурсах» введена Методичним комітетом Головпрофосу НКО УСРР [13], в якій наголошувалось, що краєзнавство є «новим методом освітньої роботи» у зв’язку з чим зверталась увага на осередки краєзнавства, що вже існували при вишах, як на сучасні центри підготовки студентства до краєзнавчої роботи, закликаючи пожвавити їх робітників допомогти діяльності цих осередків шляхом читання лекцій, створення семінарів тощо. Цікавий той факт, що термін «краєзнавство» в цьому контексті мав «свої спеціальні за-

вдання при комплексній системі навчання» в мережі початкової й середньої освіти. У зв’язку з чим наголошувалось, що в цих закладах краєзнавство становить не лише підготовчий курс географії, а вивчення особливостей місцевого краю, природи, соціально-економічних умов. З огляду на це елементи краєзнавства вводились до всіх циклів навчального плану (педагогічного, виробничого, суспільствознавчого) педагогічних вишів [14].

Сформульовані в резолюції принципи краєзнавчої роботи почали набувати нових форм розвитку в системі викладання краєзнавства в ОІНО. По-перше, 1926/27 навчального року було відновлено читання лекцій з курсу «Краєзнавства», який протягом наступних трьох років на всіх факультетах вів викладач М. Я. Фрам-Зуськін [15], а на курсах підвищення кваліфікації вчителів при ОІНО – викладач Е. Г. Оксман [16]. Введення цього курсу, незважаючи на те, що його домінантою залишалось природниче краєзнавство, мало велике значення для систематичної краєзнавчої підготовки студентів. Хибним моментом у започаткованому курсі залишалось те, що окремі теми краєзнавства продовжували вивчатися в межах інших курсів. Наприклад, у предметі «Історія України» для першого курсу факультету соціального виховання, розрахованого на два триместри, з 58 тем одна була присвячена виникненню міст на півдні України, зокрема Одесі [17]. У курсі з історії Росії для студентів третього курсу історичного відділення факультету професійної освіти розглядались питання — «Колонізаційна праця російського уряду взагалі та Потьомкіна зокрема» і «Історія розвитку Одеси, як колонізаційного об’єкту» [18]. На IV курсі єврейського відділення факультету соціального виховання вівся «Біологічний практикум з краєзнавчим ухилом» [19]. Отже, досвід цього періоду свідчить, що в загальному курсі краєзнавства, або в суміжних курсах цієї галузі відбувалось обмеження використання місцевого матеріалу, яке призводило до уривчасті знань студентів стосовно рідного краю.

Згідно з резолюціями «Методичної записки» педагогічні предметні комісії факультетів ОІНО до навчальних програм ввели новий предмет — методика суспільствознавства, розробку програми та викладання якого було доручено професору В. І. Селінову [20]. Метою нового предмету було оволодіння майбутнім учителем методикою викладання всього комплексу гуманітарних предметів, в основу якого було покладено краєзнавчий принцип, а однією з форм викладання – екскурсійний метод [21]. Отже, викладання основ і методики краєзнавства в ОІНО відбувалося відповідно навчальним програмам педагогічного і суспільствознавчого циклів навчального плану.

Важливою формою залучення студентів ОІНО до ознайомлення з предметом краєзнавства було проходження практики. Одними з провідників цього напрямку були професори Є. П. Трифільєв і М. Є. Слабченко, які влітку 1923 р. підготували і провели археологічні експедиції. Є. П. Трифільєв з метою «збільшити, поглибити інтерес студентів до археології й навчити техніці розкопок та почати систематичне наукове дослідження в археологічному відношенні спочатку близьких до Одеси місцевостей, а потім і всієї Одеської губернії» зі студентами археологічного й історичного відділень факультету професійної освіти провів розкопки курганів поблизу Одеси [22]. А М. Є. Слабченко для студентів І й ІІ курсів факультету професійної освіти організував (на власні кошти) практично-теоретичну екскурсію до Ольвії, де на місцевості ознайомив їх з розташуванням античного полісу [23]. Археологічна практика надавала можливість студентам оволодіти певними навичками проведення розвідок, збирання та опрацювання матеріалу, безпосереднім ознайомленням з історією місцевого краю.

У розвитку цього напрямку спостерігалися й деякі хиби. Так, 5 листопада 1926 р. на засіданні Правління інституту розглядалось відношення Одеського істпарта (Комісія для збирання і вивчення матеріалів з історії жовтневої революції та партії) від 30 жовтня про участь викладачів і студентів у розробленні матеріалів комісії. Пропозиція була визнана бажаною і доцільною та вирішено доручити профільним предметним комісіям це питання детально обговорити, а з другого триместру навчального року розробити конкретні плани, які мали б бути пов’язані з працею Істпарта та приступити до їх спільної розробки [24]. Після перемов до практичної діяльності справа не дійшла.

Помітним струменем в ознайомленні студентів ОІНО з деякими питаннями краєзнавства стали теми їх дипломних робіт. Так, студенти ліквідаційного курсу історичного і археологічного відділень до 1 жовтня 1925 р. захистили роботи: «Музеї м. Одеси, як місце для історичних екскурсій учнів профшкіл» (Ф. Ш. Співак), «Відділ Старо-Грецької культури Одеського Краєвого історично-археологічного му-

зею як матеріал для екскурсії з учнями профшкіл» (О. Б. Варнеке), «Одесский областной Историко-археологический музей, его история и современная организация» (Г. Б. Цомакіон) [25]. А студенти факультету соціального виховання Д. С. Ройтман і Р. Ц. Сігал 28 січня 1928 р. на засіданні факультетської комісії отримали оцінки «добре» за кандидатські роботи «Екскурсія в Істпарт підчас проробки 1905 р.» і «Екскурсія на цукрову фабрику в курсі суспільствознавства» [26]. Теми робіт свідчать, що одним з основних інтересів студентів у краєзнавчому напрямку був музейний аспект.

Розмаїття розвитку напрямів освітянського краєзнавства в ОІНО призвело до того, що його керівництво вирішило організувати навчально-допоміжну структуру цього профілю. 18 січня 1929 р. на засіданні Правління інституту з доповіддю про організацію етнографічного кабінету, його завдання і план роботи виступив професор Р. М. Волков [27]. Під час обговорення цього питання «констатуючи велике значення розгортання краєзнавчої роботи в ІНО, було визнано за доцільне організувати краєзнавчий кабінет», який під керівництвом Р. М. Волкова повинен був обслуговувати всі відділення і факультети інституту [28]. Але ця процедура затягнулася. Восени 1929 р. було підтверджено заснування краєзнавчого кабінету, який мав на меті обслуговувати викладання предметів краєзнавства й етнографії та допомагати студентам у проведенні краєзнавчої роботи [29], а 18 грудня 1929 р. на засіданні Правління ОІНО було прийнято рішення про відкриття етнографічного кабінету [30]. Отже, впродовж 1929 р. у наказах по інституту, з приводу відкриття кабінету для вивчення історії краю, зустрічаємо назву як «етнографічний», так і «краєзнавчий», а в одному з наказів згадуються дві назви одночасно [31]. На нашу думку це було пов'язано з не чітким зрозумінням адміністрації ОІНО функцій, завдання, змісту і методів краєзнавства як предмету в межах вишу та з відсутністю фінансування для відкриття двох кабінетів одночасно, тому керівництво й вагалось, кабінет якого профілю саме відкривати.

На загальний процес розвитку краєзнавства як навчального предмету наприкінці 1920-х рр. негативно вплинули зовнішні чинники, які були пов'язані з політикою радянського керівництва звести краєзнавство до задоволення утилітарних, господарських і політичних потреб. Згідно з резолюцією Першого музейного з'їзду (1930 р.) краєзнавство отримало типову структуру, що включала три напрямки – природничий, історичний, соціалістичного будівництва. У результаті цього нові політичні умови та зміна методологічних орієнтирів позначилися й на краєзнавстві, якому у викладанні історії краю нав'язувалися соціально-економічні й суспільно-політичні аспекти. Соціально-економічні потреби держави та нове бачення партійного керівництва змісту педагогічних вишів призвели до того, що 1930 р. було реорганізовано ОІНО, а в його наступниках – Інститут професійної освіти й Інститут соціального виховання не викладався, а ні курс краєзнавства, а ні курс суспільствознавства.

Таким чином, впродовж 1920-х рр. у вищій школі Одеси, а саме ОІНО, завдяки самостійної активності й досвіду деяких представників викладацького складу відбувся процес становлення та розвитку освітянського краєзнавства, з першими паростками розгалуженої інфраструктури, що ґрунтувався на багатьох елементах навчально-методичних засад. Незважаючи на певний позитив в цьому процесі треба відмітити деякі хиби, до яких слід віднести відсутність програми з загальною характеристикою інтегрованого навчального предмету, навчально-тематичного плану курсу, вимоги до рівня підготовки, браку спеціальної літератури. Взагалі не були визначені стратегічні пріоритети, що характеризували б специфіку змісту освітянського краєзнавства, організаційні та методичні аспекти цього процесу.

Джерела та література

1. Див.: Історичне краєзнавство в Українській РСР / П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова та ін.; Відп. ред. П. Т. Тронько; АН УРСР. Ін-т історії. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 98.
2. Там само. – С. 27–28, 137, 174.
3. Див.: *Хмарський В. М.* Археографічна діяльність Одеського товариства історії та старожитностей. – Одеса: Астропринт, 2002. – 400 с.; *Попова Т. Н.* Проблемно-дисциплинарная структура исторических исследований в Новороссийском университете // Российские университеты в XVIII–XX веках. – Воронеж, 2004. – Вып. 7. – С. 30–49; *Музичко О.* Історичне краєзнавство в працях викладачів Одеського Новоросійського університету // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – 2006.

– № 3. – С. 222–224 та ін.
4. Див.: Історичне краєзнавство в Українській РСР... – С. 8–9, 98.
5. Див.: *Левченко В. В.* Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту. – Одеса, 2010. – 428 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 2, спр. 293, арк. 74.
7. Там само. – Арк. 3–4, 12–15.
8. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. Р-1593, оп. 1, спр. 412, арк. 6.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 349, арк. 139–140.
10. ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 430, арк. 1–1 зв.
11. *Танфильев Г. И.* Звіт про діяльність секції вивчення природних багатств // Вісник ОКК при ВУАН. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 7–8; *Кожем’якин Ф.* Звіт про працю студентського гуртка Краєзнавства (при Одеському Інституті Народної Освіти) // Вісник ОКК при ВУАН. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 9–10.
12. Історичне краєзнавство в Українській РСР... – С. 9.
13. Бюлетень Народного комісаріату освіти УСРР. – 1925. – Ч. 2. – С. 29–34.
14. Там само. – С. 29–30.
15. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 168, арк. 11 зв.–12.
16. *Левченко В. В.* Оксман Еммануїл Григорович // Одеські історики. Том 1 (початок ХІХ – середина ХХ ст.). – Одеса: Друкарський дім, 2009. – С. 268.
17. ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 591, арк. 80.
18. Там само, оп. 2, спр. 11, арк. 11–12.
19. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 4661, арк. 36.
20. ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 583, арк. 8–9; оп. 2, спр. 11, арк. 28–29.
21. ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 797, арк. 39–40; оп. 2, спр. 33, арк. 25–27.
22. *Трифільєв Є.* Спроба активно-трудової проробки історії первісної культури в Одеському ІНО // Путь просвещения. – 1923. – № 7–8. – С. 166–172.
23. *Заруба В.* Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко (1882–1952): Монографія. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 84.
24. ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 585, арк. 21.
25. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 629, арк. 11–12 зв.
26. ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 660, арк. 24 зв.
27. Там само, спр. 727, арк. 48.
28. Там само, спр. 724, арк. 5.
29. Там само, спр. 734, арк. 18–18 зв.
30. Там само, спр. 794, арк. 3.
31. Там само, спр. 724, арк. 113.

Валерий Левченко

Становление и развитие направлений образовательного краеведения в высшей школе Одессы в 1920–30-х годах

В статье впервые на базе значительного массива источников обобщено процесс становления и развития направлений краеведческого образования в высшей школе Одессы в 1920–30-х гг. Определено основной центр, лидеров, течения и направления, периодизация и специфика, недостатки.

Ключевые слова: *краеведение, учебная дисциплина, высшая школа, преподавание, преподаватели.*

Valeriy Levchenko

Formation and development of educational local history high school of Odessa in the 1920s and 30s

This article was first based on a significant array of sources, summarizes the process of formation and development of educational local history in high school in Odessa in 1920-30-ies. It is certain the basic center, leaders, current and a direction, a periodization and a specific character, lacks.

Key words: *local history, school discipline, high school, teaching, teachers.*

УДК 821.161.2 «ХХ»

Микола Васильчук (м. Коломия)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО» НА ФІЛОЛОГІЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ВИЩОЇ ШКОЛИ (З ДОСВІДУ РОБОТИ В КОЛОМИЙСЬКОМУ ІНСТИТУТІ ПРИКАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА)

У статті розглянуто особливості викладання курсу «Літературне краєзнавство» студентам-філологам. Автор веде мову про історію краєзнавства на Прикарпатті, розглядає низку теоретичних питань, у тому числі й про «координати» літературного краєзнавства в системі філології і краєзнавства. Акцентовано увагу на авторських методичних напрацюваннях.

Ключові слова: *літературне краєзнавство, філологія, методика, літературознавство, студент, письменник.*

Стандартним навчальним планом для вищих навчальних закладів передбачено викладання студентам-філологам у восьмому семестрі курсу «Літературне краєзнавство». Чіткої регламентації щодо географічних меж, а також меж хронологічних, немає. Зважаючи на регіональні особливості, на проблематику наукової діяльності Коломийського інституту Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», а також на те, що студенти вже знайомі з елементами літературного краєзнавства з інших навчальних курсів, ми увиразнили територіальні межі (Коломия і Коломийщина), акцентувавши увагу на літературному краєзнавстві ХХ ст.

Курс розраховано на 44 години, з яких 20 годин – лекційні, 24 – семінарські заняття. На кожну тему лекції та практичного заняття відводиться по дві академічні години.

Курс, який є типовим для вищих навчальних закладів, насправді має локальний характер, зумовлений місцевими, регіональними особливостями, рівнем розвитку культури, а також літературно-краєзнавчих досліджень. Наш регіон вивчений порівняно добре, тут традиційно багате літературне життя, засвідчене численними творами художньої літератури, а також багатьма публікаціями літературно-краєзнавчого характеру. Разом з тим, недостатній рівень краєзнавчої роботи у бібліотеках, відсутність у Коломиї наукової бібліотеки утруднюють студентам під час вивчення курсу «Літературне краєзнавство» доступ до численних публікацій, головним чином уміщених у місцевій періодиці. Тому ми вважаємо за доцільне зібрати воєдино матеріали краєзнавчого характеру, які полегшать вивчення курсу (такий посібник ми підготували до друку).

Основна мета курсу – дати змогу студентам глибше вивчити літературні процеси ХХ ст. в окремо взятому українському регіоні, що не лише допомагає краще зрозуміти особливості літературного життя, збагачує студентів знаннями про творчість того чи іншого письменника, а й дає можливість майбутньому педагогові оперувати багажем знань, достатніх для ведення у загальноосвітній школі уроків літератури рідного краю. Крім цього, студенти набувають необхідних знань, що дає їм змогу надалі вести самостійну дослідницько-пошукову роботу в цій ділянці.

Приступаючи до вивчення курсу, зважаючи на те, що наші слухачі – студенти-філологи, у вступній лекції ми акцентуємо увагу на лінгвістичному аспекті самого поняття. Зокрема відзначаємо, що термін «краєзнавство» в українській мові доволі прозорий і на перший погляд не потребує особливих тлумачень. Він складений зі слів «край» (у значенні певної території) і «знати». За тим самим принципом цей термін побудовано у цілої низки народів Європи: німців (Landeskunde [1]), поляків (krajoznawstwo [2]), росіян (краеведение [3]). Дещо інше тлумачення слова мають чехи, які, крім суто чеської форми (znalec kraje) подають ще й занглійщену назву (regionalista [4]). Тут звертаємо увагу студентів на те, що всюди наголошено на слові край, регіон, тобто, складовій частині якоїсь більшої території; друга ж частина терміну вказує на знання, а не на якусь ознаку. Натомість англійці мають термін, який свідчить про характер знань про край (regional etnographer [5]), а саме: етнографію. Етнографія ж – «історична наука, яка вивчає культуру й побут народів світу, їх походження, розселен-

ня та культурно-побутові взаємовідносини; народознавство» [6]. Таким чином, англійці під цим терміном розуміють етнографію якогось певного регіону.

Звертаємо увагу студентів і на те, що попри своє українське звучання, термін краєзнавство прийшов до нас через польське посередництво. Так, дослідник А. Шнайдер 1868 р. у Львові видав два томи польськомовної «Енциклопедії до краєзнавства Галіції з погляду історичного, статистичного, топографічного» [7]. Традиційно ж вважається, що на українському ґрунті термін краєзнавство вперше в Галичині 1892 р. вжив Іван Франко у праці «Галицьке краєзнавство» [8] (однак, це не означає, що до того часу не було українського краєзнавства!).

Далі робимо огляд вживання самого терміну, наголошуючи, що спочатку він не був характерним для нашої мови, його не подає Борис Грінченко в словнику української мови. Однак, з часом термін набув поширення, отож його вже фіксує Григорій Голоскевич у «Правописному словнику» видання 1930 р. [9]. Академічний «Словник української мови» подає таке визначення краєзнавства: «Вивчення історії, географії, економіки, етнографії тощо певної місцевості» [10].

Показуємо, як радянська ідеологія впливала на розвиток краєзнавства в Україні. Зокрема, історію українського краєзнавства, яке бере свій початок ще в XIX ст., відображено в однойменній статті в «Енциклопедії українознавства»: «В 1920-их рр. краєзнавство буйно розвинулося на підсовєтській Україні. [...] В 1930-их рр. большевики розгромили цю краєзнавчу роботу й установи, які її вели. Сучасне краєзнавство має між іншим завдання допомагати в реалізації совєтського господарського плянування [...] та насамперед ширити совєтський патріотизм: на прикладі даного р-ну вивчати події з большевицької революції і війни 1941-45, місцевих совєтських героїв тощо» [11]. Натомість «Українська радянська енциклопедія» говорить про розвиток краєзнавства в Україні безлико: «... всебічне вивчення порівняно невеликої території (села, району, області, краю) переважно силами місцевих жителів. Основними завданнями краєзнавства є систематичне виявлення, дослідження і охорона місцевих природних ресурсів, вивчення господарства, історії, побуту і культури населення свого краю» [12].

Тут слід наголосити студентам, що в Україні краєзнавство в часи тоталітаризму тривалий час перебувало у напівлегальному, напівлетаргічному стані, оскільки глибоке знання рідного краю, його минувшини було невигідним для політичного режиму. Йшлося не про закорінення людей на рідній землі, а про загальносоюзний патріотизм, вироблення романтики праці на новобудовах, переселень у Приамур’я чи ще кудись. Якщо ж займатися краєзнавством, то на кожному кроці поставала історія боротьби українського народу за незалежність, історія спротиву окупаційним режимам. Тому до краєзнавства в радянські часи офіційна наука ставилася майже так, як академічна медицина ставиться до знахарства.

Варто також уточнити, що краєзнавство – це не стільки галузь науки, як, скоріше, спосіб підходу до традиційних академічних наук, який, однак, з подальшим розвитком може претендувати на окрему науку. Краєзнавство має свої напрями, або види: історичне, географічне, ботанічне, літературне тощо. Акцентування на цьому обов’язкове, бо, скажімо, історичне краєзнавство вивчають у вищій школі студенти-історики, але воно значно різниться від літературного краєзнавства.

Важливим є звернення до історії розвитку краєзнавства на Івано-Франківщині і літературного краєзнавства зокрема. Початки краєзнавчого руху пов’язані передусім з географічним краєзнавством. В контексті відомих суспільно-політичних умов, у яких перебували українці регіону у XIX ст., цілком зрозуміло, що активність тут виявляли передусім поляки. На той час припадає організований польський краєзнавчий рух: з’явилися відділи Татринського товариства в Станіславі (1876), Коломиї (1878), Львові (1883).

Не заглиблюючись у деталі, в лекції для студентів-філологів ми переходимо власне до поняття про літературне краєзнавство. Його розвиток на Івано-Франківщині традиційно пов’язують з іменем Володимира Полєка, який з першої половини 1960-х рр. активно працював у цій ділянці. Найохопнішою довідковою працею вченого є «Біографічний словник Прикарпаття» [13]. Взагалі ж літературним краєзнавством займалося багато людей, є напрацьований певний масив матеріалів. Так що літературне краєзнавство, принаймні на Івано-Франківщині, займає помітне місце в краєзнавстві загалом. Його роль особливо зросла в час національно-культурного та державного відродження в Україні наприкінці 1980-х – у 1990-х рр., оскільки стало можливим повернення з-за заборони імен тисяч діячів літератури, науки, видавничої справи.

Важливим моментом при роботі зі студентами є необхідність встановлення своєрідної системи координат, оскільки літературне краєзнавство не лише межує з краєзнавством, а й з історією літератури. Якщо історія літератури «...досліджує її розви-

ток у зв'язку з розвитком суспільства та його культури, прагнучи виявити внутрішні закономірності літературного процесу» [14], то літературне краєзнавство головним чином стоїть дуже близько до емпіричного літературознавства, яке збирає, описує й класифікує літературні явища без глибокого концептуального їх осмислення. Однак, на відміну від емпіричного літературознавства, літературне краєзнавство має локальний характер, тут доволі помітний історико-біографічний аспект. Суттєвим є й те, що у поле зору літературного краєзнавства потрапляють найчастіше всі вияви літературного життя. Тут немає строгої сепарації та диференціації письменників за їхніми творчими здібностями.

Крім української літератури, в поле зору краєзнавців потрапляють й літератори інших народів, які жили в нашому краї, письменники-перекладачі, а також українські письменники-емігранти з тієї чи іншої території.

Таким чином, курс «Літературне краєзнавство», призначений для студентів-філологів, пов'язаний з історією української та зарубіжної літератур. Він також пов'язаний зі спецкурсом «Літературно-видавнича Коломия XIX –XX ст. у контексті українського письменства» [15]. Однак, якщо об'єктом згаданого спецкурсу є українські книги і періодичні видання Коломиї другої половини XIX – XX ст., зародження й особливості розвитку друкарень в окремо взятому українському регіоні як першооснови становлення і діяльності регіональних журналістики, видавничої справи та літератури з погляду їхнього впливу на кристалізацію ідеї української самобутності, національної окремішності і державницьких устремлінь, то у нашому курсі об'єктом є літературне життя в регіоні та за його межами (вихідці з Коломийщини і Покуття загалом у літературі), а також навкололітературні вияви (література і театр, літературні місця на Покутті, літературні музеї, пам'ятники і пам'ятні дошки тощо).

Зважаючи на реальний обсяг академічних годин, ми встановили для курсу «Літературне краєзнавство» хронологічно межі курсу – XX ст., тобто час найповнішого вияву літературного руху, а територіально – головним чином місто Коломию та Покуття загалом.

Важливо звернути увагу на те, що Покуття багате на літературні імена та події. Наприклад, у словнику «Коломийський азбуковник» [16], який охоплює період 1939–1999 рр. (а це лише трохи більше за половину століття), автор описав майже триста імен, пов'язаних з літературою. Регіон багатий на краєзнавців, що засвідчено й нашою працею «Краєзнавці Коломиї і Коломийщини: Матеріали до біобібліографічного довідника» [17]. До цих та низки інших видань універсального типу ми відсилаємо студентів як до базових видань у їхній роботі.

Літературне краєзнавство допомагає повніше відчути причетність до рідного краю, малої батьківщини людини, до духовної скарбниці народу. Актуальним є літературне краєзнавство для професійного зростання майбутніх учителів-філологів, адже вони в школі вестимуть уроки літератури рідного краю, проводитимуть різноманітні заходи, пов'язані з літературним життям регіону.

Приступаючи до вивчення курсу, студенти-філологи вже володіють певним багажем знань і навичок як із дисциплін суспільно-гуманітарного циклу, так і з фахових дисциплін. Усе це сприяє продуктивній праці в ході вивчення курсу «Літературне краєзнавство». Ми розробили й опублікували навчально-методичний посібник «Літературне краєзнавство (Коломия і Коломийщина. XX століття» [18]. Важливим моментом є те, що там подано список художніх текстів за сучасними публікаціями та літературно-критичних матеріалів, які студенти мають змогу реально використовувати при підготовці до практичних занять. Суттєво й те, що матеріали підібрано так, що студенти зможуть простежувати міжрегіональні зв'язки в літературі.

Тематика лекцій з курсу «Літературне краєзнавство» відображає особливості розвитку регіону, враховує періодизацію літературного процесу, зважає на суспільно-політичний контекст. Ми читаємо десять лекцій (по дві години кожна), що дає можливість студентам отримати базові знання з курсу, які вони поглиблюють у ході самопідготовки та під час роботи на практичних заняттях. Подаємо тематику лекцій.

Важливим моментом у роботі студентів є підготовка до практичних занять. Слід відзначити, що літературне краєзнавство, порівняно з історією літератури, перебуває у менш вигідному становищі. Студенти не завжди спроможні відшукати потрібні тексти чи літературно-критичні матеріали. Невід'ємною ланкою роботи тут є співпраця з краєзнавчим відділом Коломийської районної бібліотеки, фондами Музею історії міста Коломиї, приватними збірками краєзнавців. Суттєвим є традиційне живе спілкування з письменниками-краянами, яке зазвичай відбувається на підсумковому занятті.

При вивченні курсу «Літературне краєзнавство» викладачеві доводиться постійно стежити за новими публікаціями як з літературного, так й з історичного краєзнавства. За час, відколи ми ведемо цей курс (сім років), вийшли нові фахові видання, які доповнюють картину: книга Никанора Крета «Гуцульщина літературна. Посібник для вчителя» [19], Мирослави Ласійчук «Коли в душі народжується слово. Сценарії літературно-краєзнавчих заходів, огляди творчості літераторів-земляків» [20] і «Покутська хрестоматія» [21] (упорядник Мирослав Попадюк) та ціла низка інших видань різного плану, в тому числі й методичного характеру. Разом з тим важливо пам'ятати, що курс «Літературне краєзнавство» адресований фаховим філологам, які самі згодом навчатимуть літератури рідного краю дітей у загальноосвітній школі. Серйозний підхід до викладання цього курсу сприяє тому, що студенти темами кваліфікаційних робіт (бакалаврські, магістерські) часто обирають літературну творчість постатей, про яких вони вперше почули на «Літературному краєзнавстві». Серйозне зацікавлення літературним краєзнавством помітне і на рівні загальноосвітньої школи: вчителі часто приходять до Коломийського інституту за порадою, з цікавістю слухають і конспектують мої лекції з методики викладання літературного краєзнавства на курсах підвищення педагогічної освіти вчителів-філологів. На часі – створення шкільного посібника-хрестоматії з літератури рідного краю, за яким працюватимуть вчителі, які прослухали курс «Літературне краєзнавство».

Джерела та література

1. Словник німецько-український, українсько-німецький. – Ірпінь: Перун, 1994. – С.169.
2. Польсько-російсько-український словник. – Київ; Львів: Радянська школа, 1991. – С. 117.
3. *Ожегов С.* Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – Москва : Русский язык, 1986. – С. 259.
4. Русско-чешский, чешско-русский карманный словарь. – Прага, 1972. –С. 178.
5. Англо-український, українсько-англійський словник. – К. : Аконіт, 1997. – С.586.
6. Словник української мови : В одинадцяти томах. – Т. II. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 491.
7. *Schneider A.* Encyklopedia do krajoznawstwa Galizyi pod wzgledem historycznym, statystycznym, topograficznym / Antoni Schneider. – Lwow. – T. 1–2.
8. *Франко І.* Галицьке краєзнавство / Іван Франко // Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – Т. 46. – Кн. 2. – К., 1986. – С. 116–150.
9. *Голоскевич Г.* Правописний словник / Григорій Голоскевич. – 12-е вид. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто; Львів, 1994. – С. 185.
10. Словник української мови: В одинадцяти томах. – Т. IV. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 319.
11. *Р. М.* Краєзнавство // Енциклопедія українознавства. – Т. 3. – Львів, 1994. – С.1159–1160.
12. Українська радянська енциклопедія. – Т. 7. – К., 1962. – С. 322.
13. *Полєк В.* Біографічний словник Прикарпаття : Зош. 1–17 / Володимир Полєк. – Івано-Франківськ, 1993. – 272 с.; Його ж. Біографічний словник Прикарпаття : Зош. 18–24 / Володимир Полєк. – Івано-Франківськ : Лік, 1999. – 112 с.
14. Історія літератури // Літературознавчий словник-довідник. – К. : Академія, 1997. – С. 329.
15. *Васильчук М.* Літературно-видавнича Коломия XIX – XX ст. у контексті українського письменства : Робоча програма, методичні поради, залікові тести: Для студентів спеціальності «Українська мова та література» / М.М.Васильчук. – Коломия, 2004. – 28 с.
16. *Васильчук М.* Коломийський азбуковник: Друкарство, журналістика, література 1939–1999 рр.: Біобібліографічний словник / М.М.Васильчук. – Коломия: Вільний голос, 2000. – 200 с.
17. *Васильчук М.* Краєзнавці Коломиї і Коломийщини: Матеріали до біобібліографічного довідника / Микола Васильчук // Савчук М., Васильчук М. Феномен коломийського краєзнавства / Микола Савчук, Микола Васильчук. – Коломия: Вік, 2010. – С.41–94; *Васильчук М.* Літературне краєзнавство (Коломия і Коломийщина. XX століття): Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Українська мова та література» / Микола Васильчук. – Коломия, 2007. – 112 с.
18. *Крет Н.* Гуцульщина літературна : Посібник для вчителя / Никанор Крет. – Косів: Писаний Камінь, 2002. – 412 с.
19. *Ласійчук М.* Коли в душі народжується слово: Сценарії літературно-краєзнавчих заходів, огляди творчості літераторів-земляків / Мирослава Ласійчук. – Коломия: Вік, 2006. – 288 с.
20. Покутська хрестоматія / Упорядкування і передмова Мирослава Попадюка. – Снятин: ПрутПринт, 2008. – 568 с.

Мыкола Васыльчук

Особенности преподавания курса «литературное краеведение» на филологическом факультете высшей школы (из опыта работы в Коломыйском институте Прикарпатского национального университета имени Василя Стефаника)

В статье рассматриваются особенности преподавания курса «Литературное краеведение» студентам-филологам. Автор ведет речь о истории краеведения на Прикарпатье, рассматривает ряд теоретических вопросов, в том числе и о «координатах» литературного краеведения в системе филологии и краеведения. Акцентировано внимание на авторских методических наработках.

Ключевые слова: *литературное краеведение, филология, методика, литературоведение, студент, писатель.*

Mykola Vasylchuk

Methodology and curriculum of the «literary regional ethnography» (from the teaching experience in the Kolomyia Institute of the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Department of Philology)

In this article, the methodology and curriculum of the "Literary regional ethnography" course are described to philology students. The author talks about the history of regional ethnography in the Precarpathian region, examines a few theoretical questions including how literary regional ethnography combines the philology and the study of a regional system. The author also references his methodological experience.

Key words: *literary study of a region, philology, methods, study of literature, student, writer.*

УДК 372.48

Світлана Кучеренко (м. Одеса)

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КРАЮ

У статті на конкретних прикладах розглянуто форми і методи індивідуальної роботи студентів, які вивчають історію краю, і роль викладача як організатора цієї роботи.

Ключові слова: *індивідуальні завдання, історичні діячі, історичні події, історичні джерела, історичні поняття, етнічні групи, етнічні землі.*

Навчання у вищому технічному навчальному закладі, наприклад, такому яким є Одеська державна академія будівництва та архітектури, вимагає від студента засвоєння великого обсягу різнорівневих знань та набуття великої кількості різноманітних умінь. Безумовно, перш за все йдеться про здатність викладачів забезпечити якісну професійну підготовку майбутніх спеціалістів, історико-культурна складова якої теж повинна відповідати академічному рівню. Обмежена кількість аудиторних годин, запланованих для викладання гуманітарних дисциплін і модульно-рейтингова система оцінювання знань студентів спонукають викладачів до пошуку нових форм роботи або до більш досконалого використання звичних. Такими є передумови співпраці викладача і студента.

Ця розвідка являє собою продовженням методичних пошуків автора [1]. Нижче наведено варіанти самостійної роботи студентів з певного досвіду її організації при вивченні історії України. У статті розглянуто можливість та доцільність застосування подібних завдань при вивченні історії краю.

«Історія України» і «Краєзнавство» – предмети не тільки і не стільки навчальні, особливо у технічному вузі, скільки виховні, навіть світоглядні, адже на них покладене завдання, котрого не можуть виконати інші курси – це виховання історичної пам'яті, яка є основою історичної свідомості.

На перший погляд здається, що краєзнавчий спецкурс значно менший за обсягом, простіший у викладанні, та й відповідає він швидше за формування локальної пам'яті, а не національної. Нескладно його виконати на місцевому матеріалі, поділивши на традиційні для історії України доби – давня, княжа, козацька, відродження, революційна, радянська і сучасна.

Мыкола Васыльчук

Особенности преподавания курса «литературное краеведение» на филологическом факультете высшей школы (из опыта работы в Коломыйском институте Прикарпатского национального университета имени Василя Стефаника)

В статье рассматриваются особенности преподавания курса «Литературное краеведение» студентам-филологам. Автор ведет речь о истории краеведения на Прикарпатье, рассматривает ряд теоретических вопросов, в том числе и о «координатах» литературного краеведения в системе филологии и краеведения. Акцентировано внимание на авторских методических наработках.

Ключевые слова: *литературное краеведение, филология, методика, литературоведение, студент, писатель.*

Mykola Vasylchuk

Methodology and curriculum of the «literary regional ethnography» (from the teaching experience in the Kolomyia Institute of the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Department of Philology)

In this article, the methodology and curriculum of the "Literary regional ethnography" course are described to philology students. The author talks about the history of regional ethnography in the Precarpathian region, examines a few theoretical questions including how literary regional ethnography combines the philology and the study of a regional system. The author also references his methodological experience.

Key words: *literary study of a region, philology, methods, study of literature, student, writer.*

УДК 372.48

Світлана Кучеренко (м. Одеса)

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КРАЮ

У статті на конкретних прикладах розглянуто форми і методи індивідуальної роботи студентів, які вивчають історію краю, і роль викладача як організатора цієї роботи.

Ключові слова: *індивідуальні завдання, історичні діячі, історичні події, історичні джерела, історичні поняття, етнічні групи, етнічні землі.*

Навчання у вищому технічному навчальному закладі, наприклад, такому яким є Одеська державна академія будівництва та архітектури, вимагає від студента засвоєння великого обсягу різнорівневих знань та набуття великої кількості різноманітних умінь. Безумовно, перш за все йдеться про здатність викладачів забезпечити якісну професійну підготовку майбутніх спеціалістів, історико-культурна складова якої теж повинна відповідати академічному рівню. Обмежена кількість аудиторних годин, запланованих для викладання гуманітарних дисциплін і модульно-рейтингова система оцінювання знань студентів спонукають викладачів до пошуку нових форм роботи або до більш досконалого використання звичних. Такими є передумови співпраці викладача і студента.

Ця розвідка являє собою продовженням методичних пошуків автора [1]. Нижче наведено варіанти самостійної роботи студентів з певного досвіду її організації при вивченні історії України. У статті розглянуто можливість та доцільність застосування подібних завдань при вивченні історії краю.

«Історія України» і «Краєзнавство» – предмети не тільки і не стільки навчальні, особливо у технічному вузі, скільки виховні, навіть світоглядні, адже на них покладене завдання, котрого не можуть виконати інші курси – це виховання історичної пам'яті, яка є основою історичної свідомості.

На перший погляд здається, що краєзнавчий спецкурс значно менший за обсягом, простіший у викладанні, та й відповідає він швидше за формування локальної пам'яті, а не національної. Нескладно його виконати на місцевому матеріалі, поділивши на традиційні для історії України доби – давня, княжа, козацька, відродження, революційна, радянська і сучасна.

Але Україна – багатоманітна, у цьому – складність її феномену. Те, що може бути її перевагою, сьогодні є проблемою. Мова вже навіть не про те, що Україна поділена на 2-3-4-n частин, йдеться про цивілізаційний розлом, який проходить через неї. Ось чому сьогодні як ніколи є актуальною тема єдності України. І якщо під час обговорення краєзнавчої проблематики вдасться показати не тільки особливості будь-якої української землі протягом її історії, а ще й підкреслити спільні для українських земель історичні явища і процеси, то поставлене вище завдання виконуватиметься. У цьому є сенс співпраці викладача і студента.

У навчальному процесі джерелом нової інформації традиційно є лекція викладача для студентської аудиторії, а також повідомлення студентів, передбачені на семінарах. В ідеалі усі студенти певної групи повинні підготувати конкретні індивідуальні завдання, які розроблені і розподілені викладачем. Усі студенти також повинні бути присутніми на семінарському занятті і готовими до презентації своїх тем. Ще вони усі повинні встигнути оголосити повідомлення, а викладач – виставити оцінки за виступи. Тоді формально буде дотримано принцип так би мовити «рівних можливостей» у «збиранні» модульних балів протягом семестру. Оскільки замість ідеальних ситуацій життя створює реальні, зростає роль викладача в організації заняття, який за сприятливої ситуації (більшість студентів готові) стає модератором, а за несприятливої (готових до заняття меншість) – як це не просто звучить – вчителем і ні в якому разі не лектором, який перетворить практичне заняття в продовження лекції. Такими є правила співпраці викладача і студента.

Далі докладніше про кожне завдання.

1. Історія взагалі, краю зокрема – це перш за все люди, знакові постаті на тлі доби. Історії без людей не буває. Відома навіть крайня думка: «Історія, власне, не існує, існують лише біографії». Одне з індивідуальних завдань стосується визначних історичних діячів та їхнього внеску в історію краю. Розкриваючи це питання, слід пам’ятати, що оцінка історичних постатей буде грамотною в тому випадку, коли у висновку буде зазначено, що тим або іншим діячем було зроблено нового у порівнянні зі його попередниками. Крім того, часто погляди на діяльність історичних осіб змінюються з часом. Оцінки їхніх сучасників і наступників не завжди співпадають, часто співіснують протилежні висновки щодо історичних осіб.

Серед них одесити, батько і син – Іван і Юрій Липи [2]. У 2010 р. минуло 145 років від дня народження І.Липи та 110-та річниця Ю.Липи.

Іван Львович Липа – лікар, письменник, громадський, політичний, культурний діяч. Народився 24 лютого 1865 р. у Керчі. Закінчив Керченську гімназію. Навчався на медичному факультеті Харківського і Казанського університетів. Разом з однодумцями заснував першу таємну організацію свідомих українців – «Братство Тарасівців». З 1900 по 1918 рр. І.Липа жив у Одесі, де мав лікарську практику, також писав поетичні та прозові твори, літературно-критичні статті; редагував альманах «Багаття», організував видавничий гурток «Одеська літературна спілка», брав участь у виданні журналів «Основа» і «Степ», працював співредактором тижневика «Українське слово», заснував видавництво «Народний стяг». І.Липа був членом НТШ та одеської «Громади», співпрацював з «Просвітою», був активним учасником «Українського клубу» і товариства «Українська хата».

В роки української революції І.Липа працював у Центральній Раді як депутат від Одеси, призначений комісаром Одеси та лікарським інспектором за доби Гетьманату, від партії соціалістів-самостійників був міністром віросповідань в уряді Директорії.

1 січня 1919 р. І.Липа назавжди поїхав з Одеси спочатку до Києва, потім до Кам’янця-Подільського, а згодом до Тарнова, де обійняв посаду міністра охорони здоров’я у новоствореному українському уряді. Працював лікарем у таборах інтернованих вояків і очолював організацію «Блакитний хрест». 1922 р. І.Липа повернувся до Львова і оселився у Винниках, де помер 13 грудня 1923 р. на руках Івана Огієнка, якому переказав заповіт для сина.

Юрій Іванович Липа – лікар, письменник, публіцист, політичний діяч. Народився 5 травня 1900 р. в Полтаві. Закінчив Одеську гімназію. Навчався на юридичному факультеті Новоросійського і Кам’янець-Подільського університетів, а також медичному факультеті Познанського університету. Писав художні та публіцистичні твори, літературно-критичні статті, редагував газету «Вісник Одеси». В роки української революції Ю.Липа у лавах Гайдамацької дивізії брав участь у бойових діях, створив студентську сотню, був заступником командира Одеської «Січі», а також співпрацював з багатьма виданнями і редагував часопис «Нова думка».

1 січня 1919 р. Ю.Липа також назавжди виїхав з Одеси. На еміграції у Польщі деякий час перебував у таборі інтернованих вояків. За батьковим заповітом вивчав, практикував та викладав медицину. Водночас працював у «Літературно-науковому віснику», друкувався у журналі «Митуса». Заснував літературне об’єднання «Сонцесвіт», літературні групи «Танк» і «Варяг», часопис «Ми», політич-

ну корпорацію «Чорноморе». Закінчив Вищу школу політичних наук та Військову медичну школу. Організував Український Чорноморський інститут, який планувалося перевести до Одеси після відновлення Української держави, а також Український Океанічний та Український Суходоловий інститути.

У 1943 р. Ю.Липа повернувся з родиною до Яворова, де мав лікарську практику, займався фітотерапією та проводив підпільну діяльність як лікар УПА. Оселився у с.Бунові на хуторі Іваники. 19 серпня 1944 р. його обуло заарештовано і закатовано органами НКВС. 20 серпня 1944 р. в с.Шутова.

Є такий цікавий підручник «Історія України в особах». У підсумку співпраці може з'явитися спільний підручник «Історія краю в особах».

2. Наступне завдання потребує осмислення певної події, адже історія являє собою низку подій, які відбуваються водночас і послідовно, паралельно і перехресно, разом і окремо одна від іншої. Говорять, що «факти – це повітря вченого». Сукупність подій (фактів) і є історією. Як не буває історії без людей, так не буває історії без подій (ключових, знаменних, важливих, поворотних тощо). Відомий такий вислів: «Сучасні події тим відрізняються від подій історичних, що ми не знаємо, до чого вони призводять». Готуючи це завдання, потрібно розкрити значення і наслідки того чи іншого факту в історії України.

Для прикладу візьмемо низку подій, наслідком яких стало зникнення кочового світу. Наприкінці XVIII ст. кількість ногайців Буджацької орди – останніх кочівників Причорноморських степів – досягла 40 тисяч осіб. Під час російсько-турецьких війн вони були втягнуті у конфлікти між Росією і Туреччиною, що ускладнювалися міжусобицями ногайських мурз.

У 1806 р. російське військо форсувало Дністер, вступивши на територію Бессарабії. Багато ногайців внаслідок цього відійшло з турками за Дунай. Сім ногайських родів, які кочували в районі Ізмаїла, знайшли прихисток у фортеці, давши турецькому гарнізону 4 тисячі воїнів. Для переговорів з ногайською знаттю командування російської армії направило прикордонного комісара – бригадира Іллю Караджи та штабс-капітана Івана Котляревського. У 1807 р. переговори завершилися підписанням угоди про переселення частини біля 6,5 тисяч ногайців у Таврійську губернію. Однак, у 1808 р. на р.Молочну переселилося їх лише 3,5 тисячі, решта розсіялася по Херсонській та Катеринославській губерніях.

Після цього майже не залишилося слідів 300-літнього перебування ногайців у Буджацькому степу. Генерал Ланжерон, який командував у 1806–1807 рр. російським військом у Подунав'ї, доповідав, що разом з ногайцями водночас зникли їхні поселення, які вони у більшості зруйнували, а залишені ними глиняні хати обвалилися через місяць. Вже через півроку годі було й знайти розташування колишніх ногайських селищ.

Після Бухарестського миру в 1812 р. за російсько-турецькою згодою «останні» 3199 колишні буджацькі ногайці на 1829 кибитках перейшли у межі Османської імперії. Це й був кінець Буджацької орди, а з нею кінець кочового світу Північно-Західного Причорномор'я [3].

У підсумку співпраці може бути складена хронологічна таблиця подій з історії краю.

3. Ми не можемо безпосередньо спостерігати минуле, лише тільки сучасність у нас перед очима. Про «справи давно минулих днів» дізнаємося з різних джерел, що містять історичну інформацію, як цеглини в історичній будівлі. Саме тому наступне завдання стосується характеристики найбільш задіяних у навчальному процесі – писемних джерел різних часів. Важливо при опрацюванні джерела визначити де, коли, ким і навіщо воно було створене, про що в ньому йдеться, як воно вплинуло на сучасників?

Наприклад, Всеукраїнський перепис населення (2001 р.) нагадав про подібні урядові дії минулих часів. Зокрема 28.01.1897 р. проводився перепис населення Російської імперії. Загальна чисельність населення Одеси була 403815 осіб, з яких жителі міста – 380541 особа, передмістя – 23274 особи. Національний склад міста, як і сьогодні, був строкатим. В 7 дільницях проживало 42 нації. Найбільшу частину складали слов'яни: великороси – 49,1% (198233), малороси – 9.4% (37925), білоруси – 0,3% (1267). Причому, російська мова була рідною для 51% одеситів, українську визнавали рідною – понад 5%, а з передмістями – близько 10% мешканців міста. Другу за величиною етнічну групу Одеси слідом за слов'янами, становили євреї – понад 34%. Далі йшли греки, поляки, німці, татари, вірмени та інші. За підрахунками сучасників, населення Одеси розмовляло 53 мовами. Також різнилося населення Одеси за віросповіданням: православних (55,93%), іудеїв (34,41%), римо- і вірмено-католиків (6%), лютеран і протестантів (2,37%), інших (менше 0,5 %). За віковими категоріями більшу частину складали чоловіки працездатного віку від 25 до 49 років – 54,23%, причому найбільший процент визначився в категорії 20-29 років. Серед жінок максимальний процент припав на вік 10–39 років. За соціальними категоріями населення Одеси розподілялося таким чином: дворяни – 5%, чиновники, духовенство, почесні гро-

мадяни – 2%, купці – 1.4%, міщани – 57,9%, селяни – 23,7%, іноземці – 6%, інші – 3,6% [4].

Отже, мова статистичних джерел – це мова цифр, студенти, порівнюючи та аналізуючи їх, можуть зробити висновки про динаміку населення, зміну його кількісних і якісних характеристик, навіть можуть скласти портрети «типових одеситів» різних століть.

У підсумку співпраці може створитися збірка документів з історії краю.

4. Наступне індивідуальне завдання стосується етнічних груп (народів), які проживають у нашому краю. Його доцільно готувати у вигляді доповіді та презентації. Поліетнічність України як і поліетнічність нашого краю складалася тривалий час і сьогодні сукупність етнічних груп – це народ України, більшість якого складає український етнос.

З доповідей сокурсників студенти дізнаються про походження імені народу; з якого століття та чи інша етнічна група проживає на території краю; причина переселення на нашу територію; кількість її діаспори за останнім переписом на Одещині та, культурні товариства, що підтримують самобутність етнічної групи, і, насамкінець, про історичного, культурного, політичного діяча краю – представника цієї етнічної групи.

Хочеться навести для прикладу народ, що є особливістю сучасного національного складу Одещини у порівнянні з іншими областями України. Ґаґаузи – самобутній тюркомовний християнський православний етнос, походження якого є досі предметом дискусій. Вчені вважають їх нащадками кочових племен узів, печенігів, половців. Більшість ґаґаузів проживають на території Молдови в автономній республіці Ґаґаузія (Ґаґауз-Єри) зі столицею у м.Камрат, де їх налічується 153,5 тис. осіб. У невеликій кількості вони живуть також у Болгарії та Румунії.

За даними всеукраїнського перепису населення 2001 р. в Україні ця етнічна група налічує 31,9 тис. осіб, переважна більшість з них проживає в Буджаку (Болградський та Ренійський райони Одеської області). Понад 70% ґаґаузів вважають рідною ґаґаузьку мову, знають російську (18%) та українську (3%) мови. У 1957 р. створено ґаґаузьку писемність на основі кирилиці, віднедавна її переведено на латинську абетку.

До переселення у Причорноморський та Буджацький степи вони перебували на території Болгарії, лише у 1854 р. їх було виокремлено в самостійну етнічну спільноту. Наприкінці XVIII ст. ґаґаузи разом з іншими балканськими народами переходять на територію Молдови та України двома хвилями: перша – перед російсько-турецькою війною 1806–1812 рр., а друга – після війни [5]. Сьогодні збереженням та розвитком культури ґаґаузів опікуються Одеське обласне національно-культурне товариство «Бірлік» та Всеукраїнське об'єднання «Союз гагаузів України» у Києві.

Залишається назвати ґаґаузьких історичних діячів [6]. Серед них Михайло Чакир, котрий своїми творами та ідеями сформулював ґаґаузьку ідентичність, прагнув визначити походження ґаґаузів та накреслив шлях, який їм слід торувати у житті надалі, полишив слід у культурі завдяки ідеям, викладеним у творах. Він був релігійною особою. У школі разом з уроками релігії викладав також природничі і соціальні науки, математику. Він був високошанованим серед ґаґаузів та молдаван, і 1884 року його обрали депутатом. У газетах, які він випускав, та власних дослідженнях Чакир висвітлював питання походження ґаґаузів, їхні традиції, мову, релігійні принципи. Укладений Чакиром словник ґаґаузької мови, який є важливим лінгвістичним першоджерелом, став також провідним джерелом формування етнічної ідентичності ґаґаузького народу.

У підсумку співпраці пишеться етнічна історія краю з картами.

5. Індивідуальні завдання, які стосуються українських етнічних земель теж краще готувати як доповіді та презентації. З історичних земель сформувалася територія української держави, більшість якої – це українські етнічні землі. Так само на історичних землях виникла територія нашої області. Ці тривалі процеси відбувалися під впливом певних факторів, через певні причини в минулому, а їхні результати, значення і наслідки спостерігаються в сучасності. В доповідях про землі нашого краю або дотичних до нього слід назвати походження назви землі, час виникнення, навести приклади визначних подій в історії України та визначних людей

Візьмемо для прикладу північ Одещини, тобто Південне Поділля. «На берегах річок Ягорлик та Кодима, течія яких створює природні кордони південноподільських земель, у XVI ст. оселилися українці, стримуючи натиск кочівників, розвиваючи економіку, зберігаючи духовні цінності» [7].

Отже, Поділля – історико-географічна область України, що займає басейн межиріччя Південного Бугу і лівих приток Дністра, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської і невеликі частини Черкаської, Кіровоградської та Одеської областей.

У Галицько-Волинському літописі ця територія відома під назвою «Пониззя». Назва «Поділля» як частина Галицького князівства в історичних доку-

ментах згадується з XIII ст., а як самостійна земля – з XIV ст. У XV ст. лісостепові райони Південного Поділля почали заселятись українцями. В авангарді цього процесу йшли козаки, які засновували на неосвоєних землях зимівники чи хутори, що з часом перетворювались на села або містечка.

З кінця XVII ст. стосунки козаків та татар стали менш войовничими. Українські переселенці активно освоювали землі, які юридично належали татарам і туркам. Між колишніми ворогами все частіше виникали військові союзи, жваво розвивалася торгівля, нерідко – й родинні зв'язки. Наприклад, рідна сестра С.Палія Варвара, взята в полон білгородськими татарами, стала дружиною буджацького мурзи, і її син Чора-мурза неодноразово гостював у свого дядька С. Палія у Фастові.

І все-таки Палій більше відомий своїми переможними походами проти татар. Зокрема в 1694 р. семитисячний загін під його керівництвом розбив біля річки Кодими сорокатисячне військо татарського хана, яке рухалося на Київ. Ця подія відома в історії України як битва на Кодимі.

Були й інші приклади взаємовідносин козацького війська і татар. У 1692 р. колишній канцелярист І.Мазепи Петро Іваненко уклав з татарами союзний договір, спрямований проти Москви. Він був обраний на гетьманство своїми прихильниками (ймовірно, людьми, які були незадоволені Переяславськими угодами) і з 1696 по 1712 рік був гетьманом так званої «Ханської України» – території між Бугом та Дністром – частина Бессарабії і Південне Поділля (Кодимщина). Ця територія належала Кримському ханству. Гетьман Ханської України визнавався кримським ханом і був чимось середнім між його васалом і урядовцем над тутешньою українською людністю. Цілком ймовірно, що практично козаки були незалежними, а влада кримського хана – формальною [8].

Сучасні кордони Одеської області охоплюють Південне Поділля, Західне Лукомор'я та Південну Бессарабію [9]. В результаті співпраці можна спробувати написати історію формування території краю з картами.

Наведені вище варіанти індивідуальних завдань дають можливість вийти за рамки локальної історії. Діяч, подія, джерело, етнічна група і земля – пов'язуються з історією України так, щоб дійсно проілюструвати тезу: «історія краю – це частина історії України». Для того, щоб краще відчути і зрозуміти зв'язки краю і країни, було проведено дві студентські конференції: «Мої земляки в історії України» та «Мій край в історії України».

Проведенню конференцій передувала велика підготовча робота. У доповідях першої конференції треба було: 1) показати у який період історії України ми зустрічаємо того чи іншого діяча; 2) назвати віхи його життя, діяльності, творчості; 3) порівняти з його сучасниками; 4) сформулювати значення в історії краю та України; 5) виявити головну справу життя особи; 6) висловити власне відчуття від дотику до біографії людини; 7) передати особисте враження від роботи; а також, 8) проілюструвати доповідь.

Нижче наведено перелік видатних земляків, про яких доповідали студенти Одеської області: В.Боровик, І.Борщак, В.Василько, О.Воропай, В.Голубович, О.Довженко, А.Ждаха, М.Кропивницький, М.Комаров, І.Липа, Ю.Липа, М.Куліш, Л.Курбас, І.Луценко, Р.Малиновський, А.Ніковський, П.Ніщинський, М.Омелянович-Павленко, М.Слабченко, М.Старицький, І.Черняховський, Є.Чикаленко, С.Шелухін, О.Шумський, М.Щепкін тощо.

Для підготовки доповіді на другу конференцію потрібно було: 1) дати визначення поняття, 2) дати характеристику явища, 3) показати особливості Одеського феномену, 4) показати його значення в історії краю та України; 5) розповісти про складності своєї роботи; 6) проілюструвати доповідь.

Доповіді, виголошені студентами Одещини на конференції «Мій край в історії України»: «Громада в Одесі», «Просвіта в Одесі», «Створення і діяльність осередків українських політичних партій в Одесі», «Одеса в часи революції 1905 р.», «Одеса в часи громадянської війни», «Повстанський рух на Одещині» «Одеське розстріляне відродження», «Одеса в роки Великої вітчизняної війни», «Партизанський рух на Одещині», «Одеські дисиденти та шестидесятники» тощо.

Студенти поставилися до цього завдання порізному і виконали його теж по-різному, але всі. Вдалося дотримати принцип: жодного повторення, усі завдання буквально – індивідуальні. Заслухали всі повідомлення. Кращі з них заслуговують на те, щоб поповнити методичний фонд кафедри. Це була організаційно складна робота, яка вимагала терпіння і наполегливості, корисна і для викладача, і для студентів у межах їх співпраці. З почуттям виконаного завдання групи логічно підійшли до іспиту.

Висновки. Індивідуальні завдання з історії краю за умов ретельної організації та співпраці викладача і студентів сприяють розвитку пізнавальних здібностей, творчого мислення, ініціативи, самоорганізації, відповідальності, навичок роботи в колективі, що справді є дуже важливим у навчальному процесі. Це відбувається шляхом виконання спільних робіт, таких як «Історія краю в особах», «Хронологічна таблиця подій історії краю

з коментарями», «Збірка документів з історії краю», «Етнічна історія краю», «Історія формування території краю», а також через проведення студентських конференцій на тему «Мої земляки в історії України» та «Мій край в історії України». Щоб не опинитися разом із студентами в ситуації «навчання заради навчання», іншими словами – «60-75-85 балів будь-якою ціною», слід пам’ятати, що кінцева мета опрацювання усіх цих повідомлень, доповідей та презентацій є світоглядною – формування у студентів не лише регіональної (локальної), а й національної історичної пам’яті.

Джерела та література

1. *Кучеренко С.В.* Індивідуальні завдання як засіб презентації історичної науки // Завдання кафедр суспільних наук в умовах реформування гуманітарної освіти в Україні. Зб. м–лів Всеукр. наук.-практ. конф., Одеса / Редкол.: Л.І.Сухотеріна (гол.ред.). – Одеса: Пальміра, 2010. – С.61-64; *Кучеренко С.В.* Індивідуальні завдання як засіб презентації нових знань студента // М-ли XVI між народ. науково-практич. конференції «Управління якістю підготовки фахівців» у 2-х ч. – Одеса: ОДАБА, 2011. – Ч.2. – С.59–61.
2. *Ананченко Т.* Жертовний чин великих українців (Іван та Юрій Липи) // Четверті Липівські читання: Зб. м-лів Всеукр. наук.-практич. конф. / Упоряд. Г.Дольник. – Київ: УВС ім. Ю.Липи, 2009. – С.184–197; Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр.: Монографія / Відп. ред. В.М.Хмарський. – Одеса: ТЕС, 2011. – 586 с.
3. *Бачинский А.Д., Добролюбский А.О, Новицкий Е.Ю.* Книга для чтения по истории Одесщины. – Одесса: Ред.-изд. отдел обл. упр. печати, 1992. – С.72–73.
4. Історія Одеси / Голов. ред. В.Н.Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С.149–154.
5. *Кушнір В.Г.* Народознавство Одещини: Навч. посібник. – Одеса: Гермес, 1998. – С.188–189.
6. Біографії гагаузів // http://www.gagauzy.com/zahari-chakir.html
7. Моя незрівнянна Одещина / Авт. текстів: В.В.Солодова, Ю.О.Слюсар, Е.Г.Плеська-Зебольд, С.М.Дутка. – Одеса: Астропринт, 2006. – С.7–8.
8. Історична довідка (Кодимщина) // http:// kodima-rda.odessa.dov.ua
9. Моя незрівнянна Одещина / Авт. текстів: В.В.Солодова, Ю.О.Слюсар, Е.Г.Плеська-Зебольд, С.М.Дутка. – Одеса: Астропринт, 2006. – 84 с.

Светлана Кучеренко

Организация индивидуальной работы студентов во время изучения истории края

В статье на конкретных примерах рассмотрены формы и методы индивидуальной работы студентов, изучающих историю края и роли преподавателя как организатора этой работы.

Ключевые слова: *индивидуальные задания, исторические деятели, исторические события, исторические понятия, этнические группы, этнические земли.*

Svitlana Kucherenko

Organization of individual work of students during the study of history of region

On concrete examples forms and methods of individual work of students, studying a local history and roles of teacher as an organizer of this work are considered in this article.

Key words: *individual tasks, historical figures, historical events, historical sources, historical concepts, ethnic groups, ethnic earth.*

УДК 372.48

Людмила Латишева (м. Одеса)

РОЛЬ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ СТУДЕНТІВ

У статті йдеться про значення курсу «Історичне краєзнавство» у вищих навчальних закладах для виховання національної свідомості і патріотизму студентської молоді. Узагальнений досвід викладання цього спецкурсу в Одеській державній академії будівництва та архітектури (ОДАБА).

Ключові слова: *краєзнавство, історичне краєзнавство, вивчення, виховання, національна свідомість, патріотизм.*

Історія краю, історичне краєзнавство – один із важливих напрямків історичної науки, яка у свою чергу є однією з головних в гуманітарній освіті і вихованні студентської молоді у вищих навчальних закладах. Історичне краєзнавство є складовою частиною загального краєзнавства – сукупності різних за змістом наукових дисциплін, які забезпечують всебічне пізнання краю (природи, населення, економіки, історії, культури тощо).

Історичне краєзнавство визначає специфіку явища, характерну для локального регіону, краю, міста, села. Звідси – відмінність в організації і методиці пошуку фактичного матеріалу; конкретність і деталізація дослідження; своєрідність джерельної бази; тісніші зв'язки з суміжними науками: історичною географією, демографією, топонімікою, геральдикою тощо. Проте, краєзнавчий матеріал лише тоді становить наукову цінність, коли вивчається не ізольовано від історії країни, а ґрунтується на особливостях історичних процесів, закономірностях її розвитку.

Краєзнавство має свої, так би мовити, «місцеві» історичні джерела (матеріальні, писемні, усні тощо). Предмет історичного краєзнавства охоплює надзвичайно великий обсяг матеріалу. Предметом вивчення, дослідження може бути історія краю в цілому, різних періодів його історії, окремих населених пунктів, вулиць, будівель і споруд, пам'ятних місць, життя і діяльності видатних постатей, свого навчального закладу, його підрозділів тощо.

Історія краю, як ніяка інша дисципліна, має великі можливості для студентської молоді не тільки в ознайомленні з історією малої батьківщини, але й у вихованні поваги і любові до своєї країни; зацікавленні вивчати її минуле і бажання бути учасниками її сучасного життя; формуванні національної гідності і патріотизму.

Усі вищенаведені аргументи було взято до уваги керівництвом ОДАБА і декілька років тому в навчальні плани підготовки спеціалістів напрямку «Геодезія, картографія та землевпорядкування» економічного факультету було внесено спецкурс «Краєзнавство», який вивчається протягом одного семестру обсягом 40 годин (лекцій – 24 години, практичні заняття – 16 годин).

Підготовка курсу вимагала від викладачів кафедри українознавства глибокого вивчення як наукової, так і популярної краєзнавчої літератури з історії Одеси і Одещини. Джерелознавчою базою стали матеріали музеїв, архівів, мемуари та ін. Заслуговують на увагу такі фундаментальні колективні видання як «Історія міст і сіл Одеської області» (1978), «Ми – Одесити» (1997), «Історія Одеси» (2002); монографії В.Загоруйко «По страницам истории Одессы и Одесщины» (1957), Ф.Самойленка «Історія Одещини й Одеси» (2006); наукові праці одеських учених А.Бачинського, А.Добролюбського, Є.Новицького «Книга для чтения по истории Одесщины» (1992), В.Кушніра «Господарство і побут населення Південно-Західної України в епоху розпаду первісного суспільства» (1999), І.Шкляєва «Историческое краеведение Одесщины» (2004) тощо. На жаль, переважна більшість з наведених праць недоступні для наших студентів.

Останнім часом зросло зацікавлення краєм, пожвавилося його вивчення і видання різної за змістом та якістю літератури. Серед кращих можна назвати таких письменників як Р.Александров «Истории с «раньшего времени» (2002), твори О.Губаря «100 вопросов об Одессе» (2005), «101 вопрос об Одессе» (2006), «Новые вопросы о старой Одессе» (2007), «Старые дома и другие памятные места Одессы» (2006). Перевидано книги О.Дерибаса «Старая Одесса» (2005) та книгу відомої американської дослідниці П.Херліхі «Одесса. История. 1794-1914» (2007), яка розрахована на широке коло читачів.

Разом з тим, слід зазначити майже повну відсутність підручників, будь-якої навчальної та методичної літератури з історичного краєзнавства. Існує навчальний посібник О.М.Уривалкіна «Історичне краєзнавство» (2007), але він написаний для Чернігівщини.

Вивчення краєзнавчих досліджень дало змогу розробити навчально-методичну документацію, перш за все, навчальну програму, сформулювати основні проблеми курсу. Їх визначилося 9, і вони лягли в основу лекційного курсу. У вступній лекції дається визначення історичного краєзнавства, його предмету, мети, завдання, методів, змісту, джерел, історіографії, зв'язок з різними краєзнавчими та історичними дисциплінами. Наступні теми за змістом хронологією такі: «Наш край у давні часи», «Північно-Західне Причорномор'я у XIV – XVIII ст.»; «Соціально-політичні рухи та економічний розвиток у XIXст.»; «Північно-Західне Причорномор'я у часи революцій та громадянської війни», «Радянська Степова Україна у міжвоєнний період (1921–1939)», «Наш край у 40 – 80-х роках XX ст.»; «В умовах незалежної України».

Матеріальні джерела, що досліджувалися з початку XIX ст., висвітлюють давню історію нашого краю, яка являє собою дивовижне переплетення існування, долі і культури численних народів, таких як кіммерійці, скіфи, греки, сармати, слов'яни, печеніги тощо. З перших лекцій студенти дізнаються, що найдавніші сліди перебування людини в нашому регіоні виявлені археологами біля с. Лабушна Кодимського району Одеської області [1]. Це перші тимчасові стійбища первісних мисливців 600 тис. років тому. Безпосередньо на околицях Одеси біля с. Іллінка Біляївського р-ну на правому березі Куяльницького лиману відкрита карстова печера-сховище мисливців на печерного ведмедя. Печеру знайшли у 1938 р. палеонтологи Т.Г.Грицай та А.Д.Рощин. Подальші розкопки в печері проводили відомі археологи П.П.Єфименко, І.Г.Підопличко, С.М.Бібіков, П.Й.Борисковський, А. В. Добровольській та інші. Знайдені кам'яні та кісткові знаряддя праці серед кісток ведмедя. Невелике стійбище пізньопалеолітичних мисливців виявлено на правому березі Хаджибейського лиману (200 м на південь від с.Усатове). Тут зібрано більше тисячі крем'яних виробів (скребки, скобелі, різці, вкладені). Схожі з усатівським набори крем'яного реманенту, зібрані біля сіл Великодолинське, Нерубайське, Красносілка, Барабой, Кам'янка.

Студенти, що проживають у цих селах, з цікавістю дізнаються про давню історію свого села. Буквально з перших лекцій пробуджується інтерес до вивчення історії, активність в самостійній дослідницькій роботі, пошуку цікавих фактів, видатних особистостей, які прославили рідний край.

Пам'ятки матеріальної культури краю студенти вивчають також в Одеському археологічному музеї – одному з кращих в країні за багатством своїх колекцій.

Особливо зацікавлено студенти вивчають теми, пов'язані з визволенням Північного Причорномор'я від Османської імперії в результаті російсько-турецьких війн кінця XVII – XVIII ст., освоєнням відвойованих земель, виникнення нових міст, таких як Херсон, Миколаїв, Одеса; простежують зміну складу населення, розселення козаків, виникнення козацьких поселень (с. Нерубайське, Усатове), участь чорноморських козаків у штурмі Хаджибею, Ізмаїла, в будівництві порту і міста Одеси [2].

Студентам будівельного вузу цікаво вивчати, як розробляється генеральний план забудови міста Одеси підполковником-інженером Ф.П.Де Воланом. Проект міста передбачав прямокутно-сітчасту систему подібно античній, яка втілювала регулярність, була зручною для членування міста на однакові вулиці і квартали, а також для забудови домівками схожих типів, забезпечувала інсоляцію і вентиляцію вулиць міста, що сприяло зниженню можливості епідемій.

У четвертій темі «Соціально-політичні рухи та економічне відродження краю XIX ст.» студенти знайомляться з демографічними, етнічними змінами, які відбувалися в краї, простежують бурхливий розвиток міста. З темпами розвитку міста і порту Одеси у XIX ст. не могло зрівнятися жодне місто в Європі. Особливості економічного, соціального і політичного розвитку міста відбилися в його громадському житті. З Одесою пов'язані імена багатьох видатних особистостей епохи.

Студенти знайомляться з діяльністю і роллю в економічному етносоціальному і культурному розвитку Одеси і Одещини таких видатних діячів як Й.Дерібас, генерал-губернатори Новоросійського краю А.Е.Рішельє, М.С.Воронцов, архітекторів, учених, музикантів, письменників, художників тощо. Вивченню цих тем допомагає експозиція історико-краєзнавчого музею, музею порту, художнього та інших музеїв міста.

На вивчення XX ст. відведено 10 лекційних і 6 семінарських годин. У рік 70-ї річниці початку Великої вітчизняної війни і героїчної оборони Одеси зупинимося на вивченні цих подій більш детально. Студенти дуже серйозно підходять до знайомства з конкретними матеріалами, пов'язаними з участю Одеси у Великій Вітчизняній війні. Виявляють бажання доглядати за пам'ятками загиблих воїнів на поясі Слави, де проходила лінія оборони Одеси, у своїх населених пунктах, збирають спогади своїх рідних, викладачів-учасників війни.

Студенти факультету ПЦБ записали на камеру спогади одесита доцента В.М.Гоменюка – учасника битви за Москву, Сталінград, Курської битви, розвідника, якого закинули у 1943 р. у район Миколаєва, потім одного з командирів одеського

підпілля, який навчав підпільників військовій справі, зібрав у одеських катакомбах великий інтернаціональний загін з чехів і словаків. У 1944 р. брав участь разом із своїм загоном у вуличних боях за визволення Одеси, а потім зі своїм загоном влився в армію генерала Свободи, визволяв Прагу. Цей матеріал студенти передали в музей академії.

Таких прикладів немало. Це і збір матеріалів (спогади ветеранів) для видання монографії про участь викладачів і студентів будівельного інституту у війні [3], і експонатів для музею ОДАБА, і зустрічі з ветеранами війни. Але це все вже позааудиторна робота.

Розглянемо інші напрямки аудиторного і позааудиторного вивчення історії краю. До аудиторних відносяться семінари. Розроблено план семінарських занять, який тематично співпадає з лекційним, але більшість годин відведено на самостійну роботу. Обов'язковою є підготовка двох рефератів: один на конкретну тему з історії краю, другий – про персоналії, діячів, які прославили край.

Протягом семестру студенти виконують ряд індивідуальних або загальних завдань: збір і аналіз статистики населення міст і сіл Одещини, вивчення історії свого населеного пункту, складають термінологічний словник. Темами індивідуальних завдань можуть бути також вивчення певних джерел з історії Одеси і Одещини; повідомлення про історію переселення, місце компактного проживання, кількість населення у різні часи, культуру, побут, звичаї однієї з етнічних груп (на Одещині проживають представники понад 130 національностей); історичний календар (повідомлення про знаменні дати в історії краю, роки життя видатних особистостей); картографічний матеріал краю в різні історичні періоди (готують карти краю, на яких показують розселення різних етнічних груп в різні історичні періоди), адміністративно-територіальний поділ краю в різні часи тощо); фотографування найбільш характерних споруд видатних архітекторів міста і краю, створення альбомів із зображенням пам'яток архітектури на вулицях історичної частини міста.

Уся робота відбувається під контролем викладача, обов'язком якого є навчання студентів добувати необхідну інформацію, працювати з книгою, опрацьовувати джерела, вивчати праці вітчизняних та іноземних науковців, спеціальну літературу, що передбачає систематичне опрацювання матеріалу, зокрема у державній бібліотеці ім. О.М. Горького у відділі «Одесика».

До позааудиторної роботи належать екскурсії історико-культурними місцями Одеси і Одещини, відвідування музеїв, виставок. Це дуже важлива і цінна складова пізнання краю. Крім вищезгаданої екскурсії до Ольвії, відбуваються екскурсії у Білгород-Дністровський, де крім розкопок давньої Тіри студенти можуть детально розглянути середньовічну генуезьку фортецю Монкастро (XIV ст.), яка добре збереглася. Тематичні історичні екскурсії по місту: оглядові, територією порту, архітектурна, літературна Одеса, храми Одеси, кримінальна Одеса, Одеса у Великій Вітчизняній війні (пояс Слави, катакомби) тощо.

Крім вищезгаданих музеїв студенти відвідують літературний музей, в якому знайомляться з надзвичайно багатою літературною спадщиною міста від О.Пушкіна і А.Міцкевича, що жили і творили в Одесі, О.Купріна, І.Буніна, письменників і поетів, так званого, срібного віку, видатних радянських (багатьох з них ми вже називали) до сучасних.

В Одеському художньому музеї студенти з великим інтересом знайомляться з полотнами не тільки великих російських і українських живописців, таких як передвижники, Рєпін, Айвазовський, але й представників Одеської художньої школи (Куїнджі, Кустодієв, Нілус і багато інших).

Останнім часом ми стали практикувати перегляд фільмів одеських режисерів і про Одесу, її яскраву, своєрідну і героїчну історію на одеській кіностудії. Студенти знайомляться з історією однієї з перших в країні кіностудій, яка дала світові такий шедевр кіномистецтва, фільм усіх часів і народів – «Броненосець Потьомкін» видатного режисера С.Ейзенштейна, на якій творив О.Довженко і багато інших кіномитців, таких як зірка світового кіно В.Холодна, видатний оператор Д.Вертов, наші сучасники М.Хуцієв, П.Тодоровський і багато інших. Крім цього, їм показують шедеври вітчизняної кінематографії, пов'язані з історією краю.

Підсумком усієї вищеозначеної роботи є творчі звіти студентів, а також наукові студентські конференції. У цьому році ми запропонуємо студентам тему, пов'язану з 70-річчям героїчної оборони міста «И назван мой город героем».

Для допомоги студентам в освоєнні курсу «Історичне краєзнавство» видані методичні рекомендації, в яких даються загальні методичні поради, як організувати самостійну роботу, програма лекційного курсу, теми семінарів, студентських конференцій, індивідуальних завдань, рефератів, зразок титульної сторінки реферати, вимоги до реферату, контрольні тести, а також питання для підготовки до заліку і перелік рекомендованої літератури.

Крім того, на кафедрі українознавства ОДАБА підготовлений до друку ілюстрований навчально-методичний посібник «Історичне краєзнавство Одещини».

Підсумовуючи накопичений досвід, ми можемо стверджувати, що у вивченні історії краю історичне краєзнавство відіграє неоціненну роль в освітянському процесі. Через конкретну історію кожного населеного пункту, детальний аналіз історич-

них явищ, що відбувалися в краї і які, зрозуміло, тісно пов'язані з загальними історичними закономірностями історичного розвитку країни, суспільства у цілому, студентська молодь краще розуміє сенс історичних подій не як абстрактних, далеких і часто малозрозумілих, а близьких і зрозумілих, які йдуть до серця і розуму.

Вивчення історії краю є одним з міцних засобів виховання національної свідомості, патріотизму молоді, якій належить майбутнє Батьківщини. Наша мета – виховати національно свідомого фахівця, який усі свої знання, сили,розум і серце віддасть служінню країні, виведе її нарешті на гідне місце, сприятиме її зміцненню і процвітанню.

На наш погляд, така дисципліна як історичне краєзнавство повинна викладатися студентам усіх вузів і усіх спеціальностей хоча би у тому обсязі, який є зараз. Серед гуманітарних дисциплін вона є дуже важливою, оскільки, як ніяка інша, поєднує в собі пізнання і виховання.

Джерела та література

1. Історія Одеси / Голов. ред. В.Н.Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С.12.
2. *Бачинский А.Д., Добролюбский А.О, Новицкий Е.Ю.* Книга для чтения по истории Одесщины. – Одесса: Нед.-изд. отдел обл. упр. печати, 1992. – С. 43.
3. Біографія часу / Колектив авторів. Гол. ред. В.С. Дорофєєв. – Одеса: ОДАБА, 2005. – С.81–86, 295–304.

Людмила Латышева

Роль исторического краеведения в патриотическом воспитании студентов

В статье идет речь о значении курса «Историческое краеведение» в высших учебных заведениях для воспитания национального сознания и патриотизма. Обобщен опыт преподавания этого спецкурса в Одесской государственной академии строительства и архитектуры (ОГАСА).

Ключевые слова: *краеведение, историческое краеведение, изучение, воспитание, национальное сознание, патриотизм.*

Lyudmila Latysheva

Role of historical study of local lore in patriotic education of students

In this article there is the value of studying of a course "Historical study of local lore" in higher educational institutes in education of national consciousness and patriotism at student youth is visible. The experience of teaching of this special course on OSABA is generalized.

Key words: *study of local lore, historical study of local lore, education, national consciousness, patriotism.*

УДК 947.6(043.3)"1950–2000"

Николай Пивовар (г. Витебск)

ИСТОРИЧЕСКОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ В ВУЗАХ БЕЛАРУСИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Анализируется развитие краеведения в вузах Беларуси на протяжении второй половины XX – начала XXI века, роль, которую играют вузы в формировании исторического сознания, национального самосознания молодежи. Рассматриваются особенности, проблемы, перспективы вузовского краеведения.

Ключевые слова: *краеведение, вузы, исторические факультеты, охрана памятников, общественные организации, патриотизм, идеология, воспитание, самосознание, Белорусское добровольное общество охраны памятников истории и культуры.*

В Беларуси накоплен богатый опыт в сфере вузовского краеведения, которым имеет смысл поделиться. Тема представляется весьма актуальной в силу роли, которую играют вузы в формировании исторического сознания, национального самосознания и формирования гражданских качеств у населения страны и в первую очередь молодежи. В данной статье рассмотрим некоторые аспекты развития исторического краеведения в сфере высшего образования Беларуси во второй половине XX века. Остановимся на вопросах периодизации, попытаемся осветить некоторые особеннос-

них явищ, що відбувалися в краї і які, зрозуміло, тісно пов’язані з загальними історичними закономірностями історичного розвитку країни, суспільства у цілому, студентська молодь краще розуміє сенс історичних подій не як абстрактних, далеких і часто малозрозумілих, а близьких і зрозумілих, які йдуть до серця і розуму.

Вивчення історії краю є одним з міцних засобів виховання національної свідомості, патріотизму молоді, якій належить майбутнє Батьківщини. Наша мета – виховати національно свідомого фахівця, який усі свої знання, сили,розум і серце віддасть служінню країні, виведе її нарешті на гідне місце, сприятиме її зміцненню і процвітанню.

На наш погляд, така дисципліна як історичне краєзнавство повинна викладатися студентам усіх вузів і усіх спеціальностей хоча би у тому обсязі, який є зараз. Серед гуманітарних дисциплін вона є дуже важливою, оскільки, як ніяка інша, поєднує в собі пізнання і виховання.

Джерела та література

1. Історія Одеси / Голов. ред. В.Н.Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С.12.
2. *Бачинский А.Д., Добролюбский А.О, Новицкий Е.Ю.* Книга для чтения по истории Одесщины. – Одесса: Нед.-изд. отдел обл. упр. печати, 1992. – С. 43.
3. Біографія часу / Колектив авторів. Гол. ред. В.С. Дорофєєв. – Одеса: ОДАБА, 2005. – С.81–86, 295–304.

Людмила Латышева

Роль исторического краеведения в патриотическом воспитании студентов

В статье идет речь о значении курса «Историческое краеведение» в высших учебных заведениях для воспитания национального сознания и патриотизма. Обобщен опыт преподавания этого спецкурса в Одесской государственной академии строительства и архитектуры (ОГАСА).

Ключевые слова: *краеведение, историческое краеведение, изучение, воспитание, национальное сознание, патриотизм.*

Lyudmila Latysheva

Role of historical study of local lore in patriotic education of students

In this article there is the value of studying of a course “Historical study of local lore” in higher educational institutes in education of national consciousness and patriotism at student youth is visible. The experience of teaching of this special course on OSABA is generalized.

Key words: *study of local lore, historical study of local lore, education, national consciousness, patriotism.*

УДК 947.6(043.3)“1950–2000”

Николай Пивовар (г. Витебск)

ИСТОРИЧЕСКОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ В ВУЗАХ БЕЛАРУСИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Анализируется развитие краеведения в вузах Беларуси на протяжении второй половины XX – начала XXI века, роль, которую играют вузы в формировании исторического сознания, национального самосознания молодежи. Рассматриваются особенности, проблемы, перспективы вузовского краеведения.

Ключевые слова: *краеведение, вузы, исторические факультеты, охрана памятников, общественные организации, патриотизм, идеология, воспитание, самосознание, Белорусское добровольное общество охраны памятников истории и культуры.*

В Беларуси накоплен богатый опыт в сфере вузовского краеведения, которым имеет смысл поделиться. Тема представляется весьма актуальной в силу роли, которую играют вузы в формировании исторического сознания, национального самосознания и формирования гражданских качеств у населения страны и в первую очередь молодежи. В данной статье рассмотрим некоторые аспекты развития исторического краеведения в сфере высшего образования Беларуси во второй половине XX века. Остановимся на вопросах периодизации, попытаемся осветить некоторые особеннос-

ти развития исторического краеведения в Беларуси, выявим региональные особенности, проблемы, перспективы вузовского краеведения страны. Признаем, что корни проблем кроются в советском прошлом БССР, а также особенностях политического развития современной Беларуси.

Рассматривая развитие исторического краеведения в вузах Беларуси во второй половине XX века можно выделить несколько периодов, которые совпадают с периодизацией, принятой в отечественной и зарубежной историографии [1]. Первый – с начала 1950 – до конца 1980-ых годов. Второй – с конца 1980-х по наши дни. Развитие исторического краеведения Беларуси в первый период было весьма схоже с развитием его в иных регионах СССР. Это объясняется строгим следованием высшей школы БССР указаниям и директивам союзного центра. Отметим, однако, и некоторые особенности, присущие только краеведению Беларуси в силу особого исторического, национального и культурного развития. Имеет смысл рассмотреть отдельные региональные особенности некоторых вузов Беларуси этого времени.

Начальный импульс развития исторических исследований в регионах исходит преимущественно от представителей вузовской науки. В провинциальных центрах ими являются (являлись) педагогические институты. Во-первых, провинция, как правило, не имеет центров академической науки, во-вторых, именно пединституты теснее связаны с педагогико-просветительской функцией краеведения. К сожалению, следует констатировать факт, что не во всех регионах Беларуси подобная ситуация имела место.

Краеведение вошло в учебную программу вузов республики в начале 1970-х годов. Преподавателями Белорусского государственного университета имени В.И. Ленина был подготовлен и издан учебник по историческому краеведению [2]. Чуть позже вышел учебник, посвященный истории исторического краеведения Беларуси в XVI – XIX ст., в основе которого лежит диссертация ведущего краеведа Беларуси Г.Кахановского [3]. Уже в 1990-е гг. было издано пособие российского исследователя Л.В.Алексеева [4], темой исследования которого являлись западнорусские земли, в том числе и белорусские. В БГУ, Гродненском государственном университете, Минском педагогическом институте и в ряде других высших учебных заведений читались курсы истории БССР, археологии, этнографии, вспомогательные исторические дисциплины – историческое краеведение, историческая география, нумизматика, топонимика и др. Студенты проходили археологическую, архивно-музейную и краеведческую практику. Так, например, в Минском государственном педагогическом институте им. А.М.Горького (МГПИ) студенты 1 курса исторического факультета после сдачи летней сессии проходили краеведческую практику. Длилась она три недели. На автобусе группа следовала по ранее спланированному маршруту, изучая местные достопримечательности, особенности архитектуры, знакомясь с экспозициями музеев. Проводились встречи с музейными работниками, местными краеведами, представителями администрации, творческой интеллигенции районов следования. Ночевки организовывались в палатках, в живописных местах, что давало возможность знакомиться не только с историей, но и природой местности. Маршруты прокладывались в основном по территории Беларуси, включая приграничные и отдаленные районы сопредельных республик: Литвы, Латвии, Украины, Северо-Западных районов РФ. Практику проводили специалисты кафедры истории Беларуси: Н.Г.Гневко, А.Н.Колбаско. В отдельных случаях бывали и более отдаленные выезды – по «золотому кольцу» России, на Бородинское поле и другие.

Студенты белорусских вузов активно принимали участие во всесоюзных и республиканских студенческих конференциях, посвященных проблемам краеведения, писали курсовые и дипломные работы на историко-краеведческие темы. Опираясь на многочисленные исследования можно признать, что подобная ситуация имела место и в вузах Российской Федерации, Украины и других регионов СССР [5].

Таким образом, можно отметить следующий факт: в вузах, где имелись исторические факультеты, где были заинтересованные люди, историческое краеведения развивалось в соответствии с общесоюзными тенденциями. Иной была ситуация в вузах, где исторических факультетов не было. Так, например, было в таких областных центрах, как Витебск, Брест. Негативно отразилась на развитии краеведения в вузах ограниченность архивно-документальной базы ряда городов Беларуси. В Брестском, Витебском, Могилевском, Гомельском архивах были представлены документы только послереволюционного периода. Многие фонды были утрачены или повреждены во время второй мировой войны. Приятное исключение в этой печальной картине представлял город Гродно.

Дореволюционные фонды Гродненского государственного архива не были перевезены в Минск, как это случилось с фондами других городов и содержит документы начиная с XVI века. Добавим к этому, что на историческом факультете Гродненского педагогического института, затем университета, в 1970–1980-е годы в определенной степени сложилась школа исторического краеведения. Здесь большая заслуга принадлежала доктору исторических наук, профессору Я.Н.Марашу. Это был историк еще старой, польской школы (окончил Львовский университет). При областном отделении Белорусского общества охраны памятников (БООПИиК) им была организована секция истории и краеведения. Большую исследовательскую работу по изучению истории Гродненщины, ее памятников проводил краеведческий кружок исторического факультета ГрГУ под его руководством. Им же была организована секция истории и археологии, созданная при кафедре истории СССР [6]. Целью работы секции было углубление знаний по истории родного края; знакомство с материалами архивов о Гродненщине, получение навыков работы с историческими документами и соответствующей литературой. Активными членами секции был написан ряд исследований, среди которых можно отметить: «Археологические памятники Гродненщины и их использование при преподавании в школе», «История деревни Деревянчицы Слонимского района», «Революционные и трудовые традиции трудящихся Лидской обувной фабрики» и др. [7]. Многие выпускники гродненского исторического факультета, преподаватели университета и сейчас активно участвуют у краеведческой работе (доктора исторических наук Д.В.Каров, В.В.Швед, А.П.Гостев).

В Брестском пединституте не было исторического факультета, но краеведением занимались специалисты географического факультета. В результате издана серьезная работа «География Брестской области». В Гомельском пединституте при участии преподавателей и студентов исторического факультета был создан музей истории института, на базе которого проводились занятия со студентами [8].

С конца 1980-х (а особенно с 1991 г.) в краеведении Беларуси происходит процесс роста национального самосознания, возрождения интереса к национальной истории и культуры, который вошел в историю Беларуси как национально-культурное возрождение («нацыянальна-культурнае Адраджэнне»). Подобные процессы происходят на всем постсоветском пространстве. В контексте этих процессов историческое краеведение начинает играть особую роль в национальной истории и в умонастроениях разных слоев общества. Так, например, в вузах России наблюдается всплеск интереса к краеведению (как практическому, так и научному) и его устойчивый рост. Это можно отчетливо выявить по постоянно проводимым конференциям (регионального и федерального масштаба), созданию кафедр регионоведения и краеведения, центров, лабораторий краеведения при вузах, читаемых курсах, публикаций в научной литературе, наконец, формирования научной школы краеведения. Подобные тенденции с некоторыми особенностями были присущи и высшей школе Беларуси.

В первую очередь отметим, что краеведение вместе с педагогическо-просветительской ролью становится важным фактором национально-культур-ного строительства. Можно отметить возврат к традициям краеведения 1920-х годов, когда в условиях отсутствия государственности, государственных институтов, национальной науки и культуры оно сыграло важную роль в их формировании и развитии.

При участии вузов республики прошла серия конференций [9]. В вузах Беларуси были защищены диссертации, которые исследовали роль краеведения в педагогике, библиотечном, музейном деле [10]. Вопросами краеведения занимаются в Гродненском государственном университете, Университете культуры (А.Грицкевич, В.В.Скалабан).

В 1991 г. в соответствии с распоряжением СМ БССР от 5.08.1990 г. о принятии предложения АН БССР и министерства культуры в республике был создан Национальный научно-просветительский центр им. Ф. Скарины по изучению и широкой пропаганде белоруской культуры и исторического наследия белорусского народа. Одним из основных направлений деятельности центра являлись проблемы регионоведения и краеведения. Через несколько лет он был подчинен министерству образования. К сожалению, в силу ряда обстоятельств в марте 2004 г. центр прекратил свою деятельность.

На исторических факультетах вузов Беларуси в программу обучения студентов входят такие курсы как «Краеведение Беларуси», «Историческое краеведение», «Туристическое регионоведение», «Охрана памятников истории и культуры», специальные исторические дисциплины и другие.

Преподаватели вузов Беларуси принимают активное участие в региональных конференциях, пу-

бликуют статьи краеведческой направленности в вузовских изданиях, материалах конференций, например: «Витебщина в годы Великой Отечественной войны» (2004), «Письменность и печать на Витебщине», «Образование на Витебщине: история и современность» (2010) [11]. В Могилеве, например, издано 9 выпусков «Могилевской старины», издания, которое продолжает традиции краеведения начала XX века. Постоянными его авторами являются преподаватели вузов Могилева.

С 1998 года министерством образования и Республиканским центром туризма и краеведения учащейся молодежи (РЦТКУМ) ежегодно проводятся краеведческие чтения педагогических работников Беларуси [12]. Все больше входит в практику написание рефератов, курсовых и дипломных работ студентами исторических факультетов на краеведческую тематику. Краеведческая тематика обязательно присутствует в преподавании курса культурологии в ряде вузов страны. В помощь студентам изданы некоторые работы [13]. Часть студентов старших курсов при написании работ непосредственно используют фонды областных архивов. В вузах страны в курсе «Методика преподавания истории» изучается тема «Методика организации историко-краеведческой работы в школе».

Со второй половины 1990-х гг. отмечается снижение интереса к краеведению в вузах по ряду субъективных и объективных причин. К ним, на наш взгляд, можно отнести экономическую нестабильность, отсутствие сложившейся научной школы краеведения и молодость исторических факультетов некоторых вузов Беларуси, восприятие частью общества краеведения как отголоска «нацдемовщины», уход из жизни лидеров краеведения (Г.Кохановского, М.Ткачева), оппозиционность некоторой части краеведов и неприятие их точки зрения руководством, отсутствие периодического печатного краеведческого органа и общегосударственной общественной краеведческой организации, создание государственной идеологии не на широком базисе общенациональной истории, а в большей степени на истории советского периода.

Вместе с достигнутыми определенными успехами в развитии вузовского и общественного краеведения в Беларуси существуют некоторые проблемы. Так и не образовались кафедры исторического краеведения или регионоведения в вузах Беларуси. Национальный научно-просветительский центр им. Ф. Скарины, который активно занимался проблемами краеведения, практически прекратил свою деятельность. Диссертации на локально-исторические темы считаются недиссертабельными. Журнал «Спадчына» («Наследие»), преемник журнала «Помнікі гісторыі і культуры Беларусі», который издавался БООПИиК и был единственным, по сути своей, общереспубликанским краеведческим периодическим изданием (исходя из тематики публикаций) – практически лишен государственной дотации на издание, что затрудняет его деятельность. Краеведческая практика – действенное средство обучения и популяризации краеведения среди студентов исторических факультетов в виду большой затратности на ее проведение часто заменяется иными видами (архивной, музейной), требующих меньших расходов, проходит по сокращенной программе. В некоторых областных центрах не вузы, а иные учреждения (архивы, библиотеки, музеи) являются центрами краеведческих исследований в регионе. В научной, периодической печати практически не освещаются вопросы научного краеведения. Не прошли перерегистрацию республиканское и областные краеведческие общества. Отсутствие единого координационного, методического центра не может не сказываться на развитии и вузовского краеведения в Беларуси.

Подводя итог сказанному, можно сделать вывод о том, что историческое краеведение играет важную роль в образовательно-воспитательной работе в вузах Беларуси. Средствами краеведения осуществляется подготовка специалистов гуманитарного направления на основе формировании исторического сознания, национального самосознания.

На исторических факультетах читаются специальные курсы краеведческой направленности, проводятся практики, конференции, семинары. Тематика дипломных, курсовых работ на кафедрах отечественной истории имеет региональную направленность. Научные темы кафедральных разработок посвящены изучению регионов Беларуси – Поозерью, Поднепровью, Понемонью и другим. Однако, вузовское краеведение в Беларуси в силу некоторых субъективных и объективных причин находится в специфическом положении. Вузы, в которых не было исторических факультетов, не стали центрами развития краеведения в регионах.

Можно предположить, что некоторые изменения могут произойти со временем в связи с формированием национальной идеологии, в которой краеведение может занять весьма важную роль. Однако, такой сценарий наиболее вероятен при определенных изменениях во внутренней политике государства.

Источники и литература

1. *Размустова Т.О.* Социокультурный подход в преподавании краеведения в XX веке // Краеведение в Преподавание краеведения и москвоведения в высших учебных заведениях. – М., 2002. – С.54–59.
2. Историческое краеведение Белоруссии / Учебное пособие для исторических факультетов вузов республики; под ред. Э.М. Загорульского / Мн.: Изд. БГУ им. В.И. Ленина, 1980. – 263 с.
3. *Каханоўскі Г.А.* Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI–XIX ст. – Мн.: Навука і тэхніка, 1984. – 120 с.
4. *Алексеев Л.В.* Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в. – Мн.: "Беларуская навука", 1996. – 206 с.
5. *Акиньшин А.Н.* Преподавание краеведения на историческом факультете Воронежского университета // Преподавание краеведения и москвоведения в высших учебных заведениях. – М., 2002. – С. 50–54; *Шмидт С.* История, современное состояние и перспективы развития краеведения // Краеведение в России: История. Современное состояние. Перспективы развития. – С. 11–30; *Шумейко М.Ф.* Роль исторического краеведения в Беларуси в подготовке архивистов республики // Преподавание краеведения и москвоведения в высших учебных заведениях. – М., 2002. – С. 118–124.
6. Государственный архив Гродненской области (далее – ГАГО), ф. 224, оп. 1, д. 61, л. 73–74. Фонд областного отделения БООПИиК.
7. ГАГО, ф. 224, о. 1, д. 101, л. 20.
8. Гомель: энциклопедический справочник. Мн.: БелСЭ, 1990. – 527 с.
9. Развитие исторического краеведения в вузах БССР в свете перестройки высшего образования / Сборник статей. – Гродно, 1989; 1-я Гомельская областная научная конференция по историческому краеведению: Тезисы докладов. – Гомель, 1989; Музей і развіццё гістарычнага краязнаўства. Матэрыялы раённай навукова-практычнай канферэнцыі. 8–9 кастрычніка 1990. – Гродна, 1990. – 100 с.; Гістарычнае краязнаўства – дзейнасны фактар інтэнсіфікацыі навучальнага працэсу ў школе і ВНУ. Навукова-метадычная канферэнцыя. – Гродна, 1994; Рэспубліканскі семінар настаўнікаў арганізатараў краязнаўчай працы «Помнікі краязнаўства Беларусі і іх выкарыстанне ў выхаваўчай працы» (Мінск, 21–22.02); Краеведение – основа духовного и нравственного возрождения общества. Материалы международной научно-практической конференции. – Гомель: Областная библиотека, 1997. – 104 с.
10. *Катович Н.К.* Идейно-нравственное воспитание школьников-подростков в краеведческой деятельности. – Мн.: МГПИ, 1988; *Колбаско А.Н.* Деятельность музеев Белорусской ССР по воспитанию трудящихся на патриотических и трудовых традициях белорусского народа. 1917–1985 гг.: Афтореф. дис. … канд. ист. наук. – Мн., 1990. – 20 с.; *Міхальчук М.П.* Фарміраванне патрыятызму будучых настаўнікаў сродкамі краязнаўства (на матэрыялах ВНУ Беларусі). – БДПУ, 1997; *Предеина А.В.* Краеведческая библиографическая деятельность областных универсальных научных библиотек Беларуси. – Мн., 2002. – 16 с.
11. Віцебшчына ў гады Вялікай Айчыннай вайны: Матэрыялы рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, 24 чэрвеня 2004 г. – Віцебск: Выдавецкі цэнтр ВДУ. – 159 с.; Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых даследаванняў (да 80-годдзя пачатку археалагічных раскопак у г. Полацку). Зборнік навуковых прац рэспубліканскага навукова-практычнага семінара, 20–21 лістапада 2008 года. (пад агульнай рэд. Д.У.Дука, У.А.Лобача). – Наваполацк: ПДУ, 2009. – 300 с.; Адукацыя на Віцебшчыне: гісторыя і сучаснасць: матэрыялы рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, Віцебск, 30–31 сакавіка 2010 г. / Віц. дзярж. уні-т; рэдкал: В.У.Акуневіч (адк. рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА "ВДУ імя П.М. Машэрава", 2010. – 255 с.
12. Детский туризм и краеведение в Беларуси. / Авт.-сост. С.М. Митрахович. Мн.: «РИФТУР», 2003. – С.76.
13. *Русецкий А.В., Русецкий Ю.А.* Художественная культура Витебска с древности до 1917 года. – Мн.: БелЭн., 2001. – 288 с.; *Русецкі А.У.* Мастацкая культура Аршанскай зямлі ў XI – XIX стст. – Мн.: БелЭн., 2002. – 232 с.; *Русецкий Ю.А.* Культурное развитие Витебска в конце XVIII – 30-х годах XIX столетия (1772–1839). – Витебск: издательство УО "ВГУ им. П.М.Машерова", 2002. – 55 с.

Микола Пивовар

Історичне краєзнавство у вузах Білорусі в другій половині XX – на початку XXI століття

Аналізується розвиток краєзнавства у вузах Білорусі протягом другої половини XX – на початку XXI століття, роль, яку відіграють ВНЗ у формуванні історичної свідомості, національної самосвідомості молоді. Розглядаються особливості, проблеми, перспективи вузівського краєзнавства.

Ключові слова: *краєзнавство, вузи, історичні факультети, охорона пам'яток, громадські організації, патріотизм, ідеологія, виховання, самосвідомість, Білоруське добровільне товариство охорони пам'яток історії та культури.*

Mikalai Pivavar

Historical country-lore in high-educational establishments in Belarus in 2-nd half of XX – the beginning of XXI century

First analyzed development of country-lore in high-educational establishments in Belarus in 2-nd half of XX – the beginning of XXI century, the role in forming historical consciousness, national self-consciousness of youth. Analyzed specific features, problems, perspectives of situation.

Key words: *study of local lore, state establishment, school, prospecting work, protection of monuments, funds, patriotism, ideology, upbringing, (self-) consciousness, Belarusian society of protection of historical and cultural monuments.*

Мікалай Півавар

Гістарычнае краязнаўства ў вну Беларусі ў другой палове XX – пачатку XX ст.

Аналізуецца развіццё краязнаўства ў вну Беларусі на працягу другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзяў, роля, якую адыгрываюць вну ў фарміраванні гістарычнай свядомасці, нацыянальнай самасвядомасці моладзі. Разглядаюцца асаблівасці, праблемы, перспектывы краязнаўства ў вышэйшай школе.

Ключавыя словы: *краязнаўства, вну, гістарычныя факультэты, ахова помнікаў, патрыятызм, ідэалогія, выхаванне, самасвядомасць, Беларускае добраахвотнае таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры.*

ТУРИСТИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ

УДК 37.016:908

Людмила Соловей (м. Київ)

ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ І ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (60 – 80-і рр. ХХ ст.)

Стаття присвячена дослідженню змісту і форм організації туристично-краєзнавчої роботи, яка проводилася в загальноосвітніх і позашкільних навчально-виховних закладах України у 1960 – 1980-х рр.

Ключові слова: *туристично-краєзнавча робота, позашкільні навчально-виховні заклади, юний турист, туристичний зліт, туристичний гурток.*

Модернізація системи освіти України супроводжується оновленням змісту і форм організації всіх її ланок. Суттєвою складовою позашкільної освіти є система закладів дитячо-юнацького туризму, яка нараховує 102 центри туризму і краєзнавства учнівської молоді та станції юних туристів [1]. Діяльність позашкільних навчальних закладів туристично-краєзнавчого профілю (дитячо-юнацькі клуби: краєзнавців, туристів; клуби військово-патріотичного виховання, станції юних натуралістів) спрямовується на залучення вихованців до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та довкілля, світової цивілізації, географічних, етнографічних, історичних об'єктів і явищ соціального життя, оволодіння практичними уміннями та навичками з туризму і краєзнавства. Зауважимо, що окрім профільних закладів роботу з дітьми шкільного віку проводять різні типи загальноосвітніх і позашкільних навчально-виховних закладів, таких як: палаци дитячої та юнацької творчості, центри позашкільної освіти, Будинки школяра, Мала академія мистецтв (народних ремесел), Мала академія наук учнівської молоді та ін.

Туристично-краєзнавча робота, як складова шкільної освіти, сприяє вихованню у дітей національної свідомості і патріотизму, розширенню кругозору, дає можливість краще пізнати історію, географію, звичаї, обряди і традиції рідного краю, пробуджує в дітей естетичні почуття і любов до природи та історико-культурної спадщини.

Аналіз наукових досліджень показав, що А.А.Берг, В.В.Бенедюк, В.С.Бугрій, Г.М.Гуменюк, Н.М.Іванків, О.В.Колотуха, Я.В.Луцьків, В.В.Лопатинська, С.П.Оришко, Н.Л.Панченко, Л.В.Петько, Є.З.Рут, М.В.Соловей, П.Т.Тронько та інші обрали об'єктом дослідження історію становлення і розвиток туристично-краєзнавчої справи в Україні, питання організації туристично-краєзнавчої діяльності в загальноосвітніх школах і позашкільних навчальних закладах.

Проблему підготовки майбутніх учителів до організації краєзнавчої роботи у шкільних і позашкільних навчальних закладах висвітлюють у своїх працях В.В.Матіяш, В.В.Обозний, С.М.Танана, О.В.Тімець, І.М.Ткачівська.

У Державній національній програмі "Освіта" зазначається, що використання кращого вітчизняного досвіду позашкільної роботи з дітьми та молоддю є одним із стратегічних завдань та напрямів реформування позашкільного навчання і виховання [2]. Вважаємо, що для подальшого розвитку змісту, організації і методики застосування туристично-краєзнавчої роботи серед школярів необхідно узагальнити історичний досвід туристично-краєзнавчої роботи, яка проводилася загальноосвітніми і позашкільними навчальними закладами у період стрімкого розвитку дитячого туризму і туристично-краєзнавчої справи (1960 –1980-і рр.).

Метою статті є систематизація та аналіз змісту і форм організації туристично-краєзнавчої роботи, що проводилася в загальноосвітніх і позашкільних навчально-виховних закладах України у 60 – 80-і рр. ХХ ст.

В Україні розвиток позашкільної освіти розпочався на початку ХХ століття і був пов'язаний з діяльністю громадських просвітницьких організацій у містах і селах. Так, у 1910 р. у селі Верхня Хортиця сільським вчителем природознавства П. Бузуком вперше в Україні було створено Товариство охоронців природи. Це товариство зіграло важливу роль у розвитку природоохоронного дитячого руху [3].

Громадський діяч і педагог С.Ф. Русова вважала екскурсії, туристичні подорожі на природу, на око-

лиці міста, до історичних пам’яток найкращим способом пізнання рідного краю і національної культури. С.Ф. Русова одну з найбільших проблем виховання учнівської молоді вбачала у відсутності “…широкого патріотизму саме через те, що ми занадто мало знаємо свій рідний край, не додивляємося до життя народу, не цікавимося явищами природи” [4].

Основи теорії шкільного краєзнавства були закладені К.Д. Ушинським. Саме він вперше визначив краєзнавство як педагогічне поняття і виділив у ньому три аспекти: суспільний, освітньо-виховний і педагогічний. Педагог наполягав на уведенні краєзнавчих елементів до змісту навчання і вивченні шкільних предметів за принципом «кола, що розширюється»: від знайомого, близького (рідний край) до загального, далекого (країна). Завдяки К.Д.Ушинському у школах було запроваджено спеціальний курс «Батьківщинознавство» [5].

З 1931 р. у Києві розпочала свою діяльність Республіканська дитяча екскурсійно-туристична станція (РДЕТС). Саме Республіканська дитяча екскурсійно-туристична станція Міністерства освіти УРСР (з 1980 р. Республіканська станція юних туристів – РСЮТ, з 1992 р. – Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді) та обласні дитячі екскурсійно-туристичні станції (далі ДЕТС) впродовж радянських часів активно займалися розвитком дитячого туризму і організацією туристично-краєзнавчої роботи у школах та позашкільних навчально-виховних закладах.

На систему позашкільних навчально-виховних закладів покладалися завдання ідеологічного виховання підростаючого покоління. Туристично-краєзнавча робота в загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах, яку організовували Республіканська і обласні ДЕТС упродовж 60 – 80-х рр. ХХ ст., була вкрай заідеологізована. Основним завданням туристично-краєзнавчої роботи вважалося ідейне виховання учнів на революційних, бойових, трудових традиціях радянського народу, Комуністичної партії і Ленінського комсомолу. Юні туристи-краєзнавці отримували завдання вивчати історію рідного краю, вести пошуково-дослідницьку діяльність, збирати матеріал для створення експозиції шкільних музеїв. У радянський період в Україні відбувалися масові походи школярів до місць битв Великої Вітчизняної війни, проходили експедиції, туристичні походи, освітні екскурсії з метою вивчення рідного краю. Тільки упродовж 5 років з 1956 р. до 1960 р. по столиці УРСР зі школярами було проведено 715 екскурсій [6].

Серед різноманітних форм туристично-краєзнавчої роботи найбільш масовою стала Республіканська експедиція школярів “У країну знань”, яка присвячувалася 100-річчю з дня народження В.І.Леніна. Юні туристи УРСР ставали активними учасниками тематичних туристичних походів: “По Ленінських місцях”; “Втілення ленінських ідей у розвиток Донбасу”; “По місцях транспортування ленінської “Іскри” через Поділля”; “Стежками народних месників”; “Героїчний шлях Комсомолу”; “Герої праці на Житомирщині”; “До 30-річчя возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною”. Наприкінці 1960-х рр. у республіканській експедиції школярів “У країну знань” взяли участь 66 загонів школярів, які налічували 1 млн. 980 тис. осіб [7].

У кожній школі, районі, області відбувалися походи юних туристів, проводилися огляди шкільних музеїв і залів бойової і трудової слави. Учасники подорожей вивчали рідний край, збирали матеріали для експозиції шкільних музеїв В.І.Леніна, краєзнавчих музеїв, музеїв бойової і трудової слави радянського народу.

Юні туристи Городоцької школи № 2 Львівської області у 1969 р. під час туристично-краєзнавчих подорожей у Карпатські гори збирали народні пісні, легенди про відомих постатей того краю: Захара Беркута та Олексу Довбуша, ознайомлювалися з особливостями бойківських, гуцульських і лемківських діалектів, збирали зразки народної вишивки [8].

Того ж року учні № 38 м. Сімферополя зібрали чисельний матеріал для шкільного музею В.І.Леніна на теми: “Вірні ленінці-комуністи нашого міста і області”; “По ленінських місцях”; “Юні ленінці – внучата Ілліча”. Зібраний школярами архівний матеріал: підписані В.І. Леніним документи і декрети про Крим “Декрет про лікувальні місця загальнодержавного значення Криму”, “Декрет Ради праці і оборони про передачу курортам Криму трофейного майна, залишеного білогвардійцями” вважалися найціннішими в експозиції шкільного музею.

У Херсоні юні туристи клубу “Азимут” упродовж 1969 р. взяли участь у 18 походах по рідному краю, а також організували і провели дводенний шкільний туристичний зліт [9].

У 1960 р. учні Снятинської школи Івано-Франківської області здійснили туристичну подорож (Косів – Криворівня – Жаб’є). Пройшли найвищими вершинами Карпат від Попа Івана до Говерли, побували у Ворохті, Яремчі, Коломиї. Під керівництвом педагога В.М. Гуцуляка юні туристи провели кінозйомку своєї туристичної подорожі [10].

Іншою популярною формою туристично-краєзнавчої роботи в радянський період вважалися обласні туристичні зльоти. Маючи завжди ідейно-

політичне спрямування, туристичні зльоти, зазвичай, присвячувалися пам'ятним датам – 100-річчю з дня народження В.І.Леніна, 50-річчю ЛКСМУ тощо.

Проте, незважаючи на ідейне спрямування цих заходів, під час їх проведення завжди приділялася достатня увага змаганням юних туристів із туристської техніки та орієнтування на місцевості; відбувалися зустрічі з відомими людьми краю; працювали краєзнавчі виставки; проходили конкурси; фестивалі, військові ігри тощо. Такі конкурси, як на найкращу форму, емблему, опис і оформлення багатоденної подорожі, туристське фото та малюнок, художню самодіяльність, оформлення біваку, туристську саморобку, на найсмачніший обід вважалися найбільш цікавими. Організація туристичних зльотів, підготовка і проведення різноманітних конкурсів, зазвичай, відбувалися під керівництвом учителів, краєзнавців та викладачів кафедр ботаніки, геології, історії обласних педагогічних інститутів. Той факт, що в туристичних зльотах, що відбулися у Запорізькій, Дніпропетровській, Рівненській області, взяли участь до 500 юних туристів, підтверджує справжню популярність цієї форми туристично-краєзнавчої діяльності [11]. Туристичні зльоти організовувалися і проводилися також на рівні шкіл, районів. Так, у 1960 р. школярі Тисменицького району Івано-Франківської області провели туристичний зліт на галявині в Марковецькому лісі. Юні туристи-краєзнавці змагалися у розкладанні і складанні намету, розпалюванні вогнища, форсуванні річки [12]. З метою популяризації туризму і туристично-краєзнавчої діяльності організовувалися обласні туристичні зльоти вчителів, які брали участь у змаганнях з туристської техніки, орієнтування на місцевості, у топографічних змаганнях, у конкурсах із в'язання вузлів, укладання наплічника, розпалювання вогнища, з художньої самодіяльності та туристського побуту [13].

Розвиток дитячого туризму в Українській РСР відбувався під керівництвом Республіканської ДЕТС. Педагоги-методисти РДЕТС разом із вченими і науковцями, працівниками науково-дослідних інститутів Академії наук УРСР (геології, археології, економіки, мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Рильського), наукових товариств (Товариство охорони природи, Товариство охорони пам'ятників історії та культури), Київського філіалу Центрального музею В.І.Леніна, Республіканського історичного музею розробляли завдання для експедиційних загонів юних туристів. Талановиті педагоги і майстри свого фаху І.Є.Бакалова, К.Й.Вахліс, Р.М.Левицька, Л.Н.Луцька, А.Й.Піщанський, Е.С.Полтавець С.С.Сімонова, Є.В.Ситник та інші керували роботою гуртків юних екскурсоводів, молодших інструкторів пішохідного туризму, червоних слідопитів, які працювали на РДЕТС. Найбільш активні гуртківці здавали норми на значок "Юний турист", "Турист СРСР", отримували звання "Юний екскурсовод" [14]. Тільки впродовж 1970 – 1971 н. р. на Республіканській ДЕТС працювало 18 гуртків туристично-краєзнавчого напряму, 10 з яких були гуртки молодших інструкторів з туризму, 2 – молодших інструкторів з гірського туризму, 6 – екскурсоводів-краєзнавців [15]. Навчання в гуртках проходило за програмою, розробленою навчальною частиною РДЕТС, яка передбачала теоретичні і практичні заняття, походи вихідного дня, тренувальні, звітні і залікові туристичні походи. Навчальні заняття проходили в спеціально обладнаних класах з використанням технічних засобів – кінофільмів, магнітофонних записів, схем, муляжів, плакатів, фотографій. Щомісяця слухачі школи молодших інструкторів туризму збиралися і проводили клубні вечори, під час яких розучували і співали нові туристські пісні, переглядали туристські кінострічки, обговорювали маршрути майбутніх туристичних походів, організували виставки "Трофеї далеких доріг". Керівники гуртків ставили за мету виховувати гуртківців у комуністичному дусі на кращих революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу, надавати необхідні знання з туризму та краєзнавства, залучати гуртківців до суспільно-корисної праці, а головне, готувати туристичних організаторів, молодших інструкторів з туризму та юних екскурсоводів до роботи у школах і позашкільних установах. Тільки у 1971 р. у гуртках РДЕТС було підготовлено 44 розрядника, 6 турорганізаторів, 23 молодших інструктора, 22 значкиста "Юний турист", 15 значкистів "Турист СРСР" [16].

Про масштаби туристично-краєзнавчої роботи в школах і позашкільних навчально-виховних закладах республіки свідчать такі дані. У 70 – 80-х рр. у кожній області України працювала дитяча екскурсійно-туристична станція, їх налічувалося всього 28. При обласних та міських ДЕТС діяли 928 туристичних гуртків, в яких займалися 17 708 учнів. Окрім цього, у школах та позашкільних установах республіки працювало 24 747 гуртків, в яких займалося 468 315 учнів [17].

Слід зазначити, що туристично-краєзнавча діяльність, яку проводили працівники РДЕТС, була завжди підпорядкована головній меті – патріотичному вихованню молоді. Навіть розважальні заходи, такі як вечори дружби, туристичні вогники організовувалися під актуальними на той час девіза-

ми: "Шляхами В.І.Леніна", "Дружба і братерство всіх народів СРСР", "Комсомолу України – 50 років", "Піонери – зміна комсомолу" [18]. Хоча більшість форм туристично-краєзнавчої роботи в гуртках зі школярами була пов'язана з практичною туристською діяльністю, походами, подорожами, зльотами, змаганнями, мала місце і кропітка робота в архівах, і складання описів подорожей, і самостійна дослідницька робота, яка була спрямована на вивчення історії і культури краю.

Кращі гуртківці туристичних станцій, червоні слідопити, переможці республіканського огляду краєзнавчих музеїв, географічних олімпіад, переможці етапів експедиції школярів "У країну знань" нагороджувалися путівками для відпочинку в республіканських туристичних таборах. Робота з оздоровлення дітей у таборах поєднувалася з навчально-виховними заходами з підвищення спортивно-туристичної кваліфікації учнів і підготовки з їх числа громадських туристичних кадрів для шкіл республіки – молодших інструкторів, туристичних організаторів, суддів з туристської техніки та орієнтування на місцевості тощо [19]. Юні туристи отримували туристські навички завдяки активному відпочинку в таборі, який включав змагання з туристської техніки, орієнтування на місцевості, екскурсії, зустрічі, конгреси юних туристів, огляд стройової підготовки загонів, змагання з техніки гірського туризму, альпіністські і загальнотабірні спартакіади, тренувальні і залікові походи.

Основними туристськими змаганнями в таборах були:

– змагання з туристської техніки;
– орієнтування за обумовленим напрямком;
– орієнтування по маркованій трасі;
– топографічні диктанти [20].

Популярною формою організації заняття була гра – топографічна, військово-стройова, побутова, краєзнавча, спортивна, а також гра з туристської техніки та сигналізації. Члени маршрутно-кваліфікаційних та атестаційних комісій таборів, які складалися з досвідчених інструкторів туризму та альпінізму, розробляли та затверджували туристичні походи 1 і 2 категорій складності і присвоювали на місцях 3-й спортивний і 3-й та 2-й юнацькі розряди з туризму на звання: "Туристичний організатор" і "Молодший інструктор з туризму". Заняття з юнацького туризму проводилися за програмами Центральної Ради з туризму з підготовки молодших інструкторів, туристичних організаторів та суддів з туристичних змагань (1966 р.), а також за вимогами і нормативами на значок "Турист СРСР". Органи дитячого самоврядування (Рада табору, Рада командирів) активно допомагали педагогічному колективу та керівництву табору у всіх організаційних справах.

Залежно від організаційної форми розрізняли обласні табори, стаціонарні, пересувні або маршрутні табори, профільні дитячі туристичні табори, у тому числі військово-спортивні, самодіяльні туристичні шкільні, міські, районні, табори праці і відпочинку з проведенням туристично-краєзнавчої роботи. Кількість туристичних таборів постійно зростала в усіх областях України. Як свідчать архівні документи, у 1969 р. у республіці функціонувало 46 стаціонарних обласних туристичних таборів, 1500 самодіяльних шкільних міських, районних туристичних таборів [21]. Дитячі екскурсійно-туристичні станції Львівської, Чернівецької, Закарпатської, Івано-Франківської областей організовували роботу таборів не тільки в літній період, а й під час зимових канікул [22]. Пересувні (маршрутні) туристичні табори працювали у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Кримській, Одеській, Харківській, Чернівецькій областях та в м. Севастополі. Діяльність пересувних чи маршрутних таборів, як своєрідна форма туристичної роботи з дітьми, складалася з військово-патріотичного виховання, фізичного загартування, вдосконалення знань і практичних навичок юних туристів з туристської техніки. Так, у пересувному таборі "Горний" Кримської обласної ДЕТС школярі мали можливість підвищувати свою туристську кваліфікацію, набувати навички з гірського туризму та скелелазіння [23].

Методисти обласних ДЕТС постійно надавали допомогу школам і позашкільним установам в організації туристично-краєзнавчої роботи, надсилали різноманітні інструктивно-методичні матеріали (розробки, рекомендації, умови для проведення конкурсів, оглядів, різні положення, типові завдання для експедиційних загонів, маршрути походів та екскурсій тощо у формі брошур, буклетів, методичних листів, плакатів). Аналіз архівних документів свідчить, що особливо ефективно проводилася інструктивно-методична та видавнича діяльність ДЕТС Волинської, Донецької, Запорізької, Івано-Франківської, Львівської, Херсонської, Харківської областей [24]. Значну роль у справі популяризації туристично-краєзнавчої роботи серед школярів Івано-Франківської області зіграло видання журналу "Юний турист-краєзнавець". Журнал виходив при сприянні працівників обласної ДЕТС щоквартально [25].

Отже, проведений аналіз показав, що туристично-краєзнавча робота, яка проводилася в загальноосвітніх і позашкільних навчально-виховних закладах у 60 – 80-х рр. XX ст., мала чітко визначені мету, завдання, зміст і різноманітні форми організації (див. табл. 1).

Таблиця 1

Цілі і форми організації туристично-краєзнавчої роботи загальноосвітніх і позашкільних навчально-виховних закладів у 60 – 80-х рр. XX ст.

Форми організації туристично-краєзнавчої роботи	Практична мета	Виховна мета
Туристично-краєзнавчі подорожі. Туристичні походи. Експедиції. Освітні екскурсії. Туристичні зльоти. Спортивно-туристичні спартакіади, змагання, ігри. Конкурси, фестивалі, вогники, вечори, виставки. Зустрічі з видатними людьми краю. Пошуково-дослідницька робота в архівах.	Збір краєзнавчого, архівного матеріалу для музею. Вивчення економіки, історії, історично-культурної спадщини рідного краю. Проведення дослідницької роботи. Отримання теоретичних і практичних знань з туристської підготовки. Удосконалення знань і практичних навичок юних туристів. Підвищення туристської кваліфікації. Фізичне загартування юних туристів.	Всебічний розвиток особистості. Патріотичне виховання на кращих революційних, бойових, трудових традиціях. Екологічне виховання. Естетичне виховання. Фізичне виховання.

Попри недоліки і упущення, що спостерігалися в цій роботі, заідеологізованість змісту теоретичної підготовки юних туристів-краєзнавців були й прогресивні досягнення і позитивні впливи на розвиток юної особистості. Вважаємо, що туристично-краєзнавча робота у школах і позашкільних навчально-виховних закладах республіки сприяла всебічному розвитку школярів, їх розумовому, фізичному, естетичному, екологічному, патріотичному вихованню. Захоплення у шкільні роки подорожами, походами, туристично-краєзнавчою роботою, без сумніву, допомогло багатьом юнакам і дівчатам визначитися в житті і, можливо, у майбутньому обрати життєвий шлях і професію, пов'язані з туризмом.

На нашу думку, такий аналіз форм організації і змісту туристично-краєзнавчої роботи 60 – 80-х рр. може сприяти впровадженню історичного досвіду у позашкільну роботу сучасних навчальних закладів, що, безумовно, розвиватиме національну свідомість та виховуватиме патріотизм підростаючого покоління.

Джерела та література

1. Освіта для сталого розвитку: Національна доповідь / [А.В.Кудін, К.М.Левківський, С.М.Степаненко та ін.]; За ред. С.М.Ніколаєнка. – К.: Знання, 2007. – С.63.
2. Державна Національна програма "Освіта" (Україна XXI століття). – К.: Райдуга, 1994. – С. 27.
3. Енциклопедія освіти: [Акад. пед. наук України / за заг. ред. В.Г.Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 686.
4. Там само.
5. Там само. – С. 431.
6. Чагайда І. М. Екскурсознавство: [навчальний посібник] / І.М.Чагайда, С.В.Грибанова. – К.: ФПУ. Інститут туризму, 2004. – С. 42.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 7144, арк. 1.
8. Там само, арк. 2.
9. Там само, арк. 3.
10. Голос історії – голос майбутнього. Сторінки історії Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді / За ред. М.Ю.Косила, І.М.Косика. – Ів.-Фр.: Лілея-НВ, 2003. – С. 16.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 7144, арк. 5.
12. Голос історії – голос майбутнього. Сторінки історії Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді / За ред. М.Ю.Косила, І.М.Косика. – Ів.-Фр.: Лілея-НВ, 2003. – С. 16.
13. Там само. – С. 22.
14. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 6638, арк.4.
15. Там само, спр. 8047, арк. 39.
16. Там само.
17. Там само, ф. 4715, оп. 2, спр. 349, арк.61.

18. Там само, ф. 166, оп. 15, спр. 7144, арк. 11.
19. Там само, арк.15.
20. Там само, арк. 17.
21. Там само, арк. 19–20.
22. Там само, ф. 4715, оп. 2, спр. 349, арк. 55.
23. Там само, ф. 166, оп. 15, спр. 7144, арк.9.
24. Там само, спр. 8047, арк. 32.
25. Там само, арк. 34.

Людмила Соловей

Туристско-краеведческая работа в общеобразовательных и внешкольных учебно-воспитательных заведениях Украины (60 – 80-е гг. XX ст.)

Статья посвящена анализу содержания и форм организации туристско-краеведческой работы, которая проводилась в общеобразовательных и внешкольных заведениях Украины в 1960 – 1980-х гг.

Ключевые слова: *туристско-краеведческая работа, внешкольные учебно-воспитательные заведения, юный турист, туристский слет, туристский кружок.*

Lyudmyla Solovei

Tourism and Local Lore Studies at General and Out-of-School Teaching and Educational Establishments of Ukraine (in the 60-ies and 80-ies of the 20th Century)

The article deals with the contents and forms of organizing tourism and local lore studies at general and out-of-school teaching and educational establishments of Ukraine in the 1960-ies – 1980-ies.

Key words: *tourism and local lore studies, out-of-school teaching and educational establishments, young tourist, gathering of tourists, tourist study group.*

УДК 908(378):001.8

Світлана Бабушко (м. Київ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ІНСТИТУТІ ТУРИЗМУ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОФСПІЛОК УКРАЇНИ)

У статті представлені деякі аспекти краєзнавчої роботи у вищій школі, яка є профільним закладом у сфері туризму. Автором узагальнено і проаналізовано активні методи навчання туристичному краєзнавству в ІТ ФПУ.

Ключові слова*: туристичне краєзнавство, вища школа, активні методи навчання, ділова рольова гра.*

Добре відомо, що процеси глобалізації сучасного суспільства сприяють розвитку сучасної світової економіки та міжнародних зв'язків. Як правило, внаслідок глобалізації відбувається розширення міжнародних обмінів, культурних контактів, розвиток телекомунікацій, а наша планета сприймається як спільний дім для всього людства. З цього погляду глобалізація є привабливим процесом, що обіцяє народам взаємну користь.

Проте глобалізація руйнує водночас і самобутність, своєрідність багатовікових традицій і звичаїв різних народів. Це, безперечно, стосується і нашої Батьківщини, суверенної України.

У сучасному суспільно-політичному житті України помітно зросла роль краєзнавства, яке спрямоване на збереження культурних традицій, відновлення історичної пам'яті народу, виховання патріотизму громадян. Як свідчить академік НАНУ П.Т.Тронько, краєзнавство у цьому відношенні відіграє винятково важливу роль, тому що є «безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної та духовної культури, своєрідним містком, що з'єднує покоління минулі з поколіннями сучасними та прийдешніми» [1].

Краєзнавство – одна із найпоширеніших форм пізнання країни шляхом комплексного вивчення її окремих регіонів, місцевостей, малих територій, тому що в її основі лежить споконвічний інтерес

18. Там само, ф. 166, оп. 15, спр. 7144, арк. 11.
19. Там само, арк.15.
20. Там само, арк. 17.
21. Там само, арк. 19–20.
22. Там само, ф. 4715, оп. 2, спр. 349, арк. 55.
23. Там само, ф. 166, оп. 15, спр. 7144, арк.9.
24. Там само, спр. 8047, арк. 32.
25. Там само, арк. 34.

Людмила Соловей

Туристско-краеведческая работа в общеобразовательных и внешкольных учебно-воспитательных заведениях Украины (60 – 80-е гг. XX ст.)

Статья посвящена анализу содержания и форм организации туристско-краеведческой работы, которая проводилась в общеобразовательных и внешкольных заведениях Украины в 1960 – 1980-х гг.
Ключевые слова: *туристско-краеведческая работа, внешкольные учебно-воспитательные заведения, юный турист, туристский слет, туристский кружок.*

Lyudmyla Solovei

Tourism and Local Lore Studies at General and Out-of-School Teaching and Educational Establishments of Ukraine (in the 60-ies and 80-ies of the 20th Century)

The article deals with the contents and forms of organizing tourism and local lore studies at general and out-of-school teaching and educational establishments of Ukraine in the 1960-ies – 1980-ies.
Key words: *tourism and local lore studies, out-of-school teaching and educational establishments, young tourist, gathering of tourists, tourist study group.*

УДК 908(378):001.8

Світлана Бабушко (м. Київ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ІНСТИТУТІ ТУРИЗМУ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОФСПІЛОК УКРАЇНИ)

У статті представлені деякі аспекти краєзнавчої роботи у вищій школі, яка є профільним закладом у сфері туризму. Автором узагальнено і проаналізовано активні методи навчання туристичному краєзнавству в ІТ ФПУ.
Ключові слова*: туристичне краєзнавство, вища школа, активні методи навчання, ділова рольова гра.*

Добре відомо, що процеси глобалізації сучасного суспільства сприяють розвитку сучасної світової економіки та міжнародних зв’язків. Як правило, внаслідок глобалізації відбувається розширення міжнародних обмінів, культурних контактів, розвиток телекомунікацій, а наша планета сприймається як спільний дім для всього людства. З цього погляду глобалізація є привабливим процесом, що обіцяє народам взаємну користь.

Проте глобалізація руйнує водночас і самобутність, своєрідність багатовікових традицій і звичаїв різних народів. Це, безперечно, стосується і нашої Батьківщини, суверенної України.

У сучасному суспільно-політичному житті України помітно зросла роль краєзнавства, яке спрямоване на збереження культурних традицій, відновлення історичної пам'яті народу, виховання патріотизму громадян. Як свідчить академік НАНУ П.Т.Тронько, краєзнавство у цьому відношенні відіграє винятково важливу роль, тому що є «безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної та духовної культури, своєрідним містком, що з’єднує покоління минулі з поколіннями сучасними та прийдешніми» [1].

Краєзнавство – одна із найпоширеніших форм пізнання країни шляхом комплексного вивчення її окремих регіонів, місцевостей, малих територій, тому що в її основі лежить споконвічний інтерес

людини до свого краю, його природи, історії, старожитностей, побуту та звичаїв своїх земляків [2].

Лише ефективний симбіоз процесів глобалізації з пізнанням історії рідного краю та збереженням його традицій допоможе вирішити цю проблему протистояння сучасного і минулого, дасть змогу долучитися до благ, що пропонує глобалізація, і, водночас, допоможе залишатися самобутнім народом зі своєю історією та традиціями.

Входження України в загальноєвропейський освітній простір та перехід вищих шкіл на Болонську систему навчання може звести нанівець здобутки нашої незалежності в плані збереження і популяризації культурно-історичної спадщини. Тому однією з пріоритетних складових реформування й модернізації системи національної освіти є формування сучасної української нації, відродження національної свідомості і національної пам'яті [3]. Сучасна освіта має створювати відповідні підвалини для формування людини-громадянина, розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів [4]. Проте, не кожна наука здатна так органічно поєднувати минуле, сучасне і майбутнє. А краєзнавство, до завдань якого – «комплексного дослідження регіонів України та окремих її територій – активно залучаються його напрями – географічне, історичне, етнографічне, культурно-мистецьке та ін.» [5], здатне, тому і користується такою популярністю.

Сплеск краєзнавчих досліджень останнім часом призвів до того, що краєзнавство посіло належне місце в системі освіти, зокрема, у загальноосвітніх та вищих школах. Елементи краєзнавства входять до всіх частин навчальних планів, а краєзнавчий матеріал знаходить місце у викладанні української мови, літератури, географії, історії тощо. Це і не дивно, тому що «сучасне краєзнавство являє собою багатопланову дисципліну. Це і народне пізнання свого краю, і наукове комплексне його дослідження, і практичний громадський рух» [6].

У вищих школах України, які готують фахівців для індустрії туризму, до краєзнавства залучаються різні наукові дисципліни – географія, економічні науки, історія, етнографія, мистецтвознавство, музеєзнавство. Великий педагог К.Д.Ушинський висловлював думку про те, що краєзнавство є важливим засобом здійснення міжпредметних зв'язків у навчанні. У кожному районі, зазначав він, сконцентровано чимало відомостей – історичних, географічних, етнографічних, статистичних та інших. Педагог повинен уміло використовувати їх у навчальному процесі [7].

Проте, специфіка профільних вищих навчальних закладів, котрі пов'язані з туризмом, потребувала самостійної наукової дисципліни, яка б являла собою невід'ємну складову краєзнавства України і була б тісно пов'язана з туризмом. Адже майбутні фахівці сфери туризму повинні бути не лише обізнані з історично-культурною спадщиною свого краю, але любити свій край, пропагувати його, створювати новий імідж вітчизняного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному рівнях. Цим і обумовлене включення до навчальних програм вищих шкіл профільних спеціалізацій навчальної дисципліни «Туристичне краєзнавство» [8].

Першість в обґрунтуванні ролі туризму як засобу розвитку краєзнавства і поширення одержаних ним даних належить С.І.Поповичу. Дослідник проаналізував взаємозв'язок і взаємодію туризму і краєзнавства. «Краєзнавство і туризм. Таке поєднання є цілком закономірним, бо краєзнавство, подорожі, екскурсії, а згодом і туризм здавна стояли поруч, були тісно пов'язані одне з одним спільним прагненням пізнати навколишній світ, свій рідний край, свою Вітчизну» [9].

Спільні пізнавальні функції єднали краєзнавство і туризм з самого початку його самостійного існування. Проте, як зазначає С.І.Попович, кардинально змінилася лише їх роль стосовно одне одного. Якщо раніше подорожі, поїздки були підпорядковані основним завданням краєзнавства, служили тільки засобом здобуття краєзнавчих знань, то тепер, коли туризм отримав самостійний статус, а туристична подорож зайняла в ньому пріоритетне місце, краєзнавча наука почала обслуговувати туризм. За допомогою краєзнавчих досліджень вивчаються туристичні ресурси в окремих регіонах України, створюються путівники для туристів та інша туристично-краєзнавча література, розробляються туристичні маршрути, регіональні карти, схеми, буклети, тобто сформувався новий напрям краєзнавства – туристичне краєзнавство [10].

Оскільки основним завданням туристичного краєзнавства є всебічне комплексне вивчення регіонів України для потреб туризму, цей навчальний предмет являє собою невід'ємну складову загального краєзнавства, з одного боку, та туризмознавства, з іншого, і є зв'язуючою ланкою між цими двома дисциплінами. Тому закономірно, що у профільних навчальних закладах викладаються згадані дисципліни. Однак, кожен навчальний заклад підходить до викладання по своєму, роблячи акцент на науковому чи прикладному аспектах цих предметів.

Авторка статті, яка працює в Інституті туризму Федерації професійних спілок України (далі – ІТ ФПУ), ставить за мету узагальнити і проаналізувати краєзнавчу роботу, яка ведеться в інституті.

ІТ ФПУ є базовою вищою навчальною установою, яка стала організатором і координатором наукових туристично-краєзнавчих досліджень. Свою роботу він розпочав з організації трьох Всеукраїнських науково-практичних конференцій, які проводив спільно з Інститутом історії України НАНУ й іншими науковими установами та Національною спілкою краєзнавців України.

Хочеться відзначити, що краєзнавча робота в ІТ ФПУ займає чільне місце. Характеризуючи напрямки краєзнавчої роботи в ІТ ФПУ, необхідно, в першу чергу, відзначити завдання, які вона покликана виконувати. Так, Б.Л.Корогод виділяє три головні функції залучення краєзнавчих матеріалів до навчального процесу: пізнавальну, залучення студентів до науково-дослідницької діяльності, ідейно-виховну [11]. Слідом за А.Алєксєєнко, погоджуємося з таким розподілом, зважаючи на його умовність. Однак слід пам‘ятати, що названі функції реалізуються в органічній єдності, зумовлюючи і доповнюючи одна одну [12].

Пізнавальна функція реалізується в ході вивчення навчальних дисциплін, що містять краєзнавчий матеріал, а саме дисциплін, котрі було згадано вище, а також низки інших, як наприклад: «Історія України», «Світова культура і мистецтво», «Спеціальні історичні дисципліни», «Історія української культури», «Екологія», «Початкова туристська підготовка». На заняттях студенти дізнаються про історію рідного краю, архіви та музеї, знайомляться з методами опрацювання краєзнавчих матеріалів, вивчають правові норми охорони пам’ятників історії та культури, тобто мають справу з усіма основними напрямками краєзнавчої роботи.

Студенти також займаються науковою роботою, готуючи курсові роботи з туристичного краєзнавства. Залучення студентів до наукової роботи з використанням туристично-краєзнавчої тематики стало сферою реалізації їх здібностей до наукового пошуку, аналізу туристичних ресурсів, архівних джерел тощо. Результати їх наукової роботи публікуються у щорічних збірках «Туристично-краєзнавчі дослідження» (започатковані з 1998 року), які, на думку П.Т.Тронька, є «надзвичайно корисною справою для дальшого розвитку краєзнавчих досліджень» [13].

Дослідження і вивчення вітчизняної історії, враховуючи історію краю, має, безперечно, ідейно-виховне значення. На відміну від заідеологізованості радянських часів, коли в туризмі вбачали, насамперед, дієвий засіб пропаганди способу життя, нині туристичне краєзнавство покликане виховувати у громадян, а у нашому випадку, студентів, почуття національної самосвідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови та традицій народу.

Особливе місце в системі краєзнавчої роботи в ІТ ФПУ належить продуманій й чітко спланованій програмі поетапного навчання курсу «Організація оздоровчо-спортивного туризму», який було створено на кафедрі спеціальних туристичних дисциплін з урахуванням позитивних наслідків багаторічного досвіду. Центр розвитку активних форм туризму на чолі з його керівником О.В.Тодоренко вже на першому курсі проводить нетрадиційні заняття з дисципліни «Початкова туристична підготовка», які тісно пов’язані з краєзнавчим матеріалом. Так, упродовж 72 навчальних годин, основною формою занять на цьому етапі є «проведення оздоровчо-краєзнавчих подорожей по рідному краю з елементами засвоєння найпростіших туристичних навичок» [14]. Студенти здійснюють маршрути по визначним місцям Києва та його околиць, котрі є цікавими у краєзнавчому плані, наприклад, по Китаєвській та Голосієвській пустині, Пріорці, Куренівці, Лисій горі, Трухановому острові, придніпровським паркам. Студенти-першокурсники, за словами О.В.Тодоренко, мають досить слабке уявлення про історико-краєзнавчі пам’ятки Києва, що однаковою мірою стосується як киян, так і студентів з інших регіонів України [15]. На таких практичних заняттях студенти знайомляться з історією та сьогоденням краю, його природно-екологічними можливостями, засвоюють навички орієнтування на місцевості, техніки пересування у похідних умовах, а також подолання природних перешкод.

Входження України в загальноєвропейський освітній простір вимагає від вищих навчальних закладів пошуку нових активних форм і методів організації навчального процесу, розрахованих на ініціативу студентів. ІТ ФПУ не стоїть осторонь, а здійснює пошук шляхів удосконалення навчального процесу.

Якщо вести мову про формування у вищій школі не просто кваліфікованого фахівця, а творчої особистості, яка знає і любить свій рідний край, необхідно надати кожному студенту можливість для самореалізації, саморозвитку і самовиховання. Цю можливість студенти ІТ ФПУ можуть отримати за умови використання у навчальному процесі нетрадиційних методів навчання, які в освітянських колах отримали назву активних та інтерактивних методів.

Так, інститут запроваджує зазначені експериментальні методи, зокрема, у вивченні курсу «Організація оздоровчо-спортивного туризму», одним із розділів якого є туристично-краєзнавча підготовка. Вона включає «такі питання як ресурсний потенці-

ал розвитку оздоровчо-спортивного туризму в світі та Україні, основні форми туристично-краєзнавчої роботи, охорону довкілля» [16].

Зупинимося детально на одному з таких методів, впроваджених директором Центру розвитку активних форм туризму О.В.Тодоренко. Це – різноплановий метод, який включає звичайні лекційні та практичні заняття, рольові ділові ігри «Туристичний ярмарок» і «Туристична фірма», залік у формі туристичного зльоту із залученням до нього викладачів і всіх студентів ІТ ФПУ.

Загальновідомо, що через гру людина накопичує найкращий свій досвід, бо грати – це те ж саме, що й експериментувати. Будь-яка гра – це новий досвід, котрий, у свою чергу, стає джерелом нових знань, нових бажань, нових дій і нових ідей. Гра примушує людину напружувати свої сили у спорті, науковому пошуку, мистецтві. Запровадження ділових ігор у навчальному процесі вирішує такі завдання: розвиває практичне мислення студентів, уміння аналізувати ситуацію, приймати конструктивні рішення; змістом ділових ігор є імітація умов певних ситуацій, її динаміки, а також діяльність і взаємостосунки зайнятих в цьому особистостей; виконуючи вимоги гри, її учасники приймають професійні норми спілкування. Ділова гра сьогодні – це імітація професійної діяльності [17].

Цілком закономірно, що викладачі кафедри спеціальних туристичних дисциплін та Центр розвитку активних форм розвитку туризму використовують цей активний метод навчання на повну потужність.

Гра починається на початку навчального року з «народження» молодих туристських фірм, працівниками яких є студенти другого курсу. Студенти формують невеликі фірми, дають їм назви, визначаються з напрямком роботи. Мета такої гри – розробити маршрут туру вихідного дня з активного туризму та підготувати його презентацію для широкого загалу працівників Інституту та гостей. Велика організаційно-підготовча робота передує презентації їхнього професійного доробку.

На першому етапі студенти розподіляють обов‘язки поміж собою та визначають, хто буде очолювати фірму (директор) та хто буде займати наступні посади: заступника директора, фінансиста, менеджера з організації харчування, менеджера з екскурсійного обслуговування, картографа, аніматора, фотографа, відповідального за медичне обслуговування на маршруті, менеджера з безпеки, менеджера з екологічних питань, маркетолога.

Упродовж усієї роботи по розробці маршруту працівники фірми ретельно виконують свої обов'язки: здійснюють експедиційне обстеження району проведення маршруту, розробляють раціон харчування, правила безпеки поводження на маршруті, укладають похідну аптечку, продумують анімаційну програму для учасників, тематично пов'язану з туром, що розробляється. Важливим є і вирахування вартості туру на одну особу, складення кошторису і планування окупності своєї фірми. Знання з маркетингу допомагають працівникам фірми правильно і ефективно розробити маркетинговий план та укласти письмовий проект угоди з клієнтом про надання туристичних послуг.

Проте основним і найбільш значущим етапом, безперечно, є підготовка працівниками фірми історико-краєзнавчого матеріалу для проведення пізнавальної екскурсії на маршруті.

Директор Центру розвитку активних форм туризму спрямовує роботу фірми у необхідне русло, допомагає порадами відносно тематики туру. Бажано, щоб обрана працівниками фірми тема відображала особливості регіону, краю, його невідомі або маловивчені сторінки Києва та його околиць. Цінується і розробка вузької теми, яка досить глибоко і всебічно розглядається і досліджується працівниками на підготовчому етапі, аби в подальшому ознайомити своїх майбутніх клієнтів з результатами історико-краєзнавчих досліджень.

Так, у цьому році тематика вражала різноплановістю та різномаїттям: «Духовне зцілення» по Феофанії, «Репортаж кохання» по парку «Відрадний», «Сучасна давнина» по парку «Київська Русь», «Київ для прихильників футболу», «Загадковими стежками минулого» на Дівич-гору та багато інших.

Другий етап цієї рольової гри включає в себе апробацію туру працівниками фірми на місцевості. Запрошуються викладачі Центру або кафедри спеціальних туристичних дисциплін чи студенти-старшокурсники в якості кураторів маршруту. Мета другого етапу – перевірка підготовленості всіх аспектів маршруту. Ми подаємо лише краєзнавчо-експедиційний аспект маршруту, не торкаючись організації технічної та тактичної підготовки, оскільки це виходить за рамки даної статті.

Ґрунтовне вивчення рідного краю, розвиток інтересу студентів, формування у них практичних навичок цілеспрямованого краєзнавчого пошуку проявляються у зборі та систематизації краєзнавчих матеріалів у формі історико-краєзнавчого нарису. Цей нарис екскурсоводи фірми презентують на апробаційному маршруті. Працівники фірми та їх куратор здійснюють огляд краєзнавчих об'єктів на місці, прослуховують матеріал, конкретизують

його, роблять та обґрунтовують свої зауваження для того, щоб екскурсоводи змогли привести у хронологічну відповідність інформацію, зібрану з різних джерел. В залежності від тематики маршруту завданнями екскурсоводів можуть також бути:

– збір археологічної характеристики;
– збір необхідної інформації для природно-географічного опису навколишньої місцевості, знайомство з культурними подіями краю;
– визначення мистецької цінності архітектурних пам'яток;
– вивчення традицій господарювання економічного розвитку регіону на різних етапах його існування;
– опис елементів побуту та етнографії;
– вивчення освітнього та духовного життя краю.

Після пробного маршруту робота фірми продовжується: аналізуються проміжні результати, коригуються неточності, готуються технологічні документи.

Наступним суттєвим складником, що завершує етап проектування туристської послуги «Тур вихідного дня», є написання звіту туристичної фірми про проходження створеного маршруту і підготовка до наступного етапу рольової гри «Туристичний ярмарок».

Усі молоді туристичні фірми презентують свій продукт на туристичному ярмаркові, на яку запрошуються усі викладачі та студенти ІТ ФПУ. Фірми креативно рекламують свої послуги з метою залучити якомога більше гостей-клієнтів на свій маршрут. Упродовж роботи ярмарки Експертна Рада, в яку входять куратори маршрутів, аналізує процес становлення фірми, схвалює/не схвалює результати їх роботи та визначає їх здатність функціонувати на ринку туристичних послуг. Експертна Рада видає фірмі своєрідну ліцензію – дозвіл виходу на ринок.

Наступним важливим етапом рольової гри є продаж свого турпродукту споживачам: працівникам та студентам ІТ ФПУ, які завжди можуть знайти тур, що відповідає їхнім уподобанням. Фірми складають розклад турів вихідного дня, укладають угоди з клієнтами про надання послуг – все, як у справжній туристичній фірмі. І, нарешті, працівники, студенти, випускники інституту виходять на маршрут і отримують незабутні враження, яскраві емоції та поглиблюють свої знання з рідного краю.

Завершальним етапом ділової гри, що триває безперервно упродовж цілого року, є проведення заліку у формі туристичного зльоту. Такі зльоти проводяться уже 15 років. У цьому році ювілейний туристичний зліт зібрав зацікавлених працівників, студентів, випускників ІТ ФПУ та 10 молодих фірм. В ході такого нетрадиційного заліку «молоді професіонали», працівники туристичних фірм, продемонстрували засвоєння практичних навичок з техніки спортивно-оздоровчого туризму, уміння зробити рекламу створеному маршруту, і що, на наш погляд, надзвичайно важливо – знання рідного краю, його історії, культури, традицій.

З детальною інформацією про проведення туристичного зльоту, про минулорічні та цьогорічні тури вихідного дня, а також про інші заходи, які популяризують краєзнавство і туризм, можна ознайомитися на сайті ІТ ФПУ www.itfpu.kiev.ua.

Рамки статті не дозволяють у повній мірі розкрити усі аспекти краєзнавчої роботи, що ведеться в ІТ ФПУ. Так, у статті було проаналізовано краєзнавчу роботу, яка проводиться студентами лише одного курсу. Навчальна практика для студентів старших курсів по західній Україні також наповнена краєзнавчим матеріалом.

Та й викладачі не залишаються осторонь. На базі інституту створено первинний осередок Національної Спілки краєзнавців України. Керівництво інституту щорічно організовує виїзні практичні заняття для викладачів з метою ознайомлення із культурно-історичною спадщиною українського народу. Така увага до краєзнавства викликана в першу чергу тим, що ІТ ФПУ є профільним освітньо-туристичним закладом, що готує фахівців туристичної сфери. А фахівець, який не знає, не любить і не поважає історії рідного краю, не може бути гідним такого звання.

Джерела та література

1. *Тронько П.Т.* Краєзнавство та туризм: проблеми взаємодії та співробітництва // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Вип.1: Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції "Туризм в Україні: економіка та культура (Світязь, 9–10 вересня 1998 р.). – У двох частинах. – К.: КМ-Трейдинг, 1998. – Частина перша. – С.5.
2. *Лугова О.І., Попович С.І.* Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Випуск 5. – К., 2004, – С. 3.
3. *Кашаба О.І.* Історичне краєзнавство як складова національної освіти: теоретичний аспект // Краєзнавство. – 2010. – №1/2. – С.96.
4. Там само. – С.97.
5. *Лугова О.І., Попович С.І.* Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези // Туристично-краєзнавчі

дослідження. – Випуск 5. – К., 2004 – С. 3.
6. Там само. – С.7.
7. *Ушинский К.Д.* Избранные педагогические произведения: в 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.2. – С.27.
8. *Панкова Є.В.* Туристичне краєзнавство: Навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2003. – С.5.
9. *Лугова О.І., Попович С.І.* Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та ґенези // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Випуск 5. – К., 2004. – С. 8.
10. Там само. – С. 23.
11. *КорогодБ.Л.*Історико-краєзнавчароботавучбово-виховному процесі Сумського педагогічного інституту ім. А.М.Макаренка // Третя республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. – К., 1984. – С. 141–142.
12. *Алєксєєнко А.* Розвиток історичного краєзнавства у вищій школі в Радянську добу: основні напрямки діяльності ВНЗ Харкова (1950-і – 1980-і рр.) // Краєзнавство. – 2008. – №1/4. – С. 29.
13. *Тронько П.Т.* Краєзнавство та туризм: проблеми взаємодії та співробітництва // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Вип.1: Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції “Туризм в Україні: економіка та культура (Світязь, 9–10 вересня 1998 р.): У двох частинах. – К.: КМ-Трейдинг, 1998. – Частина перша. – С.9.
14. *Тодоренко О.В.* Викладання курсу «Організація оздоровчо-спортивного туризму» як складова підготовки фахівців туризму у вузах України (на прикладі Інституту туризму ФПУ) // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Вип.1: Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Туризм в Україні: економіка та культура (Світязь, 9–10 вересня 1998 р.): У двох частинах. – К.: КМ-Трейдинг, 1998. – Частина друга. – С.327.
15. Там само. – С. 328.
16. Там само. – С. 329.
17. *Пугачев В.П.* Тесты, деловые игры, тренинги в управлении персоналом: Учебник для студентов вузов. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С.85.

Светлана Бабушко

Некоторые аспекты краеведческой работы в высшей школе (на материале учебного процесса в Институте туризма Федерации профсоюзов Украины)

В статье описываются некоторые аспекты краеведческой работы в высшей школе, профильном заведении в сфере туризма. Автором обобщены и проанализированы активные методы обучения туристическому краеведению в Институте туризма Федерации профсоюзов Украины.

Ключевые слова: *туристическое краеведение, высшая школа, активные методы обучения, деловая ролевая игра.*

Svitlana Babushko

Some aspects of regional work are at higher school (on material of educational process in Institute of tourism of Federation of trade unions of Ukraine)

The article deals with some aspects of local lore teaching at higher school specialized in tourism. The author analyzes active methods of teaching tourism local lore at Institute of Tourism.

Key words: *tourism local lore, higher school, active methods of teaching, business role play.*

ОСВІТЯНСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО В ОСОБАХ

УДК [001:930](477.75)–057.4

Андрій Непомнящий (м. Сімферополь)

ЗАБУТИЙ ПОДВИЖНИК ОСВІТЯНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА: ОЛЕКСІЙ ДЕРЕВИЦЬКИЙ

На основі архівних матеріалів Санкт-Петербурга, Києва, Сімферополя, Москви, Ялти відтворений внесок у розвиток кримознавства видатного українського історика Олексія Деревицького. Висвітлено найменш досліджений – кримський період життя вченого.

Ключові слова: *О. М. Деревицький, кримознавство, Таврійський університет (пединститут).*

Серед діячів кримського краєзнавства чимало відомих представників академічних кіл, чиї імена сьогодні є класикою української історіографії. Саме таким є організатор історичної науки в Криму, історик Олексій Миколайович Деревицький (1859–1943) – перший декан історико-філологічного факультету Таврійського університету. Його внесок у розвиток кримознавства отримав висвітлення тільки в останні роки [1]. Найбільш ґрунтовна з прижиттєвих біографій О. М. Деревицького, яка підготовлена І. В. Нетушиним [2], хронологічно обривається початком XX століття і містить ряд неточностей. Заповнити наявні прогалини допомогли документи архівів Києва, Одеси, Санкт-Петербурга та Ялти.

Про дату і місце народження майбутнього вченого є розходження. Було відомо, що Олексій Миколайович Деревицький народився 9 (за іншими даними – 12 [3]) березня 1859 року в родині асесора Полтавського губернського правління [4]. У зв'язку з цим особливий інтерес представляють виявлені нами в Санкт-Петербурзькій філії Архіву Російської академії наук біографічні документи О. М. Деревицького. З власноруч заповненої «доктором грецької словесності, професором Кримського педагогічного інституту (колишнього Таврійського університету)» анкети дізнаємося, що він народився 8 березня 1859 року в Харкові [5]. Найважливішим біографічним джерелом є детальна автобіографія О. М. Деревицького (1927 рік), що міститься в цій же архівній справі [6]. Дитячі роки майбутнього вченого пройшли в Харкові і Білгороді, де він навчався в гімназіях. Курс середньої освіти юнак закінчив із золотою медаллю. Ставши студентом історико-філологічного факультету Харківського університету, він обрав основною спеціальністю класичну філологію, а спеціалізацією – грецьку словесність. Серед вчителів були відомі вчені – В. К. Надлер і М. Н. Петров.

У 1884 році О. М. Деревицький закінчив університет зі ступенем кандидата і був залишений при цьому вузі стипендіатом для дворічного приготування до професорського звання за предметом грецької словесності. Його науковим наставником був відомий вчений-енциклопедист Й. І. Пеховський.

Ще до захисту магістерської дисертації за клопотанням декана історико-філологічного факультету Харківського університету Василя Карловича Надлера О. М. Деревицький був призначений приват-доцентом Харківського університету (затверджений 31 січня 1887 року). Дуже нечисленні університетські викладачі в Росії удостоювалися даної посади в такому молодому віці, причому не маючи магістерського ступеня. Так колеги по службі висловили повагу до дарувань та ступеня підготовки молодого магістранта. З осіннього семестру 1887 О. М. Деревицькому було доручено читання обов'язкових курсів з предметів класичної філософії, а також за вакантною в той час кафедрою історії та теорії мистецтв [7]. Дисертацію на ступінь магістра «Гомерические гимны: Анализ памятника в связи с историей его изучения» О. М. Деревицький захистив у Санкт-Петербурзькому університеті 4 грудня 1889 р. Ступінь доктора грецької словесності Олексій Миколайович отримав від ради Харківського університету 6 грудня 1891 року, за дисертацію «О начале историко-литературных занятий в древней Греции» [8]. Уже в ті роки в науковій літературі творчість філолога оцінювалась як «серйозні наукові праці фахівця» [9].

17 червня 1892 р. О. М. Деревицький був затверджений екстраординарним професором Харківського університету. Курси з історії грецької літератури, історії мистецтв та історії стародавніх народів, що він читав, відрізнялися вмінням цікаво піднести великий фактичний матеріал і завжди збирали великі аудиторії. Крім того, професор читав і ряд спеціальних курсів

з теорії мистецтва, історії християнського мистецтва, історії італійського живопису XV – XVI століть.

У серпні 1893 року Олексій Миколайович був переведений в Новоросійський університет [10]. Хоча науково-літературна робота вченого в Одесі тривала, але вже мала не настільки великі розміри, як це було в харківський період науково-викладацької діяльності (1885–1893). У Новоросійському університеті центр ваги його діяльності перемістився на адміністративну зайнятість. 25 листопада 1894 р. О. М. Деревицький був призначений деканом історико-філологічного факультету Новоросійського університету [11], а в 1899 році це призначення було подовжено [12]. Новоросійський край разом з тим давав і благодатне підґрунтя для поглиблених досліджень за його спеціальністю в галузі історії давньогрецьких поселень і давньогрецької філології. Протягом 1895–1896 років Олексій Миколайович зробив кілька наукових поїздок в європейські бібліотеки, де працював з літературою з античного періоду Північного Причорномор’я [13]. 14 грудня 1893 він став дійсним членом Одеського товариства історії та старожитностей [14]. Природним був в цей час інтерес вченого до давньої історії Тавриди, що проявлявся все більше.

На сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей» з’являються його наукові повідомлення, пов’язані з вивченням античних старожитностей у Криму. В дослідженні «Несколько греческих статуэток из собрания Одесского общества истории и древностей и Ал. Ив. Нелидова» [15]. О. М. Деревицький зупинився, зокрема, на датуванні грецьких статуеток із зібрань відомого колекціонера-посла Російської імперії в Константинополі, ініціатора створення там Російського Археологічного інституту Олексія Івановича Нелідова, знайдених при розкопках Пантікапея. Робота викликала жвавий інтерес серед колег О. М. Деревицького і отримала їх високу оцінку [16]. У доповіді «О раскопках г. Дирина в Чокрак-Мама и Куль-Тепе» вчений ознайомив членів Товариства з інформацією, що була йому передана археологом О. О. Діріним, що проводив дослідження стародавніх міст Боспорського царства [17].

1 квітня 1903 вчений зайняв посаду ректора Новоросійського університету. Ректорство О. М. Деревицького прийшлося на час революційного піднесення в країні. Новий керівник вузу розпочав жорстку боротьбу проти революційно-демократичного руху в університеті. Однак ця політика викликала різке невдоволення основної маси студентства та більшості професорів. Вже 10 вересня 1905 року Радою Новоросійського університету був обраний новий ректор – Іван Михайлович Занчевській. Подальша кар’єра Олексія Миколайовича складалася за відомством Міністерства народної освіти. Восени 1905 року він був призначений опікуном Казанського навчального округу, а 31 грудня 1911 р. вийшов указ про його переміщення попечителем Київського навчального округу [18]. Вал адміністративних справ, звичайно, заважав О. М. Деревицькому продовжувати поглиблено займатися науковими дослідженнями. У листі до історика І. А. Лінніченко він писав: «<...> мої мрії – зосередитися на який-небудь великій роботи <...> погано здійснюються» [19].

У смутні революційні роки О. М. Деревицький, як і багато інших вітчизняних вчених, опинився в Криму, де в нього було багато друзів. Тут ще не було голоду і такого свавілля, як у великих університетських центрах (Петроград, Москва, Київ, Одеса). У зв’язку з цим до Криму тривав приплив інтелігенції з різних регіонів країни. Ця обставина стала вирішальною в передісторії створення першого вищого навчального закладу в Криму. О. М. Деревицький взяв активну участь в організації Таврійського університету в 1918 році [20]. В «Автобиографии» він так пояснював причини свого переїзду: «<...> за хворобою вийшов у відставку і оселився в травні 1917 р. на проживання в Криму. У 1918 р., оговтавшись від хвороби, взяв участь в організації Кримського університету як філіального відділення Київського університету» [21].

Збереглося прохання доктора грецької словесності Олексія Миколайовича Деревицького про прийом на роботу в філіальне відділення Київського університету в Ялті. Там значилося: «З причини відкриття в Криму в майбутньому 1918/1919 навчальному році при філіальному відділенні Київського Університету Св. Володимира прийому студентів на історико-філологічний факультет, я маю честь просити Факультет про зарахування мене приват-доцентом за кафедрою класичної філології з наданням мені права за місцем мого проживання читати лекції саме на цьому відділенні» [22]. До прохання додавалася автобіографія та список основних публікацій історика. З цього документа, написаного 29 липня 1918 р., випливає, що в цей час Олексій Миколайович вже проживав у власному будинку по вулиці Загородній в Ялті [23].

У жовтні 1918 року був утворений історико-філологічний факультет Таврійського університету, де було 16 штатних професорських посад. Першим його деканом став Олексій Миколайович, який мав солідний досвід адміністративної роботи. У складі спеціальної комісії, разом з відомим археологом Сергієм Степановичем Дложевським

(1889–1930) О. М. Деревицький розробляв навчальні плани для факультету. Протягом 1918–1920 років історико-філологічний був найбільшим факультетом Таврійського університету. На трьох його курсах навчалося понад дві тисячі студентів, що становило більше половини всіх учнів у вузі. Олексій Миколайович читав тут курси з західноєвропейської літератури [24], з історії мистецтв [25]. У 1927 році в «Автобиографии» він писав: «Після відкриття Кримського (тоді іменувався Таврійським) Університету, зайняв у ньому кафедру загальної історії (старожитностей), а також читав лекції з історії мистецтв і античних літератур, у перші три роки існування університету, перебував деканом історико-філологічного факультету» [26].

Одночасно з адміністративною і викладацькою роботою в Таврійському університеті О. М. Деревицький, який мешкав у Ялті, виконував обов'язки голови Кримського обласного архівного управління по місту Красноармійську (так була перейменована Ялта в революційні роки) [27], а також оглядав книги та рукописи з приватних маєтків Південного берега Криму для поповнення бібліотеки Таврійського університету [28]. В «Автобиографии» Олексій Миколайович згадував: «У 1921 р., продовжуючи залишатися професором Університету та в якості голови Бібліотеки комітету, працював над створенням і організацією університетської фундаментальної бібліотеки, виконував також цілий ряд спеціальних доручень Кримнаркомосу: був консультантом Ялтинської Центральної бібліотеки, Членом Сімферопольського Обласного архіву, представником Обласного архівного управління у м. Ялті, членом Кримохорісу, лектором при санаторіях Ялтинського Райкурупра тощо» [29].

Олексій Миколайович активно включився в роботу найстарішої та найавторитетнішої місцевої спілки краєзнавців – Таврійської вченої архівної комісії. Важливою його краєзнавчою публікацією є надрукований на сторінках «Известий» Комісії некролог видному досліднику Криму, професору Університету Св. Володимира Юліану Андрійовичу Кулаковському [30]. На засіданнях Комісії, крім повідомлення про наукову діяльність Ю. А. Кулаковського, О. М. Деревицький виступив з доповідями, присвяченими пам'яті відомих учених-кримознавців: Олександра Львовича Бертьє-Делагарда, в якому зупинився на його участі в роботі Одеського товариства історії та старожитностей (22 березня 1920 року), Ернеста Романовича фон-Штерна (16 листопада 1924 року), Олексія Івановича Соболевського (7 червня 1929 року).

Деканську службу О. М. Деревицького було припинено в 1920 році після остаточного встановлення Радянської влади в Криму та рішення Кримського обкому РКП(б) про закриття історико-філологічного факультету. Олексій Миколайович продовжував роботу у вузі (з січня 1921 року – Кримський університет, потім (з 1925-го) – Кримський педагогічний інститут імені товариша М. В. Фрунзе), читав історичні дисципліни на інших факультетах.

Листування кримського вузу з московським керівництвом, що збереглося, проливає світло на непрості перипетії працевлаштування О. М. Деревицького. Так, не відразу йому вдалося отримати місце професора кафедри мистецтв Сходу. 20 липня 1922 р. в отриманому з Москви листі на ім'я ректора Кримського університету (копія були відіслана декану Східного факультету) говорилося:

«Відділ Соціально-економічної Освіти на підставі відношення Секретаріату Акцентру № 889 повідомляє, що Науково-Політична Секція ГВР у Засіданні 30 червня 1922 постановила:

Клопотання Кримського Державного Університету про затвердження О. М. Деревицького професора Східного факультету цього університету по кафедрі історії мистецтв Сходу – відхилити, тому що з представлених матеріалів не видно, що О. М. Деревицький є фахівцем в галузі мистецтв Сходу» [31].

У зв'язку з цим надзвичайно цікавою є записка з цієї ж архівної справи професора Східного факультету Кримського університету Бекіра Вагаповіча Чобанзаде (1893–1937), що датована 6 жовтня 1922 року, метою якої було підтримати затвердження О. М. Деревицького на посаді професора кафедри мистецтв Сходу Східного факультету. Приводимо її текст:

«Переймаючись в якості представника культурних інтересів татарського населення Криму найбільш серйозною постановкою викладання на Східному факультеті Кримського Університету ім. т. Фрунзе, я вважаю за необхідне просити про те, щоб питання про затвердження О. М. Деревицького, обраного Східним факультетом на кафедру історії мусульманського мистецтва, було знову збуджене і розв'язане в сприятливому сенсі.

При цьому я вважаю за потрібне повідомити для подання Головпрофосу наступні міркування. Професор Деревицький є старим, досвідченим і заслуженим працівником в галузі історії мистецтва взагалі і східного, особливо мусульманського мистецтва, зокрема. Починаючи з 1889 року, протягом кількох років, він займав кафедру історії та теорії мистецтва в Харківському університеті, працював з питань мистецтва за кордоном,

між іншим і в Константинополі, де в 1893 році займався в Оттоманському музеї та в Картинній галереї палацу Долма-Бахче під керівництвом відомого знавця мистецтва Тамди-бея і його брата хранителя музею Таміл-бея. Свої поїздки на схід до Малої Азії, Константинополь і Грецію проф. Деревицький відновлював і після того неодноразово, а нині він займається мусульманської археологією Криму, татарським орнаментом, старожитностями Бахчисарая та з 1918 р. читає лекції з історії Сходу в Кримському університеті. Йому належить велика кількість друкованих праць з мистецтва, з яких одна була видана в Берліні і премійована Російським Археологічним Товариством.

Останнім часом професор Деревицький брав участь у створенні Східного музею в м. Ялті і прочитав у ньому понад 40 лекцій для відвідувачів музею, – татар, екскурсантів червоноармійців і курортних хворих.

Беручи все це до уваги, так само маючи на увазі той науковий авторитет і тверезе ставлення до справи, яку здобули проф. Деревицькому прихильність і повагу всіх місцевих культурних груп, я від імені Татуправління КримНаркомосу прошу Вас, тов. ректор, підтримати в Москві клопотання про затвердження проф. Деревицького по кафедрі історії мусульманського мистецтва на Східному факультеті» [32].

З 16 червня 1922 О. М. Деревицький очолив Бібліотечний комітет Кримського університету. На цій посаді Олексій Миколайович змінив професора І. А. Лінниченко [33].

Цікаву характеристику науково-педагогічної діяльності О. М. Деревицького в Кримському університеті містять матеріали архівного фонду Головпрофосу, що відклалися в Державному архіві Російської Федерації. Зокрема, в документах справи «Листування з Кримським університетом про затвердження на посаді викладацького складу, відгуки про наукові праці, відомості про особовий склад та відомості обліку тарифних одиниць», датованої 1924 роком, читаємо:

«На виконання циркулярного розпорядження Головпрофосу від 2-го листопада 1923-го року за № 29372 Президія Педагогічного Факультету Кримського Університету представляє Головпрофосу список усіх професорів і викладачів Факультету, які досягли граничного віку, і клопочеться про дозвіл усім переліченим особам продовжувати свою науково-педагогічну діяльність в присвоєному їм званні на подальший час за такими мотивами:

Професор Олексій Миколайович Деревицький <...>, будучи абсолютно здоровим, в даний час читає за дорученням Факультету чотири відповідальних курси – Введення до вивчення мистецтв у зв’язку з їх історією, Історію Первісної культури і стародавніх культур, Історію Середньовічної культури, фольклор, загалом 12 годин на тиждень, веде практичні заняття зі студентами і продовжує особисто науково-дослідницьку роботу. У складі Факультету немає особи, якій по різнобічності знань і серйозності дослідницького інтересу можна було б у разі звільнення професора Деревицького доручити ведення занять із зазначених вище предметів, які, у разі вибуття професора Деревицького, не можуть бути забезпечені. Професор О. М. Деревицький особисто також бажає продовжувати роботу в Університеті» [34]. У своїй «Автобиографии» О. М. Деревицький лаконічно написав про цей період: «У 1922 р. постановою Державного Вченої ради від 14-го жовтня був затверджений на посаді професора історії мистецтв на Східному факультеті Кримського Університету і в тому ж році (пропозицією від 2 вересня № 4850) був затверджений Колегією Кримнаркомосу членом Мистецького комітету Академічної ради Кримського Народного Комісаріату Освіти, а в 1923 р. розпорядженням Головпрофосу (від 10 грудня за № 31598) був затверджений на посаді професора кафедри історії мистецтв Кримського Інституту Спеціальних Культур із залишенням на посаді професора Кримського університету і перебував на ній до переміщення Інституту до Краснодара; в 1924 р. (18 березня) постановою Одеської Археологічної Комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук обраний дійсним членом цієї комісії» [35].

У 20-х роках XX століття О. М. Деревицький був активним учасником краєзнавчого руху, що широко розгорнувся в Криму. Він був дійсним членом Таврійського товариства історії, археології та етнографії. У вересні 1926 року Олексій Миколайович представляв цю краєзнавчу організацію на Всесоюзній археологічній конференції в Керчі і виступив там з великою доповіддю про археологічні дослідження Пантікапея. У 1927 році краєзнавець увійшов до складу оргкомісії з підготовки Другої конференції археологів СРСР у Херсонесі, присвяченій сторіччю початку розкопок на місці стародавнього Херсонеса. Цей науковий симпозіум став знаменною віхою в історії вивчення Криму. На нього з’їхалися провідні вітчизняні кримознавці. Під редакцією О. М. Деревицького, К. Е. Гриневича та М. Л. Ернста вийшла збірка тезисів наукових доповідей конференції [36]. Олексій Миколайович виступив там з доповіддю «Херсонесские коропласты» [37].

Професор О. М. Деревицький, як і більша частина його колег, однозначно негативно сприйняв

призначення ректором Кримського педагогічного інституту асистента С. Т. Бобришева, який читав у вузі історію ВКП(б). Наприкінці 1927 року на перевибори ректора та проректора з навчальної частини професура, що була організована О. М. Деревицьким, надала організований опір кандидатурам, запропонованим обкомом партії. Показово, що у складеній Кримським обкомом ВКП(б) довідці «Профессура и преподавательский состав Крымского педагогического института» О. М. Деревицький охарактеризований як «політичний натхненник, організатор і вождь антирадянських елементів тутешньої професури», а професор А. К. Синопалов, що був до цього проректором з навчальної частини – як «його ставленик, вірний прикажчик і авантюрист» [38]. Звичайно, невеликій групі професорів не вдалося переламати ситуацію в інституті. Директором інституту був обраний викладач соціології та педагогіки Григорій Петрович Вейсберг [39]. Професора А. К. Синопалова, не без допомоги обкому партії, прибрали з інституту, і він шукав роботу в Москві. «З його від'їздом із Сімферополя, – говорилося в довідці обкому партії, – атмосфера в пединституті значно розрядилася, О. М. Деревицький і той зовсім затих, і в даний час робота в інституті увійшла в нормальну колію» [40].

На жаль, О. М. Деревицького не оминула гірка доля більшої частини представників дорадянської академічної школи. У травні 1934 року обком партії прийняв постанову, в якій ставилося завдання «провести систематичні викриття перекручень і ворожих виступів викладачів Кримського пединституту, що протягують до останніх днів чужу ідеологію» [41]. Серед таких учених однією з перших значилося прізвище О. М. Деревицького [42].

Після відходу О. М. Деревицького з університету всі біографічні відомості про нього обриваються. Відомо лише, що проживав він у Ялті. Землю в Ялті О. М. Деревицький купив ще 25 жовтня 1907 року. У той же день на ділянці було розпочато будівництво будинку за проектом інженера Тарасова. Цей красивий особняк (будинок № 15 по вулиці Загородній) зберігся [43]. На жаль, безслідно зник науковий архів Олексія Миколайовича. У зв'язку з цим безсумнівний інтерес представляють документи, що зберігаються у фондах Ялтинського державного історико-літературного музею [44], – фрагменти особистого та службового листування вченого за різні роки (кінець XIX століття – 20-ті роки XX століття), його особисті документи, зокрема квиток члена профспілки службовців Таврійського університету, підписаний головою профспілки Борисом Дмитровичем Грековим, виданий 2 травня 1919 року [45], документи про наукову роботу в Криму з організації наукових конференцій, діяльність з конфіскації антикварних речей, книг з приватних дач у Криму, службу на посаді керівника архівного управління по місту Красноармійську (Ялті) [46].

На початку 1941 року Олексій Миколайович переїхав до Москви, до дочки Ольги. Життя вченого обірвалося в 1943 році. У 80-і рр. XX століття Ольга Олексіївна (дочка О. М. Деревицького) передала на зберігання до фондів Ялтинського історико-літературного музею частину особистих речей, документів і книг батька. Творча спадщина кримознавця ще чекає свого прискіпливого дослідника.

Джерела та література

1. *Непомнящий А. А.* Слово о первом декане: А. Н. Деревицкий // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – 1999. – Т. 12 (51), № 1. – С. 100–105.
2. *Нетушин И. В.* Деревицкий Алексей Николаевич // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. – Харьков, 1908. – Отд. 2: Биографический словарь профессоров и преподавателей. – С. 212–215.
3. *Ізбаш Т. О.* Деревицький Олексій Миколайович // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. словн. – 2 вид.: У 4-х т. – Одеса: Астропринт, 2005. – Т. 1 : Ректори. – С. 44–48.
4. *Нетушин И. В.* Вказ. соч. – С. 213.
5. Санкт- Петербурзька філія Архіву РАН (далі – ПФАРАН), ф. 155, оп. 2, спр. 217, арк. 58.
6. Там само, арк. 59–60.
7. Русская интеллигенция : автобиографии и биобиблиографические документы в собрании С. А. Венгерова : аннот. указ. / под ред. В. А. Мысляко-ва : в 2 т. – СПб.: Наука, 2001. – Т. 1. – С. 366–367.
8. Историческая хроника // Историческое обозрение : сб. Исторического об-ва при имп. Санкт-Петербургском ун-те. – СПб., 1892. – Т. 4. – С. 344.
9. *Зеленогорский Ф.* [Рецензия] // Журнал Министерства народного просвещения. – 1892. – № 4, отд. 2. – С. 406–416. – Рец. на кн.: *Деревицкий А. Н.* О начале историко-литературных занятий в древней Греции. – Харьков, 1891. – 226 с.
10. Держархів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 45, оп. 8 (1894 р.), спр. 61.

11. Там само, спр. 16, арк. 257–259.
12. Там само, оп. 8 (1899 р.), спр. 16, арк. 43.
13. Там само, оп. 8 (1894 р.), спр. 26, арк. 39, 41–42, 84, 134, 212; оп. 8 (1896 р.), спр. 26, арк. 187.
14. Там само, ф. 93, оп. 1, спр. 121, арк. 19.
15. *Деревицкий А.* Несколько греческих статуэток из собраний Одесского общества истории и древностей и Ал. Ив. Нелидова // ЗООИД. – 1895. – Т. 18. – С. 203–250.
16. *Аппельрот В. Г.* [Рецензия] // Филологическое обозрение. – 1895. – Т. 9, отд. 2. – С. 95–97. – Рец. на кн.: *Деревицкий А.* Несколько статуэток из собраний Одесского общества истории и древностей и Ал. Ив. Нелидова. – Одесса, 1895.
17. *Деревицкий А.* О раскопках г. Дирина в Чокрак-Мама и Куль-Тепе // ЗООИД. – Одесса, 1896. – Т. 19, отд. 3. – С. 46–51.
18. *Спасский А. Н.* Чествование бывшего попечителя Казанского учебного округа тайного советника А. Н. Деревицкого, устроенное в г. Казани его бывшими сослуживцами по округу в январе – апреле 1912 г. – Казань, 1912. – 56 с.; *Черказьянова И. В.* Институт попечителей учебных округов на рубеже XIX − XX вв. : к проблеме ученого во власти // Культура и интеллигенция России между рубежами веков : метаморфозы творчества. Интеллектуальные ландшафты (конец XIX в. − начало XXI в.): Мат-лы V Всерос. научн. конф. с межд. участием, посв. 10-летию Сибирского филиала Российского ин-та культурологии МК РФ. – Омск, 2003. – С. 229–232.
19. ДАОО, ф. 153, оп. 1, спр. 291, арк. 1–2.
20. Див. про це: *Непомнящий А. А.* Основание Таврического университета // Alma Mater : Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції, 1917–1920 : мат-ли, документи, спогади : у 2 кн. – Київ, Прайм, 2001. – Кн. 2 : Університет Св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – С. 341–342; *Непомнящий А. А.* Арсений Маркевич в Таврическом университете : к 150-летию со дня рождения ученого // Историческое наследие Крыма. – 2005. – № 9. – С. 148–154.
21. ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, спр. 217, арк. 59 зв.
22. Там само, арк. 14–15.
23. Там само, арк. 15.
24. Крымский педагогический институт имени М. Ф. Фрунзе, 1918–1928. – Симферополь, 1928. – С. 10.
25. *Маркевич А. И.* Краткий исторический очерк возникновения Таврического университета // Известия Крымского пед. ин-та им. М. В. Фрунзе. – Симферополь, 1927. – Кн. 1. – С. 11.
26. ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, спр. 217, арк. 59 зв.
27. Ялтинський держ. історико-літературний музей (далі – ЯДІЛМ), кп. 39606, спр. 5261.
28. Там само, кп. 39602, спр. 5062.
29. ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, спр. 217, арк. 59 зв.
30. *Деревицкий А. Н.* Ю. А. Кулаковский : некролог // ИТУАК. – Симферополь, 1920. – № 57. – С. 324–336.
31. Держархів Російської Федерації (далі – ДАРФ), ф. А-1565, оп. 3, спр. 192, арк. 15.
32. Там само, арк. 24–24 зв.
33. Див.: *Деревицкий А. Н., Марков В. М.* Отчет о состоянии и деятельности библиотеки Крымского университета с 10 октября 1921 г. по 1 октября 1922 г. // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. сер. : «История». – 2005. – Т. 18 (57), № 1. – С. 212–215.
34. ДАРФ, ф. А-1565, оп. 3, спр. 303, арк. 173.
35. ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, спр. 217, арк. 59 зв.
36. Вторая конференция археологов СССР в Херсонесе, 10–13 сентября 1927 года : по случаю столетия Херсонесских раскопок / под ред. *А. Н. Деревицкого, К. Э. Гриневича, Н. Л. Эрнста*; Херсонесский музей. – Севастополь, 1927. – 67 с.
37. Там само. – С. 36–39.
38. *Дементьев Н. Е., Непомнящий А. А.* Крымский государственный педагогический институт в 1925–1941 годах // История Таврического университета / под ред. *Н. В. Багрова*. – Киев : Либідь, 2003. – С. 75.
39. Див. про нього: Научные работники Крыма : справочник / Крымская секция научных работников; Сост. *А. А. Танатар*. – Симферополь, 1927. – С. 5; *Урсу Д. П.* Професори Таврійського університету (1918–1941) : біографічні нариси / вступ. ст. *В. В. Лаврова*. – Сімферополь, 2005. – С. 97.
40. *Дементьев Н. Е., Непомнящий А. А.* Вказ. соч. – С. 75.
41. *Урсу Д. П.* Востоковедение и востоковеды Крыма (1918–1941) // Востоковедный сборник / Таврический экологический ин-т. – Симферополь, 1997. – Вып. 1. – С. 26; *Урсу Д. П.* Професори Таврійського університету, 1918–1941 : біограф. нариси / Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2005. – С. 49.
42. Див. також: *Урсу Д. П.* Трагедия крымской науки и культуры // Кримські татари: Історія і сучасність : до 50-річчя депортації кримськотатарського народу: Матеріали міжнародної наук. конф. – Київ, 1995. – С. 182.

43. *Ливицкая З. Г.* О профессоре А. Н. Деревицком, первом декане историко-филологического факультета Таврического университета // Пилигримы Крыма. Осень'2000 : путешествия по Крыму, путешественники о Крыме : V Крымская межд. науч.-практ. конф. : в 2 т. – Симферополь: Крымский архив, 2001. – Т. 1. – С. 107–111.
44. ЯДІЛМ, кп. 39596, спр. 5058; кп. 39599, спр. 5061; кп. 39595, спр. 5057; кп. 39593, спр. 5055; кп. 39594, спр. 5056.
45. Там само, кп. 39603, спр. 5063.
46. Див. докладніше: *Непомнящий А. А.* Українські історики та вивчення Криму в 1918 р. // Студії зархівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5. – С. 200–201.

Андрей Непомнящий

Забытый подвижник образовательного краеведения: Алексей Деревицкий

На основе архивных материалов Санкт-Петербурга, Киева, Симферополя, Москвы, Ялты воссоздан вклад в развитие крымоведения крупного украинского историка Алексея Деревицкого. Освещен наименее исследованный – крымский период жизни ученого.

Ключевые слова: *А. Н. Деревицкий, крымоведение, Таврический университет (désинститут).*

Andriy Nepomnyaschyi

Unremembered devotee of the educational local history: Oleksiy Derevytskyi

On the basis of archival material of St. Petersburg, Kyiv, Simferopol, Moscow, Yalta contribution to the development of Crimean studies of prominent Ukrainian historian Oleksiy Derevytskyi was restored. The most undeveloped, Crimean period of the scientist's life was elucidated.

Key words: *O. Derevytskyi, Crimean studies, Taurida University (Pedagogical institute).*

УДК 929(477)

Маріанна Ласінська, Олександр Тригуб (м. Миколаїв)

ДОЛЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО КРАЄЗНАВЦЯ (МИКОЛА ДМИТРОВИЧ ЛАГУТА)

У роботі простежується доля відомого миколаївського педагога-краєзнавця 1920–30-х років Миколи Дмитровича Лагути (1895–1937). Показано його науково-педагогічну роботу та працю на краєзнавчій ниві.

Ключові слова: *краєзнавство, краєзнавець, Миколаївщина, Микола Лагута, репресії.*

Значну роль в українському краєзнавчому русі грали педагоги навчальних закладів різного рівня. Одним із таких представників на Миколаївщині був відомий освітянин Микола Дмитрович Лагута (1895-1937), який не лише популяризував любов до всього українського – мови, культури, історії, а й любов та повагу до історії рідної землі, «малої Батьківщини», якою була для багатьох миколаївська земля.

Постать М. Лагути стала привертати увагу миколаївських дослідників з набуттям Україною незалежності та початком масового вивчення кримінальних справ, що зберігалися в архівосховищах Служби безпеки України [1]. Головну увагу дослідники звертали на репресії по відношенню до славетного краєзнавця, мало уваги приділяючи його творчому спадку. Завдання заповнити цю лакуну і ставлять перед собою автори.

Відомий краєзнавець, археолог і педагог Микола Дмитрович Лагута народився 22 листопада 1895 року в м. Миколаєві в родині звичайних робітників-міщан. Навчався спочатку в початковій школі, а потім у Миколаївській Олександрівській гімназії, по закінченню її у 1915 році вступив до Харківського університету на історико-філологічний факультет. У 1916 році перевівся до Новоросійського університету на однойменний факультет [2]. Революційні події 1917 року стали нездоланною перепоною для завершення освіти, закінчити навчання йому так і не довелося.

У 1918 році він повертається до Миколаєва, де проживає на вулиці 4-й Слобідській, 28 у будинку, котрий лишився йому у спадок від батьків. Після виборів до Директорії 16 грудня 1918 року він входить до складу Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій від кооперативів. Як представник